

VILNIAUS UNIVERSITETAS
TARPTAUTINIŲ SANTYKIŲ IR POLITIKOS MOKSLŲ INSTITUTO
STUDENTŲ MOKSLINĖ DRAUGIJA

GERIAUSIŲ
RAŠTO DARBŲ
ALMANACHAS

2009–2010 m.

VILNIAUS UNIVERSITETO LEIDYKLA
VILNIUS
2010

Studentų rašto darbus
rekomendavo:

Prof. dr. Jonas Čičinskas

Dėst. Liutauras Gudžinskas

Doc. dr. Dovilė Jakniūnaitė

Doc. dr. Algimantas Jankauskas

Prof. dr. Alvydas Jokubaitis

Doc. dr. Alvidas Lukošaitis

Dėst. Žilvinas Martinaitis

Doc. dr. Inga Vinogradnaitė

Redaktorė

Justina Juodišiūtė

TURINYS

Simas Čelutka

Oakeshotto liberalizmo metmenys,
arba *Leviatanas* minus *Leviatanas* / 5

Romualdas Bakutis

Naujųjų viduramžių link?
Kosmopolitinės demokratijos modelio paieškos / 27

Vitalij Veklenko

Multikultūrinės visuomenės moralės teorijos paieškos / 43

Santa Kančytė

Kylančių galybių (Indijos, Brazilijos) nuolatinės
narystės JT Saugumo taryboje klausimas. O kas klausia? / 66

Mantas Pupinis

Europos Sąjungos ir Rusijos prekybos santykiai: }
kaip ekonominiam monstrui kalbėtis su politiniu gigantu? / 76

Justina Raižytė

Korupcijos baubo medžioklė: lietuviški skalikai ir sovietiniai varovai / 104

Gabrielė Amirzian, Agnė Bendoraitytė,

Augusta Kavaliauskaitė,

Simona Raguckaitė, Austėja Vilkelytė

Prostitucija Naujojoje Zelandijoje ir Nyderlanduose / 121

Algirdas Acus, Romualdas Bakutis,

Julita Mažuolytė, Vytautas Mikulėnas,

Justina Slėnytė

Kariuomenės transformacijos

ir visuomenės vertybinės orientacijos sankirtos / 165

Romualdas Bakutis, Ieva Masytė, Vytautas Mitalas

Vilniaus miesto viešojo transporto

keleivių kontrolės sistemų analizė / 187

OAKESHOTTO LIBERALIZMO METMENYS, ARBA *LEVIATANAS* MINUS LEVIATANAS

SIMAS ČELUTKA

Įvadas

Lietuvos dešiniųjų intelektualų sluoksniuose Michaelas Oakeshottas beveik vieningai laikomas konservatyviu mąstytoju. Alvydas Jokubaitis dar 1997 metais rašė, jog konservatoriai apskritai turėjo tik du tikrai didelius autorius – Edmundą Burke'ą bei Michaelą Oakeshottą. Burke'as net nebuvo filosofas tikrąja šio žodžio prasme, tuo tarpu Oakeshottas „taip netikėtai pakėlė teorinį konservatizmo politinės filosofijos lygį, kad lig šiol, kaip atrodo, į tai dar nespėta tinkamai sureaguoti.“¹ Anot Jokubaičio, Oakeshottas ištikimai seka Burke'o pėdomis: „Net ir siūlydamas naujas konservatizmo politinės filosofijos idėjų interpretacijas, Oakeshottas dažniausiai likdavo ištikimas pagrindinėms savo didžiojo pirmtako intencijoms.“² Vėlesniame straipsnyje Jokubaitis jau šiek tiek keičia savo poziciją: Oakeshottas vertinamas kaip konservatizmą su liberalizmu suartinęs autorius („pradėjęs nuo konservatizmo, Oakeshottas baigia liberalia politine koncepcija“); jo požiūris į moralę traktuojamas kaip per siauras, o pilietinės asociacijos idėja pozityviai lyginama su Rawlso politinio liberalizmo koncepcija.³ Oakeshottas šiame straipsnyje jau statomas pusiaukelėje tarp konservatizmo ir liberalizmo.

Apskritai Tradicijos likime faktiškai visi lietuvių autoriai mini Oakeshottą: Virgis Valentinavičius vadina jį „konservatizmo klasiku“, Vytautas

¹ Alvydas Jokubaitis, „Konservatizmo fenomenas“. Kn. Mantas Adomėnas (sud.), *Lietuviškasis konservatizmas. Antologija 1993–2010*. Vilnius: Eugrimas, 2010, 114.

² *Ibid.*

³ Alvydas Jokubaitis, „Moralės ir politikos ribų problema: konservatyvus požiūris“. Kn. Vladimiras Laučius (sud.), *Tradiciono likimas. Konservatyvios minties metmenys*, Vilnius: Aidai, 2001, 15–43.

Radžvilas Oakeshotto filosofiją įvardija kaip „idealų“ britų konservatizmą, o Vladimiras Laučius pastarąjį priešpriešina JAV neokonservatizmui, kurio krikštątevis Irvingas Kristolas aštriai kritikavo Oakeshottą.⁴ Turbūt plačiausiai iš lietuvių Oakeshotto konservatizmą nagrinėjo Vladimiras Laučius knygoje *Konservatizmo takoskyros*, lygindamas jį su Leo Strausso „klasikiniu konservatizmu“ ir parodydamas judviejų nesuderinamumą.⁵ Laučiaus straipsnis vertintinas kaip lig šiol skeptiškiausias lietuvių konservatyvaus autoriaus požiūris į Oakeshotto filosofiją.

Užsienio mokslinėje literatūroje Oakeshotto pažiūrų aptarimas yra pakankamai populiarus. Vertinimų yra įvairiausių. Ilgą laiką vyravo veik nepajudinamas įsitikinimas, jog Oakeshottas esąs Burke'o tipo konservatorius. Tokiam požiūriui atstovauja Davidas Spitzas, Perry Andersonas, Hanna Pitkin, Nigelas Ashfordas ir kt. Pastaraisiais metais viena po kitos pasirodė publikacijos, skelbiančios Oakeshotto priklausomybę liberaliajai minčiai. Šį argumentą įtikinamiausiai išdėstė Paulas Franco, Wendellas Coatsas, Jeremy Rayneris, Efraimas Podoksikas bei Johnas Gray'us. Pastarasis Oakeshottą ir Berliną priskyrė vadinamajam modus vivendi liberalizmui, priešpriešinamam įtakingiausiai liberalizmo srovei, kurią geriausiai įkūnija Rawlso liberalizmas.⁶ (Alvydas Jokubaitis taikliai nurodo, jog Gray'us nemato kantizmo pėdsakų Oakeshotto filosofijoje⁷) Galiausiai yra postmodernistinė Oakeshotto interpretacija, kurią galima aptikti Richardo Rorty tekstuose (straipsnis „Postmodernist Bourgeois Liberalism“). Postmodernistai pabrėžia Oakeshotto šnekamąją (conversational) politikos prigimtį ir specifinį požiūrį į filosofiją, kuris angliškai vadinamas anti-foundationalism. Vis dėlto yra ir tokių, kurie teigia, jog bandymai išprausti Oakeshotto filosofines pažiūras į tam tikrus konceptualinius rėmus prieš-

⁴ Vladimiras Laučius (sud.), *Tradicijos likimas. Konservatyvios minties metmenys*, Vilnius: Aidai, 2001.

⁵ Vladimiras Laučius, „Konservatizmo minties tradicijos pagrindai ir idėjiniai prieštaravimai.“ Kn. Vladimiras Laučius (sud.), *Konservatizmo takoskyros*, Vilnius: DPI, 2006, 93–131.

⁶ John Gray, *Two Faces of Liberalism*. Cambridge: Polity, 2000, 2.

⁷ Jokubaitis, „Moralės ir politikos ribų problema“, 34.

tarautų jo paties filosofinėms intencijoms. Aiškiausiai tokį požiūrį išdėstė Kennethas McIntyre'as: „Visos šios Oakeshotto interpretacijos vadovaujasi fundamentalia, tačiau klaidinga prielaida. Pagal šias interpretacijas, Oakeshottas, kaip ir kiti šiuolaikiniai politikos teoretikai, pateikia ne tik politikos filosofiją, bet ir politinės veiklos programą. Visgi Oakeshotto politikos kaip praktinio veikimo samprata ir jo praktikos kaip modališkai atskiro pasaulio koncepcija yra nepreskriptyvios politinės filosofijos sandai. Oakeshottas pabrėžia absoliutų skirtumą tarp skirtingų patirties modusų. [...] Šis skirtumas tik sustiprina Oakeshotto tvirtinimą, jog filosofinis supratimas yra nesvarbus politinei veiklai.“⁸ Kad ir kaip ten būtų, šis rašto darbas skirtas bandymui įvardyti ir apibrėžti Oakeshotto liberalizmo metmenis. Tai nėra politinės programos kūrimas, kaip teigia McIntyre'as, o bandymas nusakyti Oakeshotto liberalizmo pobūdį, tuo pačiu parodant šio autoriaus filosofinių nuostatų nekonservatyvumą.

Racionalizmas

Vieningai sutariama, jog konservatyviausias Oakeshotto politinės filosofijos komponentas – racionalizmo kritika, kurią jis dėsto savo žymiajame straipsnyje *Rationalism in Politics*, taip pat straipsniuose *Political Education* ir *Rational Conduct*. Racionalizmas, Oakeshotto požiūriu, yra pavojingas tuo, jog vieninteliu autoritetu pripažįsta protą, ir atmeta viską, kas susiję su tradicija, papročiais bei įpročiais. Viename laiške Karlui Raimundui Popperui britas aiškino, jog yra nusistatęs ne prieš protą kaip tokį, bet prieš racionalistų polinkį nematyti nieko daugiau. Protas galįs būti kasdienių pasirinkimų ir elgesio modelių kritikas, bet ne pagrindas. Popperis su tuo sutiko.⁹ Oakeshottui nepriimtinas racionalistų siekis primesti racionalius teorinius principus politinei tikrovei ir praktikai. Racionalizmo išsigalėjimo pasekmė – politika virto administracija ir paprasčiausia kalkuliacija; nuo

⁸ Kenneth B. McIntyre, *The Limits of Political Theory. Oakeshott's Philosophy of Civil Association*. Imprint Academic, 2004, 156.

⁹ Susirašinėjimą tarp Oakeshotto ir Popperio galima rasti Michaelo Oakeshotto Asociacijos tinklalapyje www.michael-oakeshott-association.com.

šiol viskas politikoje turi stoti prieš proto teismą.¹⁰ Kennethas Minogue'as pabrėžia, jog racionalizmas įsiveržė ir į religijos sferą. Jis atkreipia dėmesį į Markso teiginį „religija – tai opiumas liaudžiai“. Pasak Minogue'o, marksizmas, niekinęs ir atmetęs krikščionybę, pats to nereflektuodamas virto sekuliarizuota racionalistine religija: „[...] sekuliarus racionalistas yra tas, kuris ieško atpirkimo nuo klaidos pasaulyje vis labiau skatindamas proto ir mokslo pažangą. Šiame atpirkimo procese politikas, teisininkas ir administratorius atlieka savo vaidmenį, tačiau mokslininkas ir technologas yra didžiausi autoritetai.“¹¹ Racionalizmas yra pernelyg atitrūkęs nuo konkretybių ir lokalumo, ir pernelyg pasitiki abstrakčių principų galia. Negana to, tuos principus racionalistas nori tiesiogiai ir vienodai taikyti visoms visuomenėms ir bet kuriuo laiku, neatsižvelgdamas į konkrečias aplinkybes. Racionalistai tiki, kad politikoje viską galima pradėti iš naujo. Jų manymu, visuomenėje galima ir siektina radikali socialinė transformacija, paremta griežtus proto reikalavimus atitinkančiais moksliniais metodais ir instrukcijomis. Alvydas Jokubaitis, pristatydamas alternatyvų Oakeshotto požiūrį į politiką, teigia: „[...] politinis veiksmas pagrįstas ne ideologinių principų žinojimu, bet tam tikromis nusistovėjusiomis politinio elgesio tradicijomis. Politinės ideologijos geriausiu atveju esti politinio elgesio tradicijų apibendrinimai ir sutrumpinimai. Blogiausiu atveju jos tampa vien tik politine prievarta realizuojamomis utopijomis.“¹² Jam antrina Nigelas Ashfordas: „Tikslai, kurių siekia individai, kyla iš patirties, o racionalizmas tegali padėti rasti tinkamas priemones šiems tikslams pasiekti. Politika yra tradicinė veikla, kylanti iš istorinių aplinkybių, kuriomis priimami konkretūs politiniai sprendimai.“¹³ Nesunku pastebėti, jog Oakeshotto racionalizmo

¹⁰ Michael Oakeshott, „Rationalism in politics“, in: *Rationalism and politics and other essays*. Indianapolis: Liberty Fund, 1991, 7–8.

¹¹ Kenneth Minogue, „Rationalism Revisited“. *Society*, January/February, 2006, 84.

¹² Alvydas Jokubaitis, „Konservatizmo fenomenas“, 122. Toje pačioje antologijoje publikuojamas kitas Alvydo Jokubaičio straipsnis *Mistiniai politikos elementai* pavaidžia atskleidžia racionalizmo ir mistikos priešpriešą moralės, proto bei meilės sferose.

¹³ Nigel Ashford, „Michael Oakeshott and the Conservative Disposition.“ *The Intercollegiate Review*, Spring 1990, 44.

kritika primena klasikine tapusią Edmundo Burke'o racionalizmo kritiką, nukreiptą prieš prancūzų švietėjus. Išvardinti aspektai iš tiesų atspindi Oakeshotto požiūrio konservatyvumą bei jo laikmečiui būdingą kultūrinio pesimizmo pajautą.

Vis dėlto kyla abejonių dėl tokio tiesmuko racionalizmo ir liberalizmo sutapatinimo. Paulas Franco yra įsitikinęs, kad Oakeshotto racionalizmo kritika automatiškai nereiškia liberalizmo kritikos: „Nėra įrodymų įsitikinimui, jog Oakeshottas racionalistines tendencijas vertina kaip bet kokių atveju būtinas ir savybingas liberalizmui.“¹⁴ Ši požiūrį yra išsakęs ir pats Oakeshottas.¹⁵ Savo ruožtu Vladimiras Laučius užčiuopia dar vieną svarbią įtampą. Anot jo, racionalizmas toli gražu ne visais atvejais prieštarauja pačiam konservatizmui. Pavyzdžiui, tokiems konservatoriams kaip Leo Straussas klasikinis racionalizmas buvo pamatinė politinės tikrovės vertinimo prielaida. Klasikinis racionalizmas, be abejo, nėra modernusis racionalizmas, prieš kurį tiesiogiai nukreipta Oakeshotto kritika, tačiau savo esme jie abu yra tokie pat universalūs ir antlaikiški. Klasikinis racionalizmas, kurio žymiausi atstovai yra klasikiniam konservatizmui priskiriami Platonas bei Aristotelis, prieštarauja tradicionalistinio konservatizmo prisirišimui prie senų papročių ir įpročių. Straussas ir jo pasekėjai nepritarė minčiai, jog „tai, kas gera ir puoselėtina, sutampa su tuo, kas sena ir socialiai paveldėta iš protėvių.“¹⁶ Tedas McAllisteris pastebi: „[...] konservatorių tradicionalistų pabrėžiamos aplinkybės ir papročiai gali kirstis su jų pačių lyg ir pripažįstamais normatyviniais klasikinės bei krikščioniškosios tradicijos principais. Nes universalus ir antlaikiškas gėrio, tiesos ir teisingumo standartas sunkiai dera su tam tikroje visuomenėje vyraujančių papročių autoritetu, kurio esmė yra laikiška, kultūrinė ir istoriška.“¹⁷ Čia užkoduotas konservatyviosios minties tradicijai būdingas istorijos ir filosofijos ginčas. Britiškajam konservatizmui, kaip ir tradicionalizmui,

¹⁴ Paul Franco, „Michael Oakeshott as Liberal Theorist.“ *Political Theory*, 18(3), 1990, 412.

¹⁵ Michael Oakeshott, *Rationalism in Politics and other essays*, 283.

¹⁶ Vladimiras Laučius, „Konservatizmo minties tradicijos pagrindai ir idėjiniai prieštaravimai“, 118.

¹⁷ *Ibid.*

svarbesnė istorija, tačiau tai savaimė nereiškia, jog racionalizmas yra svetimas visai konservatizmo tradicijai. Laučius šitaip apibendrina Strausso ir Oakeshotto pažiūrų priešprieša: „Suvokti, kas yra gėris iš prigimties jo siekiančiai sielai – klasikinio racionalizmo iškeltas uždavinys, kadaise tapęs svarbiausiu iššūkiu ir akstinu rasti politinei filosofijai. Strausso konservatizmas šį normatyvinį iššūkį priima; Oakeshotto modernusis konservatizmas jį atmeta kaip neprimtino politinio racionalizmo pagundą.“¹⁸ Ši įtampa rodo, jog racionalizmo kritika nebūtinai yra vienareiškiškai konservatyvi kritika. Jei konservatoriai remtųsi vien tradicija ir įpročiais, jie negalėtų kritikuoti konkrečiose valstybėse ar visuomenėse pasirodančių blogio apraiškų, pavyzdžiui, fašizmo Italijoje ar kraštutinio antisemitizmo ir totalitarizmo Vokietijoje.

„On being conservative“

Kalbant apie, atrodytų, labiausiai su šio darbo tema susijusį Oakeshotto straipsnį – On being conservative – pirmiausia reikia pabrėžti, jog Oakeshottas kalba ne apie konservatizmo doktriną ar credo, tačiau apie konservatyviąją dispoziciją, arba būdą, nuostatą.¹⁹ Oakeshottui rūpi pristatyti ne konservatizmo kaip ideologijos bendruosius principus, bet konservatyviosios dispozicijos kaip tam tikro požiūrio į kasdienius dalykus pobūdį. Skirtingai nuo Rogerio Scrutono, kurio tikslas yra pateikti konservatizmo dogmatikos kontūrus²⁰, ar nuo Roberto Nisbeto, bandančio susisteminti konservatyviosios minties principus į vieną sąvadą²¹, Oakeshottas pristato individualizuotą konservatyviosios pajautos paveikslą, apeliuojantį į kiekvieno iš mūsų kasdienius pasirinkimus ir įpročius, o ne į konservatizmą kaip politinio veikimo programą.

Anot Oakeshotto, konservatyviosios dispozicijos esminė nuostata yra ypatingas dabarties vertinimas, palyginus su praeitimi ir ateitimi. Praeitis

¹⁸ *Ibid.*, 124.

¹⁹ Michael Oakeshott, „On being conservative“, in: *Rationalism in politics and other essays*. Indianapolis: Liberty Press, 1991, 407.

²⁰ Roger Scruton, *The Meaning of Conservatism*. Penguin: Harmondsworth, 1980.

²¹ Robert Nisbet, *Konservatizmas*. Vilnius: Pradai, 1993.

svarbi tiek, kiek iš jos paveldima vertingų dalykų, tačiau Oakeshotto variante nelieta vietos praeities idealizavimui ir garbinimui.²² Viena vertus, anot Nisbeto, dabartis neatsietina nuo praeities ir tarp jų reikėtų ieškoti dialektinės vienybės: „Tikrasis istoriškumas – tai ne nuolatinis dairymasis į praeities įvykius ir tuo labiau ne istorijų pasakojimas, o metodiškas dabarties studijavimas, iškeliant į paviršių visa, kas glūdi dabartyje, tai tikra begalybė elgsenos ir mąstymo būdų, kuriuos gerai suprasti galima tik aptikus jų gaires praityje.“²³ Antra vertus, Oakeshotto dispozicija gerokai skiriasi ne tik nuo praeitį idealizuojančių tradicionalistų, arba paleokonservatorių, bet ir nuo JAV neokonservatorių. Jų patriarchas Irvingas Kristolas labai aiškiai atsiribojo nuo Oakeshotto konservatizmo.²⁴ Pasak Kristolo, pernelg didelis Oakeshotto dėmesys dabarčiai yra svetimas JAV konservatizmui dėl to, jog nuvertina religinę dimensiją. Religinei tradicijai būdinga atodaira praeitin bei viltingas žvilgsnis į ateitį, į būsimą atpirkimą ir poirtinį gyvenimą. Dabartyje neišsitenka visa žmogiškoji būtis, ji nuolatos susijusi su ją praturtinančiais praeities bei ateities sandais. Kristolą neramina ir žymioji Oakeshotto London School of Economics inauguracinėje kalboje nuskambėjusi ištara: „Šis pasaulis yra geriausias iš visų įmanomų, ir viskas jame yra neišvengiamas blogis.“²⁵ Toks požiūris yra nepakankamas ir net pavojingas, nes nenurodo kelrodžių, kuriais vadovaudamiesi galėtumėte kovoti su kasdienybėje pasirodančiu blogiu. Apie šį Oakeshotto filosofijos trūkumą yra rašę tokie autoriai kaip Gertrude Himmelfarb ir kt. JAV neokonservatorių nuomone, Oakeshotto siūlomas neideologinis ad hoc problemų sprendimas nėra savipakankamas tam, kad suteiktų į ateitį nukreipto tvirtumo, pasitikėjimo savimi ir vilties. Vladimiras Laučius Oakeshottui pagrįstai klijuoja Richardo M. Weaverio nukaltą „dabartizmo“ (presentism) terminą, reiškiantį perdėtą prisirišimą prie dabar egzistuojan-

²² „On being conservative“, 408.

²³ Nisbet, 34.

²⁴ Irving Kristol, „America’s „Exceptional“ „Conservatism“, in: *Neoconservatism*. New York: Free Press, 1995, 375.

²⁵ *Ibid.*

čių kultūrinių ir politinių formų.²⁶ „Bet neįau tų dalykų – moralės, estetikos ar politikos – atžvilgiu prisirišimas prie dabarties turi reikšti, jog dora, gražu ir teisinga konservatoriui pirmiausia bus tai, kas šiuolaikiška?“ – klausia V. Laučius.²⁷

Oakeshotto požiūris į viešąją politiką ir valdžios paskirtį nėra konservatyvus. Oakeshottas atmeta bet koki religijos (plačiaja prasme – moralės) ir politikos sąryšį. Anot jo, konservatyvi dispozicija politikoje neturi nieko bendra su:

Prigimtinės teisės tradicija²⁸;

Įsitikinimu, kad Apvaizda kuria tvarką, atliepiančią dieviškąjį tikslą gamtoje ir žmogiškojoje istorijoje, ir požiūriu, kad žmonijos pareiga yra paklusti šiai tvarkai;

Organine valstybės idėja;

Tikėjimu absoliučia žmogaus asmenybės verte;

Tikėjimu prigimtiniu žmogaus polinkiu į nuodėmę.²⁹

Paties Oakeshotto žodžiais tariant: „Nemanau, kad ji (konservatyvi dispozicija – S.Č.) yra neišvengiamai susijusi su koku nors konkrečiu įsitikinimu apie visatą, apie pasaulį ar apie žmogaus elgseną apskritai. Ji susijusi su valdymo veikla ir valdžios instrumentais, ir tik šių temų kontekste konservatyvi dispozicija gali būti suprasta. <...> Kas daro konservatyvią dispoziciją politikoje suprantamą, neturi nieko bendra su prigimtine teise ar dieviškąja tvarka, nieko bendra su morale ar religija; ji susijusi su mūsų dabartinio gyvenimo būdo stebėjimu, kurį papildo įsitikinimas, jog valdy-

²⁶ Vladimiras Laučius, „Konservatizmo minties tradicijos pagrindai ir idėjiniai prieštaravimai“, 116.

²⁷ *Ibid.*

²⁸ Klasikiniai konservatoriai paprastai remiasi būtent prigimtinės teisės tradicija. Vienas svarbiausių prigimtinės teisės tradicijos tęsėjų ir puoselėtojų – konservatizmo pradininkas Edmundas Burke'as. Nors britų utilitaristai stengėsi įrodyti priešingai ir pabandė Burke'ą priskirti utilitarizmo kryptčiai, tačiau 6-ojo dešimtmečio pabaigoje JAV konservatoriai įtaigiai atmetė tokius bandymus ir įrodė Burke'o priklausomybę *natural law* filosofinei orientacijai. Plačiau žr.: Peter J. Stanlis, *Edmund Burke and the Natural Law*, New Jersey: Transaction Publishers, 2003; Will Herberg, „Natural Law and History in Burke's Thought“. *Modern Age*, 3, 1959, 325–328.

²⁹ „On being conservative“, 423.

mas yra specifinė ir ribota veikla, t. y. bendrųjų elgesio taisyklių kūrimas ir puoselėjimas; šios taisyklės suvoktinos ne kaip substancyvių veiklos programų primetimo planai, bet kaip instrumentai, įgalinantys piliečius siekti savų tikslų mažiausia frustracijos kaina.³⁰

Cituojamas pasažas labai iškalbingas tuo, jog jame faktiškai užkoduota būsimo veikalo *On Human Conduct* (1975) antrajame skyriuje išdėstyta Oakeshotto pilietinės asociacijos idėja. Šios idėjos užuomazgų atsiradimas jau 1950 metais (tais metais Oakeshottas parašė „*On being conservative*“) simbolizuoja šio autoriaus politinio mąstymo nuoseklumą, besitęsiantį net 25 metus (o gal ir dar ilgiau). Toks nuoseklumas byloja konservatizmo ne-naudai. Prigimtinės teisės, religijos ir moralės nunykimas viešojoje politinėje sferoje istoriškai žvelgiant yra tradicinis liberalų siekis. Šiame pasaže jau galime išvelgti Oakeshotto polinkį į procedūrizmą ir instrumentiškumą; apribotą (limited) valdžios funkcijų siekis taip pat sietinas su liberaliajia mintimi. Tuo tarpu piliečiams užtikrinamos galimybės siekti savo asmeninių tikslų „mažiausia frustracijos kaina“ apskritai pakvimpa utilitarizmu.

Kai kurios „*On being conservative*“ nuostatos yra liberalų svajonė: valdžia neturi primetinėti jokių įsitikinimų jos subjektams, neturi jų mokyti, neturi stengtis jų padaryti geresniais ar laimingesniais, neturi jų vesti ar nukreipti, neturi jų įkvėpti kokiam nors veiksmui. Vienintelė valdžios funkcija – užtikrinti taiką ir užkirsti kelią fiziniams konfliktams. Oakeshottas atvirai išsako savo minimalistinį požiūrį: „Valdovas – tai arbitras, administruojantis žaidimo taisykles, arba pirmininkaujantysis, kuris kontroliuoja debatą atsižvelgdamas į žinomas taisykles, tačiau pats jame nedalyvauja.“³¹ Oakeshottas liberalams (ypač J. S. Milliui) būdingu tonu skelbia, jog mes jau nesame maži vaikai, ir esą nėra pagrindo manyti, kad valdžioje esantys atstovai yra išmintingesni ar protingesni ir dėl to gali mums primetinėti savo vertybes ar gyvenimo būdą. Kaip ir J. S. Milliui, Oakeshottui nelygstamos vertės yra nuomonių įvairovė – jos nevalia riboti ar drausti. Oakeshotto požiūriu, žmonės turi tokias pat „svajones“ kaip ir jų atstovai parlamente, ir dėl to turi teisę puoselėti savąsias svajones. Jiems

³⁰ *Ibid.*, 423–424.

³¹ *Ibid.*, 427.

negalima primetinėti svetimų „svajonių“. Summa summarum, svarbiausia valdžios funkcija yra išsaugoti taiką, sukuriant ir užtikrinant bendrąsias procedūrinės taisykles, o ne draudžiant skirtingas nuomones ar skirtingus gyvenimo būdus ir neprimetant „substantyvaus vienodumo“.³² „Valdžios užuominas randame ritualuose, o ne religijoje ar filosofijoje; ramaus ir taikaus elgesio džiaugsmuose, o ne tiesos ar tobulumo paieškose.“³³ Visiškai akivaizdu, jog bet kokios nuorodos į bendrąjį gėrį ir transcendenciją Oakeshotto politinės valdžios sampratoje yra ne tik ištrinamos, bet ir griežtai metodologiškai draudžiamos.

Oakeshottas, panašiai kaip ir Hobbesas, valdžią ir suverenitetą grindžia besąlygišku dabartinių „žmogiškųjų aplinkybių“ (human circumstances) pripažinimu³⁴. Tai visai kitokia valstybės konstravimo strategija nei senovės graikų filosofų. Hobbeso-Oakeshotto linijai trūksta graikams itin svarbios telos sampratos. Iš čia ir visai skirtingos graikų ir modernistų žmogaus prigimties sampratos: pastarieji paprasčiausiai priima žmogų tokį, koks jis „yra“, tuo tarpu graikų teleologiškumas numatė tam tikrų universalių žmogiškųjų standartų bei dorybių etiką, be kurios žmogus nėra žmogus. Kalbant kiek supaprastintai, graikiškąją prigimties sampratą sudaro trys modūsai: gamtinis (gyvuliškasis), visuomeninis („žmogus – politinis gyvūnas“) bei transcendentinis. Moderniajai prigimties sampratai ypač stinga trečiojo komponento, o visuomeninis kildinamas iš grynai atomistinių paskatų. Didžioji dauguma šiuolaikinei konservatyviajai minčiai priskiriamų filosofų grįžta prie graikiškosios mąstymo logikos – tai ypač pasakytina apie tokius autorius, kaip Leo Strauss, Alasdair MacIntyre ir kt. Oakeshotto niekaip neištatsi į šių autorių galeriją. Tai patvirtina dar ir tas faktas, jog Oakeshotto Introduction to Leviathan pakankamai aštriai polemizavo su Strausso The Political Philosophy of Hobbes.

Galiausiai Oakeshottas atvirai pasako, iš ko reikėtų pasimokyti konservatyvios dispozicijos: ne iš Burke'o, bet Montaigne'io, Pascalio, Hobbeso

³² *Ibid.*, 428.

³³ *Ibid.*

³⁴ *Ibid.*, 427.

ir Hume'o.³⁵ Tai yra labai savotiškas požiūris į konservatyviosios minties tradicijos šaltinius.

Požiūris į Hobbesą

Michaelas Oakeshottas yra pripažįstamas kaip labai svarbus Thomaso Hobbeso – vieno iš liberaliosios minties pradininkų – interpretatorius. Jo Introduction to Leviathan laikomas vienu įdomiausių ir įtakingiausių įvadų į pagrindinį Hobbeso veikalą (Oakeshotto žodžiais, „politinės filosofijos šedevrą“). Oakeshotto kaip filosofo reputacija iki šių dienų didžia dalimi priklauso nuo Hobbeso interpretacijos. Vis dėlto mums svarbiausia ne Hobbeso politinės filosofijos interpretacijos validumas, bet jos įtaka paties Oakeshotto politinei filosofijai, konkrečiai jo individualizmui ir pilietinės asociacijos idėjai. Ne mažiau svarbu ir tai, kaip Oakeshottas gina Hobbesą – per šios gynybos prizmę galėsime aiškiau pamatyti abiejų filosofų sąsajas.

Pirmiausia, Oakeshottas kitaip nei daugelis interpretuoja Hobbeso laisvės sampratą. Skaitant Leviataną dažnam gali visai pagrįstai atrodyti, kad individų laisvė yra apribojama, kai visuomeninė sutartis įsigalioja ir įsteigiama pilietinė asociacija. Vis dėlto Oakeshottas randa gynybinių argumentų. Jo požiūriu, pilietinis būvis yra pačių individų pasirinktas; jis galėjo būti pasirinktas dėl baimės likti prigimtinėje būklėje, tačiau tai nedaro visuomeninės sutarties pasirašymo akto mažiau laisvo. Visi apribojimai, išplaukiantys iš šio akto, yra pačių subjektų apspręsti. Be to, susitarimas tarnauja subjektų laisvei ta prasme, kad pašalina išorinius apribojimus, egzistavusius prigimtinėje būklėje, siekti asmeninės laimės. Oakeshottas pastebi, jog pilietinėje asociacijoje visuomet yra ir bus ta elgesio erdvė, kurioje subjektai galės elgtis laisvai, pagal savo pačių nustatytas sąlygas. Kai įstatymai „tyli“, individai mėgaujasi aukščiausia įmanoma laisve.³⁶ Kitais žodžiais tariant, didžiausia laisvė pasiekama tuomet, kai pilietiniame bū-

³⁵ *Ibid.*, 435.

³⁶ Michael Oakeshott, *Introduction to Leviathan*, in: *Hobbes on Civil Association*: Indianapolis: Liberty Fund, 1975, 65.

vyje mėgaujamasi tomis teisėmis ir laisvėmis, kurios nebuvo perduotos suvereno jurisdikcijai sutarties pasirašymo metu. Praktiškai identišką laisvės sampratą Oakeshottas dėsto savo knygoje *On Human Conduct*.

Oakeshottas ištikimai gina Hobbeso individualizmą ir atmeta dažnai Hobbesui lipdomą „absolutisto“ etiketę.³⁷ Hobbeso individualizmo idėjinis šaltinis – vėlyvųjų viduramžių scholastinis nominalizmas. Nominalistų teigimu, daikto prigimtis yra jo individualumas, kuris jį daro šiuo daiktu; pasak jų, valia Dieve ir žmoguje yra pirmesnė už protą. Žvelgiant istoriškai, Hobbesas tęsė romantinę, o ne karteziškąją, individualizmo kryptį, pabrėžiančią valios pirmenybę ir iškeliančią atsiskyrusį, nekomunikabilų, ekscentrišką ar net iracionalų individą. Hobbesas perėmė nominalistų mąstyseną ir jos pagrindu sukūrė savo teoriją, išvengusią tiek kraštutinio atomizmo, tiek kraštutinio universalizmo spąstų. Žmogus yra pilnavertis individas ne dėl savo sąmoningumo, tačiau dėl gebėjimo valioti (*willing*). Individo „aš“ kaip vaizduotės ir valios vienis yra absoliutus ir nesunaikiamas. Jo santykiai su kitais individais yra tik išoriški. Individai gali būti sumesti krūvon, pridėti vienas šalia kito, pakeisti vienas kitu, gali reprezentuoti vienas kitą, tačiau jokių atveju negali prarasti savo individualumo.³⁸ Nei prieš, nei po pilietinės asociacijos įsteigimo nėra tokios substancijos kaip Liaudis, arba Tauta. Bendroji valia neįmanoma, įmanomas tik bendras daugelio valių sumos objektas. Kaip nėra bendrosios valios, taip nėra ir bendrojo gėrio. Piliečių vienybę laiduoja vienintelis dalykas – Suverenas.

Oakeshottas atmeta populiarią nuomonę, jog Hobbesas pradeda individualizmu, o baigia absolutizmu. Oakeshotto požiūriu, laisvė ne ribojama, o kaip tik išpildoma per Suvereno įgalinimą daryti tam tikrus sprendimus. Hobbeso individualizmas esąs per stiprus, kad leistų atsirasti nors mažiausiai bendrosios valios užuomazgai. Oakeshottas mano, jog Suvereną absoliučiu galima vadinti tik dviem aspektais. Pirma, jis absoliutus ta prasme, kad mes savo absoliučią teisę siekti asmeninės laimės, kurią turėjome absoliučiu pavidalu prigimtinėje būklėje, absoliučiai perduodame Suvereniui.

³⁷ *Ibid.*, 64.

³⁸ *Ibid.*, 65.

Absoliuti teisė, anot Oakeshotto, turi būti perduota absoliučiai.³⁹ Antra, perdavę šią teisę, mes pripažįstame absoliutų Suvereno legitimumą.

Pasak Oakeshotto, Suverenas valdo ne vadovaudamasis egoistinėmis asmeninėmis ambicijomis (tokių negali būti pagal apibrėžimą), bet įstatymo viršenybe (rule of law). Kai įstatymai tyli, individai yra patys sau suverenūs. Oakeshottas ramia sąžine konstatuoja, jog Hobbeso pilietinio būvio koncepcijoje pašalinamas ne individualizmas, o neteisėtą „autoritetų“ ir kolektyvų (pavyzdžiui, bažnyčių) teisės. Dar ramesne sąžine Oakeshottas teigia: „Hobbesas nėra absoliutistas būtent dėl to, kad yra autoritaras.“⁴⁰ Britų filosofas mano, jog Hobbesas, „pats nebūdamas liberalas, savo filosofija ikūnijo daugiau liberalizmo nei dauguma ištikimiausių jo gynėjų.“ Oakeshotto nuomone, Hobbeso pilietinio būvio teorija iškyla kaip tarpinis variantas tarp dviejų kraštutinumų: Autoriteto ir Laisvės, arba tarp autoritarų ir libertarų.

Oakeshottas yra prieštaravęs Straussui, teigusiam, kad Hobbeso filosofija yra lūžinis momentas Vakarų politinės filosofijos istorijoje; Strausso manymu, Hobbesas yra moderniosios politinės filosofijos pradininkas. Oakeshottas sutinka, kad Hobbesas nutraukė ilgai vyravusią prigimtinės teisės teoriją, tačiau nemato tame kažkokio dramatiško posūkio. Strauszas, anot Oakeshotto, nežvelgia, jog Hobbeso individualizmas yra artimas radikaliai epikūriškajam individualizmui, todėl šia prasme Hobbesas tęsia, ar net atgaivina, konkrečią filosofinę tradiciją.⁴¹ Vis dėlto, Oakeshotto nuomone, Hobbesui trūksta vieno filosofinio ypatumo, be kurio neįsivaizduojama modernioji politinė mintis – išplėtotos valiojimo (volition) teorijos⁴². Šią spragą pajėgi užpildyti Hegelio racionalios valios (Rational Will) teorija. Apskritai hegelizmas ir iš jo plaukiantis istoricizmas stipriai veikia Oakeshotto filosofinę vaizduotę. Savo Introduction to Leviathan Oakeshottas suskirsto politinės filosofijos istoriją į tris sub-tradicijas: Proto ir

³⁹ *Ibid.*, 66.

⁴⁰ *Ibid.*, 67.

⁴¹ Michael Oakeshott, *Hobbes on Civil Association*. Indianapolis: Liberty Fund, 1975, ix.

⁴² *Ibid.*, 147–148.

Gamtos, Valios ir Dirbtinumo bei Racionalios valios. Pirmajai atstovauja tokie grandai kaip Platonas, Aristotelis bei Šv. Tomas Akvinietis, antrajai – Hobbesas (įdomu, kad, skirtingai nei kiti Hobbeso interpretatoriai, Oakeshottas Hobbeso išpuoselėtą mąstymo tradiciją įvardija Valios ir Dirbtinumo, o ne tradiciškai minimomis egoizmo/hedonizmo kategorijomis), trečiajai – Hegelis. Oakeshottui pirmoji tradicija yra tezė, antroji – antitezė, trečioji – sintezė. Šiuo atžvilgiu Oakeshottas tęsia britų idealistams posthegelininkams, ypač Collingwoodui, būdingą dialektinį politinės filosofijos istorijos skaitymą bei triadinę filosofavimo schemą.⁴³

Be išplėtos valiojimo teorijos, Oakeshottas kritikuoja Hobbesą ir dėl jo teisės sampratos, pagal kurią teisė yra tai, ką įsako Suverenas.⁴⁴ Kad ir kaip būtų, tai pernelyg retai pasitaikančios ir summa summarum ne tokios reikšmingos kritikos strėlės, palyginti su įtaka, kurią Oakeshottui padarė Hobbesas. Šis filosofas, be abejonės, yra svarbiausias autorius Oakeshottui. Jis ypač vertinamas dėl to, jog nutraukė klasikinio racionalizmo bei prigimtinės teisės tradiciją (Platono-Aristotelio linija), ir politinės filosofijos centru išklėlė valios konceptą, išstūmusį protą ir racionalumą. Hobbesas yra pirmas filosofas, valstybės pagrindu padaręs individualią valią. Anot jo, politinis autoritetas negali būti grindžiamas protu, nes protas yra tik hipotetinis, o ne kategorinis; toks protas nepajėgus primesti pareigų ir įsipareigojimų. Legitimus politinis autoritetas gali būti išvestas tik iš individualaus sutikimo, t. y. individualaus valios akto. Glaudus ir neatsiejamas autoriteto ir laisvės santykis yra vienas iš pagrindinių Hobbeso politinės filosofijos ypatumų, kurį sėkmingai perėmė ir savo teorijoje adaptavo Oakeshottas.⁴⁵

Oakeshottui ne mažiau svarbus Hobbeso voliuntarizmas ir individualizmas. Oakeshottas, skirtingai nei dauguma kitų britų idealistų (Coleridge, Green, Collingwood), Hobbeso individualizmo nevertina kaip godumo

⁴³ Ian Tregenza, „The Life of Hobbes in the Writings of Michael Oakeshott“. *History of Political Thought*, 18(3), 1997, 533–534.

⁴⁴ Plačiau šią kritiką žr.: Michael Oakeshott, „The Vocabulary of the Modern European State.“ *Political Studies*, 23, 1975, 323.

⁴⁵ Paul Franco, „Michael Oakeshott as Liberal Theorist.“ *Political Theory*, 18(3), 1990, 414.

(selfishness) filosofijos, bet įvardija kaip epistemologinį solipsizmą (tikėjimas visiška žmogaus izoliacija nuo kitų žmonių). Solipsizmas esąs Hobbeso pažinimo teorijos stuburas. Kaltinimus godumu Oakeshottas atmeta teigdamas, jog „nėra prasmės jį (Hobbesą – S.Č.) įvardyti kaip godų lygiai taip pat, kaip nėra prasmės kaip godų įvardyti bet ką monadiškai vienetinį – ar tai būtų visata, ar elektronas.“⁴⁶ Hobbeso voliuntarizmas, kaip ir individualizmas, Oakeshotto skaityme kildinamas ne iš individo moralinio šventumo, bet iš radikalaus epistemologinio nominalizmo, anot kurio „pasaulis yra sudarytas iš individuae substantiae.“⁴⁷ Toks epistemologinis atomizmas Oakeshotto vertinamas teigiamai. Anot jo, ia teorija Hobbesas atveria kelią trečiai, šalia bendruomeninių saitų (communal ties) moralės ir bendrojo gėrio moralės, moralinio mąstymo kryptčiai – moraliniam individualizmui. Straipsnyje „The Masses in Representative Democracy“ bei paskutinėje On Human Conduct dalyje Oakeshottas atvirai reiškia prielankumą Hobbes’iškojo moralinio individualizmo postulatams.

Tai ypač ryšku pirmajame tekste. Kalbėdamas apie masių atsiradimą, Oakeshottas joms priskiria „anti-individualizmą“ ir kolektyvizmą, pastariesiems priešpriešindamas minėtąją moralinio individualizmo nuostatą kaip etiniu požiūriu vertingesnę bei adekvatesnę. Aptardamas šių dviejų moralinių tradicijų kilmę, britų filosofas neslepia savo neigiamo požiūrio į viduramžių socialinę sanklodą suformavusį „kolektyvistinį“ susisluoksniavimą. Viduramžių visuomenėje individų nebuvo, ir žmonės vienas kitą suvokė kaip tam tikrų socialinių-kultūrinių kontekstų dalis, bet ne kaip individualią valią ir laisvę turinčius subjektus. Oakeshottas, skirtingai negu dauguma konservatorių, nereiškia ypatingų simpatijų tokiai socialinei sanklodai ir ieško ne žmones jungiančių, bet žmones skiriančių charakteristikų: „Tai, kas [viduramžiais] skyrė vieną žmogų nuo kito, buvo nesvarbu palyginti su tuo, kuo buvo mėgaujamas bendrai kaip tam tikros grupės narių.“⁴⁸ Tai akivaizdžiai liberali nuostata, siekianti perkelti prasminį akcentą nuo ben-

⁴⁶ Michael Oakeshott, „Thomas Hobbes.“ *Scrutiny*, 4, 275.

⁴⁷ Tregenza, 541.

⁴⁸ Michael Oakeshott, „The Masses in Representative Democracy,“ in: *Rationalism and politics and other essays*, 365.

drojo gėrio ir bendrųjų tikslų ant individų tarpusavio skirtumų. Nūdienos kontekste tai dar mažiau konservatyvu – šiuolaikiniai konservatoriai kaip tik ilgisi žmones jugiančių bei solidarizuojančių veiklų, simbolių, tikslų bei vizijų. JAV neokonservatoriai, pamatę visuomenę fiziškai ir dvasiškai niokojančio moralinio individualizmo pasekmes, ėmė iš naujo akcentuoti ir propaguoti bendruomeniškumą – vieną iš kertinių konservatizmo vertybių.⁴⁹ Bendruomeniškumo, o ne individualizmo, dvasia po Didžiosios Prancūzijos revoliucijos rašė ir žymūs Anglijos bei Prancūzijos konservatoriai: Burke'as, Bonaldas, de Maistre'as, Chateaubriandas ir kt.

Trumpai paminėtinas ir labai svarbus Oakeshotto požiūris į kitą liberalizmo atstovą – Johną Locke'ą. Locke'o tipo liberalizmas (viena žymiausių ir įtakingiausių liberalizmo krypčių) Oakeshottui aiškiai ne prie širdies. „[Locke'as] buvo liberalizmo, kuris yra konservatyvesnis už patį konservatizmą, šalininkas; tai liberalizmas, kurį charakterizuoja ne nejautrumas, bet grėslus ir destruktivus jautrumas bet kokioms naujovėms, liberalizmas, kuris žino savo ribas, kuris nemėgsta kraštutinumų, kuris uždeda savo paralyžiuojančią respektabilumo ranką ant bet ko, kas pavojinga ir revoliucinga.“⁵⁰ Anot Oakeshotto, Locke'o liberalizmas tapo nuobodus ir todėl nebepritraukia daug pasekėjų: „Locke'o nuosaikysis individualizmas nepatrauklus tiems, kurie vadovaujasi radikaliu, epikūriškuoju individualizmu. Locke'o „stabili meilė laisvei“ yra blogiau nei vergystė tiems, kurie, kaip Montaigne'is, yra „apsvaigę nuo laisvės“. Demokratija, parlamentarizmas, pažanga, diskusija ir „patikima produktyvumo etika“ yra sąvokos – visos jos neatskiriamos nuo Locke'o liberalizmo, – kurios šiandien nesugeba iššaukti net opozicijos; jos ne tik absurdiškos ir išsikvėpusios – jos yra neįdomios.“⁵¹ Šis netikėtas pasažas atspindi ne vien Oakeshotto panieką Locke'o tipo liberalizmui, bet ir prielankumą Hobbesui, kuris, kartu su Montaigne'iu, įkūnija radikalią, arba epikūrišką, individualizmo filosofiją. Kitoje vietoje Oakeshottas jau atvirai sako, kad Hobbesas sėkmin-

⁴⁹ Plačiau žr.: Andrius Navickas (sud.), *Moralė ir politika: neokonservatyvusis požiūris*. Vilnius: Demokratinės politikos institutas, 2005.

⁵⁰ Michael Oakeshott, „John Locke“, *Cambridge Review*, 54, 72–73.

⁵¹ *Ibid.*, 73.

giau įkūnija liberalizmą nei Locke'as.⁵² Paulo Franco nuomone, šie aspektai leidžia teigti, kad Oakeshottas savo filosofija pabandė reformuluoti liberalizmą ant labiau Hobbes'išku pagrindų.⁵³

Pilietinė asociacija

Svarbiausiame Michaelo Oakeshotto socialinės filosofijos traktate *On Human Conduct* išdėstyta daugiausia akademinio dėmesio sulaukusi idėja – pilietinė asociacija. Kaip jau buvo minėta, Oakeshottas šiame veikale į vieną tvirtą lydinį sulydo tas mintis, kurias išdėstė paskiruose straipsniuose „On being conservative“, „The Masses in Representative Democracy“ bei subtilioje Hobbeso interpretacijoje. Britų filosofas tarsi nutolsta nuo mechanistinės pilietinio būvio sampratos, būdingos procedūriniam liberalizmui, kalbėdamas apie piliečių (cives) charakteristikas: „Piliečiai yra ne neuropsichologiniai organizmai, genetiniai tipai, psichologiniai ego ar „socialinio proceso“ komponentai, bet laisvi agentai, kurių tarpusavio santykiai grindžiami supratimu.“⁵⁴ Tačiau, antra vertus, čia pat jis teigia, jog „pilietinėje asociacijoje nėra organiškų, evoliucinių, teleologiškų, funkcionalių ar sindrominių ryšių; tai yra suvoktas racionalių agentų santykis.“⁵⁵ Kaip žinia, konservatizmas, ypač hegeliškoji jo atmaina, pabrėžia organišką visuomenės pobūdį; savo ruožtu antikinė tradicija nurodo į polio teleologiškumą. Šiuo požiūriu Oakeshottas, nors ir atmesdamas mechanistinį požiūrį į pilietinės asociacijos agentus, vis dėlto nutolsta ir nuo konservatizmui būdingų dviejų (organiškumo ir teleologiškumo) nuostatų.

Oakeshottas skiria dvi skirtingo pobūdžio asociacijas – verslo (enterprise) ir pilietinę. Verslo asociaciją sieja bendras tikslas, kuriam pajungtos visos priemonės ir kurių apibrėžia instrumentinės taisyklės. Tokia asociacija yra savanoriška, ji gali būti išardyta vos bus pasiektas nusistatytas tikslas;

⁵² *Hobbes on Civil Association*, 63.

⁵³ Franco, 416.

⁵⁴ Michael Oakeshott, *On Human Conduct*. New York: Oxford University Press, 1975, 112.

⁵⁵ *Ibid.*

individai gali savanoriškai ją palikti, jei tik panorėsią; vienu metu galima priklausyti kelioms verslo asociacijoms.

Visai kitoks yra pilietinės (civil) asociacijos pobūdis. Ją konstituoja ne bendrų tikslų siekimas, o bendrų sambūvio taisyklių pripažinimas ir griežtas procedūrinis laikymasis. Liberalūs „saugumo“ ir „taikos“ siekiai Oakeshotto teorijoje yra ne bendrieji tikslai, o sąlygos, kurioms esant įmanoma siekti substantyvių tikslų. Pilietinė būklė nepasirenkama, ji absoliučiai privaloma. Pilietinėje būklėje visi individai yra lygūs. Oakeshottas pilietinę asociaciją vadina „moraline asociacija“, kurią apibūdina specifinė moralinė praktika. Ši moralinė praktika visiškai atitinka liberaliosios demokratijos standartus, nes ją „išimtinai sudaro taisyklės; pilietinių santykių kalba yra taisyklių kalba; civitas yra taisyklėmis artikuliuota asociacija.“⁵⁶ Šioje vietoje itin skaudų smūgį Oakeshottui suduoda Efraimas Podoksikas, kuris taikliai užčiuopia, jog taip stipriai taisyklės akcentuojanti pilietinės asociacijos samprata iš esmės yra racionalistinė.⁵⁷ Racionalizmas šiuo atveju glūdi būtent taisyklėse. Tai toli gražu nėra Oakeshotto ankstesniuose tekstuose (pvz., „The Tower of Babel“) apdainuota moralės kaip „gyvosios tradicijos“ tėkmė, kurios šerdį sudaro spontaniškai ir organiškai kintantys įpročiai bei papročiai. Šiuo atveju sustabarėjusi ir akmeninė yra būtent taisyklėmis ir procedūromis paremta „pilietinė būklė“. Vienintelis Oakeshotto racionalizmo skirtumas nuo to, kurį jis pats kritikavo 1947-aisiais, yra tas, jog On Human Conduct variante racionalizmas yra griežtai neinstrumentiškas, nes neorientuotas į jokių substantyvių tikslų siekimą. Racionalizmas šiuo atveju glūdi tame, jog trokšamas procedūrizmas įsteigiamas tradicinės moralės ir tokių jausmų, kaip meilė ir garbingumas, sąskaita. Visi žmogiškieji santykiai suvedami ir sutraukiami iki svarstymų apie teisingumą. Vokiečių socialiniai konservatoriai (konkrečiai Ferdinandas Tönnies) be gailesčio sukritikuotų tokį požiūrį kaip šaltą ir mechanistinį.⁵⁸

Alvydas Jokubaitis randa priekaištų Oakeshotto moralės sampratai, kurios pastarasis visai neišplėtoja ir tuo atitolsta nuo konservatizmui būdingo

⁵⁶ *Ibid.*, 124.

⁵⁷ Efraim Podoksik, „Overcoming the Conservative Disposition. Oakeshott vs. Tönnies.“ *Political Studies*, 56, 2008, 875.

⁵⁸ *Ibid.*

plataus požiūrio į moralę: „Perskaičius *On Human Conduct*, tikrai nelen-gva suprasti, kokią moralinio mąstymo tradiciją gina jos autorius. Burke’as prieš du amžius turėjo daug aiškesnį moralinės tradicijos supratimą.“⁵⁹ Vi-sai neatsitiktinai Oakeshotto pilietinės asociacijos koncepcija lyginama su Rawlso politinio liberalizmo vizija.

Pažymėtina, kad Oakeshottas ne tik moralę, bet ir politiką supranta la-bai siaurai. Tai pastebi tiek Kennethas McIntyre’as, pasak kurio, politika pilietinėje asociacijoje yra labai apribota veikla⁶⁰; tiek Janas-Werneris Mül-leris, kurio žodžiais, pilietinėje asociacijoje politikos apskritai nėra⁶¹; tiek ir Jeremy Rayneris, kuris brėžia labai reikšmingą perskyrą tarp pilietinės ir politinės asociacijų – pastaroji Oakeshotto teorijoje išvis negalima.⁶² Poli-tiko pagrindinės funkcijos yra užtikrinti valdžios autoritetą, procedūrų bei bendrųjų taisyklių laikymąsi, teisės viršenybę ir taiką. Anot V. Laučiaus, pilietinėje asociacijoje valstybės „vaidmuo – procedūrinė priežiūra sąlygų, leidžiančių žmonėms saugiai sąveikauti užsiimant privačiais reikalais. [...] Oakeshottas grindžia savo pilietinės asociacijos modelį procedūriniu impe-ratyvumu, teisiniu pozityvizmu bei aukščiausiojo valstybės legislatyvinio organo autonomija ir autoritetu.“⁶³ Taisyklės, kurios konstituoja pilietinį būvį, gali būti geros arba blogos, – svarbiausia, kad jos būtų žinomos ir pripažintos įpareigojančiomis.⁶⁴ Tai liberalios nuostatos, identiškos Hobbeso Leviatane išdėstytoms. Kitas į akis krentantis panašumas su Hobbeso teorija – tai laisvės ir autoriteto santykis. Oakeshotto požiūriu, pilietinis įsi-pareigojimas (civil obligation) yra būtina piliečio laisvės prielaida. Tokią laisvę Oakeshottas vadina „pilietine laisve“. Ji susijusi ne su laisvu piliečio apsisprendimu (tai yra verslo asociacijos, arba „žmogaus laisvė“), bet su įstatymų – lex – pripažinimu. Paulo Franco nuomone, ši Oakeshotto dia-

⁵⁹ Jokubaitis, „Moralės ir politikos ribų problema“, 37.

⁶⁰ McIntyre, *Limits of Political Theory*, 183.

⁶¹ Jan-Werner Müller, „Re-imagining *Leviathan*: Schmitt and Oakeshott on Hobbes and Political Order“, 31. Cituota iš www.michael-oakeshott-association.com

⁶² Jeremy Rayner, „The Legend of Oakeshott’s Conservatism: Sceptical Philosophy and Limited Politics.“ *Canadian Journal of Political Science*, 18(2), 1985, 336.

⁶³ Laučius, 111.

⁶⁴ *On Human Conduct*, 154–155.

lektika sėkmingai peržengia tradicines antinomijas, tokias kaip individas vs. valdžia, valia vs. įstatymas, laisvė vs. autoritetas, kurios nuo pat Hobbeso laikų kelia didžiulių problemų liberalams.⁶⁵ Tokiam požiūriui pritaria ir Wendellas Coatsas, kuris konkrečiai šiuo atžvilgiu Oakeshottą pozityviai lygina su Hegeliu.⁶⁶

„Paradoksalu, bet liberalas Rawlsas į „tarpininkaujančias struktūras“ – šeimą, mokyklą, bendruomenę, bažnyčią ir kitas pilietines asociacijas – žiūri daug palankiau, negu konservatorius Oakeshottas. Tai neabejotinas nutolimas nuo Burke'o.“ – teigia Alvydas Jokubaitis.⁶⁷ Jam antrina Kennethas McIntyre'as, kuris pažymi, jog Oakeshottas, kitaip nei Hegelis Teisės filosofijoje, nekalba ir netgi neužsimena apie šeimos vaidmenį valstybės gyvenime.⁶⁸ Šis aspektas sužlugdo galimybes Oakeshottą priskirti net ir prie nuosaikesnių, Tocqueville'io tipo konservatorių, kuriems tarpinės struktūros ir laisvi piliečių susivienijimai yra svarbiausios socialinės sanklodos ląstelės. Vladimiras Laučius taikliai atveria Oakeshotto pažiūrų nekonservatyvumą viešosios politikos požiūriu: „Oakeshotto pilietinėje asociacijoje valstybė neskatina vadovautis kuriais nors gyvenimo idealais, neteikia viešosios veiklos orientyrų ir nededa pastangų, kad jos piliečiai taptų geresni. [...] Pilietinė būklė, pagal Oakeshottą, nesuponuoja nei bendrojo gėrio principo, nei normatyvinio požiūrio į siektiną santvarką.“⁶⁹ Savo ruožtu Efraimas Podoksikas kitame savo straipsnyje aiškiai parodo, jog Oakeshotto laisvės samprata yra artima negatyviajai laisvės sampratai, kurią išimtinai propaguoja liberalai. „Žmogaus laisvė“ Oakeshotto teorijoje reiškiasi kaip pasirinkimo laisvė (freedom of choice), ir šiuo atžvilgiu priartėja prie empiricistinės laisvės sampratos. Tuo tarpu „pilietinė laisvė“ atliepia išorinių suvaržymų nebuvimą, o tai ir yra negatyvi laisvė.⁷⁰ Negatyvi laisvės

⁶⁵ Franco, 423.

⁶⁶ Wendell John Coats, „Michael Oakeshott as Liberal Theorist.“ *Canadian Journal of Political Science*, 18(4), 1985, 777.

⁶⁷ Jokubaitis, 38.

⁶⁸ McIntyre, 174.

⁶⁹ Laučius, *op.cit.*

⁷⁰ Efraim Podoksik, „Oakeshott's Theory of Freedom as Recognized Contingency.“ *European Journal of Political Theory*, 57(2), 2003, 73–74.

samprata atsiskleidžia ir viename iš ankstesnių Oakeshotto tekstų, kuriame dėstomos atvirai libertarinės nuostatos.⁷¹

Išvados

Šiuo rašto darbu norėta atskleisti Michaelo Oakeshotto politinės filosofijos nekonservatyvumą ir tuo pačiu liberalumą. Buvo galima įsitikinti, jog Oakeshottas atmeta visą prigimtinės teisės tradiciją, organinės valstybės idėją ir viešą religijos vaidmenį. Ypatingas dabarties akcentavimas vertintinas kaip nuokrypis nuo fundamentalios konservatorių pagarbos praeičiai. Oakeshotto liberalizmas pasisako už apribotą valdžią ir apribotą politiką, t. y. valdžios ir politikos minimalizmą, kuris veikale *On Human Conduct* apskritai balansuoja ant politiškumo išnykimo ribos. Šalia valdžios minimalizmo pabrėžiamas ir politinis nešališkumas. Oakeshotto liberalizmui savybingas polinkis į procedūras ir instrumentiškumą, netgi savotišką politinį sterilumą. Pilietinės asociacijos idėja daugiau kalba apie teisinio pozityvizmo principus, o ne apie konservatizmui artimą substancialios politikos sampratą. Pilietinės asociacijos subjektų neriša nei bendrojo gėrio siekinys, nei jokie kiti bendri tikslai; pilietinė būklė paprasčiausiai užtikrina taikaus sambūvio sąlygas, kurioms esant racionalūs subjektai gali ramiai siekti savo egoistinių tikslų. Kaip ir priklauso liberalui, Oakeshottas pabrėžia nuomonių įvairovės reikšmę. Tuo pačiu britų filosofas atmeta bet kokias pretenzijas į bendrąjį gėrį, dorybių ugdymą ir hierarchiją. Oakeshottas smarkiai nutolsta nuo konservatyviosios minties tuo, jog neakcentuoja ir apskritai nemini tarpinių struktūrų, ypač šeimos, svarbos valstybės gyvenimui. Galiausiai net ir iš pažiūros konservatyviausia Oakeshotto filosofinės sistemos dalis – racionalizmo kritika – pasirodė ne tokia vienaprasmė. Klasikinio racionalizmo ir tradicionalizmo perskyra atveria naujus horizontus apmąstymams.

Rašto darbas taip pat atskleidė Thomaso Hobbeso reikšmę Oakeshotto filosofinei vaizduotei bei pagrindinėms jo politinės filosofijos schemoms.

⁷¹ Michael Oakeshott, „Political Economy of Freedom“, in: *Rationalism in politics and other essays*, 384–407.

Hobbeso epikūriškasis individualizmas, grindžiamas individualia valia, pilietinės asociacijos koncepto teorinis karkasas, su autoritetu bei pilietiniu įsipareigojimu susieta laisvės samprata ir pagrindinės žmogiškosios elgsenos premisos – visi šie aspektai rodo abiejų mąstytojų idėjinį giminingumą. Oakeshotto pilietinės asociacijos teorija nuo Hobbes'iškosios versijos skiriasi iš esmės tik tuo, jog joje pašalinta visagalio Suvereno, arba Leviatano, samprata ir vaizdinys. Kitos esminės Leviatane dėstomos idėjos paimtos ir adaptuotos moderniems laikams. Tai tik patvirtina Oakeshotto minties liberalumą.

PROF. DR. ALVYDO JOKUBAIČIO KOMENTARAS:

Simas Čelutka rodo pavyzdį, kaip reikia rašyti politinės filosofijos darbus. Jis gerai pažįsta nagrinėjamų autorių darbus, juos supranta ir svarbiausia – pats nebijo būti autoriumi. Jo erudicija yra suaugusi su minties savarankiškumu. Daugelis studentų apsiriboja referatais ir svetimų tekstais atpasakojimais. Simas siekia daugiau – jis ieško atsakymo į jam rūpimus klausimus. Politikos mokslininkams nebūtina rodyti savo „aš“. Jie gali paslėpti po empirinių duomenų kaupimu ir visuotinai pripažintais tyrinėjimo metodais. Politikos filosofas tokios prabangos neturi. Jis turi rodyti savo asmenybę. Jo uždavinys – kovoti prieš mūsų proto pakerežimą kasdienio gyvenimo tauškalais. Simas Čelutka tenkina šias dvi svarbias filosofinio tyrinėjimo sąlygas.

NAUJŪJŲ VIDURAMŽIŲ LINK? KOSMOPOLITINĖS DEMOKRATIJOS MODELIO PAIEŠKOS

ROMUALDAS BAKUTIS

Įvadas

Viename politinių traktatų I. Kantas išreiškė mintį, jog „tobulos pilietinės santvarkos įsteigimo problema priklauso nuo įstatyminio išorinio valstybių santykio problemos ir be pastarosios negali būti išspręsta.“⁷² Ch. Montesquieu nuomone, „monarchijos dvasia yra karas ir didybės troškimas, o respublikos – taika ir nuosaikumas.“ Taip yra todėl, kad respublika, prisijungdama svetimas teritorijas, sukeltų grėsmę savo pačios laisvei, kadangi ji būtų priversta skaitytis su savo naujųjų gyventojų galimai priešiška pozicija naujosios santvarkos atžvilgiu.⁷³ Kitaip kalbant, abu filosofai kelią paprastą mintį: viena vertus, jokia valstybė negali būti iki galo laisva, jei tarptautiniuose santykiuose vadovaujama nedemokratinėmis tradicijomis, o, kita vertus, tarptautinė arena niekada nebus demokratinė, jei ją sudarančių valstybių santvarkos yra nedemokratinės.

Ženkiai, suteikiantys viltį įgyvendinti šią „abipusę demokratizaciją“ atsirado sulig komunistinio pasaulio žlugimu XX a. paskutiniajame dešimtmetyje. Teoriniu lygmeniu, bene ryškiausiai tai apmąstė F. Fukuyama esė „Istorijos pabaiga?“⁷⁴ postuludamas ideologinio konflikto pabaigą, t. y. galutinį liberaliosios demokratijos ir ekonominio liberalizmo triumfą prieš visas kitas įmanomas idėjines sistemas.⁷⁴ Tačiau jau netrukus S. Hunting-

⁷² Immanuel Kant, „Visuotinės istorijos idėja pasaulio pilietijos požiūriu.“ Kn. Immanuel Kant, *Politiniai traktatai*, Vilnius: aidai, 1996, 37.

⁷³ Norberto Bobbio, „Democracy and the International System.“ Kn. Daniele Archibugi, David Held (sud.), *Cosmopolitan democracy: An agenda for a New World Order*, Cambridge: Polity Press, 1995, 20–21.

⁷⁴ David Held, *Demokratijos modeliai*. Vilnius: Eugrimas, 2002, 319–320.

tonas veikale „The clash of civilizations: the remaking of world order“ pastebėjo, kad demokratiųjų idėjų teorinis triumfas išties nėra nei įvykęs faktas, nei tuo labiau neišvengiamas istorijos raidos dėsnis. Ekonomikos ir socialinių sąlygų modernizacija anaipol nereiškia politinio gyvenimo vesternizacijos (t. y. simpatijų liberaliajai demokratijai augimo); greičiau esti priešingai: ekonomiškai stiprėjančios tautos apibrėš savo tapatybę per savo neigiamą santykį su priešiškomis jų kultūriniam gyvenimo būdui jėgomis, t. y. Vakarų pasauliu.⁷⁵ Vadinasi, kultūriniai skirtumai, o ne liberaliosios demokratijos konsensusas veikiausiai brėš ateities tarptautinės bei iš dalies vidaus politikos darbotvarkę.

Taigi, šiame darbe bus siekiama apsvarstyti, kokias formas demokratija turėtų įgauti globalaus ateities pasaulio kontekste, idant leistų užtikrinti maksimalų įmanomą demokratijos lygmenį tiek demokratiųjų valstybių viduje, tiek tarptautinių santykių sferoje, tačiau kartu gerbtų ir jau minėtą kultūrų heterogeniškumo viziją. Pirma, tyrime bus apžvelgiami vadinamosios modernios demokratinio valstybinio suvereniteto sampratos trūkumai, tuomet bus nagrinėjama naują situaciją labiau atitinkanti kosmopolitinės demokratijos samprata, galų gale bus pasiūlyti kai kurie praktiniai patarimai, kaip turėtų atrodyti bei veikti Jungtinių Tautų Organizacija globalaus pasaulio perspektyvoje.

1. Chaosas ir kosmosas: modernaus demokratinio suvereniteto sampratos kritika

D. Heldas, aptardamas XIX–XX a. liberaliųjų demokratijų koncepciją, pažymi, jog ji iš esmės savyje talpino 2 dalykus: a) atskaitomybės ryšį tarp piliečių ir jų deleguotų atstovų; b) išėigos ryšį tarp atstovų ir jų inicijuotų programų, sprendimų, teisės aktų, kurių poveikis nukreiptas į juos delegavusius piliečius, gyvenančius apibrėžtoje teritorijoje.⁷⁶ Konkrečios terito-

⁷⁵ Samuel Huntington, *The clash of civilizations: Remaking of World Order*. New York: A Touchstone Book, 1997, 67–78.

⁷⁶ David Held, *Democracy and the Global Order: From the Modern State to Cosmopolitan Governance*. Stanford: Stanford University Press, 1995, 224.

rijos nubrėžimas reiškė tai, kad tam tikri piliečiai, gyvenantys toje erdvėje, bus įtraukti į juos liešančių sprendimų priėmimą (t. y. turės balsavimo teisę), o piliečiai, negyvenantys toje srityje, to daryti negalės.⁷⁷ Apskritai, kaip pažymi Z. Baumanas, visą modernybės laikotarpį „garbingiausia vieta“ priklausė teritorinei valstybei, kuri, pasak M. Weberio, disponuoja prievartos monopolium, ir kurdama tam tikras taisykles toje erdvėje sukuria apibrėžtumą bei reguliarumą.⁷⁸ t. y., kalbant senovės graikų filosofų terminija, iš pirmykščio neapibrėžtumo (chaoso) sukuria apibrėžtą, racionalią, taisyklėmis paklūstančią tvarką – kosmosą. Taigi, modernus demokratinis suverenitetas yra doktrina, teigianti, jog grupė piliečių gali visiškai ir savarankiškai kontroliuoti jų gyvenamą teritoriją per savo išrinktus atstovus, suteikiant jiems galimybę priimti sprendimus, o paprastai laimi tie sprendimai, kurie gauna daugiausiai balsų.

Kaip pažymi D. Heldas, ši samprata iš esmės suteikė viziją, jog valstybės pačios esančios savo likimo kalvės, paklūstančios suvaržymams, kurie kyla nebent dėl vidinės įvairių veikėjų bei institucijų sąveikos, o tuo tarpu išorinis pasaulis suvoktas tiesiog kaip duotybė, menkai nulemiantį valstybių ekonominę bei politinę raidą.⁷⁹

Tačiau XX a. II pusėje, o ypač paskutinįjį dešimtmetį galime pastebėti pokyčių, radikalai kvestionuojančių senąją suvereniteto sampratą. Šie pokyčiai siejami su vadinamuoju globalizacijos reiškiniu, kuris, anot D. Heldo, žymi 2 svarbius procesus: pirma, didžioji dalis politinės, ekonominės ir socialinės veiklos grandinių tampa pasaulinėmis, antra, vis labiau stiprėja valstybių ir visuomenių tarpusavio sąveika.⁸⁰ Kitaip kalbant, globalizacija reiškia tai, kad ekonominė, socialinė ir politinė veikla vis labiau plečiasi po Žemės rutulį, be to, ji jau yra nebeorganizuota pagal teritorinį

⁷⁷ David Held, „Democracy and Globalization.“ Kn. Daniele Archibugi, David Held, Martin Kohler (sud.), *Re-imagining Political Community: Studies in Cosmopolitan Democracy*, Stanford: Stanford University Press, 1998, 22.

⁷⁸ Zygmunt Bauman, *Globalizacija: pasekmės žmogui*. Vilnius: strofa, 2002, 95.

⁷⁹ Held, *Demokratijos modeliai*, 380-381,

⁸⁰ David Held, „Democracy and the New International Order.“ Kn. Daniele Archibugi, David Held (sud.), *Cosmopolitan democracy: An agenda for a New World Order*, Cambridge: Polity Press, 1995, 100.

principą⁸¹, taigi, netgi įprasta kasdienė veikla tampa stipriai determinuota kitame pasaulio gale vykstančių įvykių, kita vertus, lokalių bendruomenių sprendimai gali turėti įtakos pasaulinio masto reiškiniams.⁸²

Tačiau globalizacijos jokiū būdu nereikėtų suprasti kaip universalizacijos, t. y. vieningos tvarkos modelio paskleidimo pasauliniu mastu. Esti priešingai: globalizacija susieja visuomenes bei valstybes saitais, tačiau nesukuria bendros tvarkos.⁸³ Naujų komunikacinių technologijų bei pasaulinių korporacijų atsiradimas jau išeina iš už nacionalinės valstybės kontrolės ribų. Šios naujosios institucijos ištrina teritorines sienas, anksčiau apribojusias socioekonominę veiklą, tačiau išsprūsdamos iš valstybinės kontrolės kartu jos sukuria ir globalų politinį neužtikrintumą.⁸⁴ D. Heldas mato 4 veiksnius, sukuriančius atotrūkį tarp realybės bei nacionalinės valstybės gebėjimo ją efektyviai kontroliuoti:

1. Pasaulinės ekonomikos atsiradimas, sietinas su daugianacionalinių korporacijų, siekiančių pelno globaliu mastu bei gebančių greitai permesti kapitalą ten, kur gamybos kaštai mažesni (pvz., Kinijoje), išaugusių tarptautinės prekybos mastų bei jau minėtų naujų komunikacinių technologijų atsiradimu, akimirksniu ištirpdančiu bet kokį erdvinį atstumą bei įgalinančių nuolatinį visuotinį ryšio palaikymą;
2. Didėjanti tarptautinių politinių sprendimų priėmimo reikšmė, sietina su aplinkosaugos, branduolinio nusiginklavimo, epidemijų, karo pabėgėlių klausimais, kurių nacionalinės valstybės, veikdamos pavieniui, nėra pajėgios išspręsti;
3. Tarptautinės teisės išplitimo reikšmė, sietina su globalių tarptautinių institucijų (visų pirma JTO), tarptautinių karinių tribunolų, didėjančių tarptautinių išpareigojimų atsiradimu.
4. Kultūrinių veiksmų išplitimo svarba, sietina su masinės žiniasklaidos, komunikacijos priemonių (visų pirma interneto) išplitimu, įga-

⁸¹ David Held et al., *Globaliniai pokyčiai: politika, ekonomika ir kultūra*. Vilnius: Margi Raštai, 2002, 51.

⁸² Held, „Democracy and Globalization.“, 13.

⁸³ Bauman, 93–94.

⁸⁴ Held, „Democracy and the New International Order.“ 101.

linančių individus savarankiškai be valstybės priežiūros konstruoti savo tapatybę.⁸⁵

Šie pokyčiai kardinaliai pakeičia nacionalinės valstybės koncepciją bei vaidmenį. Jei ikiglobalizacinėje epochoje valstybė buvo pagrindinis socialinės tikrovės konstravimo mechanizmas, tai šiandien valstybė šia funkcija priversta dalintis su daugybe kitų teritorinių požiūrių tiek plačiau (tarptautinės organizacijos, transnacionalinės korporacijos), tiek siauriau (etninės, religinės bendruomenės) veikiančių institucijų plačiaja prasme. Apskritai šią globalizacinę epochą galima įvardyti kaip naujųjų viduramžių (neo-medievalism) pasaulį, pasižymintį multilateraliniais santykiais, gausybe fragmentuotų ir nuolat perkuriamų tapatybių, persipynusių institucijų, išnykusių sienų taip pat pilkųjų zonų, nekontroliuojamų lokalinių konfliktų bei globalių problemų didėjimu.⁸⁶ Iš esmės svarbiausia globalizacijos pasekme galėtume vadinti modernaus kosmoso transformaciją į postmodernų chaosą.

Taigi, šių radikalių pokyčių konteksto bendra implikacija esti ta, kad nacionalinė valstybė nėra ir nebegali būti laikoma vieninteliu uždaru save reguliuojančiu tvarkos šaltiniu, kadangi, viena vertus, jos priimami sprendimai (pvz., palūkanų normos pakeitimas) gali turėti globalinių pasekmių visoms kitoms valstybėms, o, kita vertus, globalizacija, paskleisdama naujas komunikacijos technologijas, atima iš valstybės tiek kultūrinio individų disciplinavimo monopolį, tiek ir galimybes nepriklausomai spręsti ekonomines problemas (jų sprendimui ne ką mažesnę įtaką turi ir tarptautinės organizacijos bei daugianacionalinės korporacijos, kurių valstybės negali tiesiogiai kontroliuoti). Kartu tai iš esmės keičia ir demokratijos sampratą, kadangi individai, galėdami atlikti sprendimus tik nacionalinės valstybės ribose, negali pasisakyti tais klausimais, kurie išeina už nacionalinės valstybės ribų, tad būtina iš naujo permąstyti demokratijos sampratą šiuolaikiniame pasaulyje.

⁸⁵ Held, *Demokratijos modeliai*, 388–397.

⁸⁶ Philip G. Cerny, „Terrorism and the new security dilemma.“ *Naval War College Review*, 58(1), 2005, 11–33.

2. Nauja demokratijos samprata: autonomijos principas

Ką turėtų reikšti demokratija kultūriškai, politiškai ir ekonomiškai diferencijuotoje erdvėje? Anot D. Heldo, demokratijos koncepcija kyla iš idėjos, postuluojančios tai, kad individas geba savarankiškai apsispręsti įvairių dalykų (tarp jų ir politinių) atžvilgiu. Kitaip kalbant, teisingas ir legitimus yra toks individo politinis pasirinkimas, kuris visų pirma yra laisvas. Taigi, Heldo nuomone, pagrindinis demokratijos principas yra autonomijos principas, reiškiantis galimybę individams patiems sąmoningai apspręsti esamų dalykų padėtis. Asmenys privalo turėti lygias teises ir pareigas, galimybę apibrėžti savo gyvenimo sąlygas, kol nesinaudoja šiomis galimybėmis kitų teisėms neigti.⁸⁷ Šis principas postuluoja dvi pagrindines idėjas: pirma, individai turi būti savarankiški sprendėjai, antra, bet kuri valdžia turi būti visų pirma apribota valdžia, t. y. turi turėti griežtai teisiškai apribotą savo veiksmų struktūrą.⁸⁸ Taigi, norint, kad demokratija atitiktų minėtą savarankiškai savo likimą tvarkančio individo sąlygą, būtina vykdyti dvigubos demokratizacijos procesą, t. y. transformuoti tiek valstybinę valdžią, tiek pakeisti pilietinėje visuomenėje nusistovėjusias represyvias normas⁸⁹. Tuo norima pasakyti, jog nepakanka vien apriboti valstybės funkcijas ar, tarkime, sukurti piliečiams daugiau galimybių dalyvauti svarstant juos liešančius sprendimus (t. y. vykdyti reformas *de jure*), tačiau kartu būtina įtvirtinti „demokratinę dvasią“ ir pačioje visuomenėje, idant ji nesukurtų represyvių institutų, eliminuojančių tam tikras grupes iš demokratinio sprendimo priėmimų procedūrų (t. y. būtina reformuoti ir *de facto* vyraujančius santykius, kurie nepaiso teisinių normų).

Taigi, iš to seka, kad autonomijos principas turi būti suprantamas, kaip teorija, nustatanti, kokio masto viešojo diskurso padiktuojama galia individo atžvilgiu gali būti pateisinama. Iš esmės ši viešoji erdvė neturi trukdyti individui daryti to, ką R. Nozickas vadino galimybe įgyvendinti savo gyve-

⁸⁷ Held, *Demokratijos modeliai*, 344.

⁸⁸ Held, *Democracy and the global order*, 145–147.

⁸⁹ Held, *Demokratijos modeliai*, 359.

nimo utopiją⁹⁰, t. y. kūrybiškai realizuoti savo asmenybę. Tačiau atsižvelgiant į jau minėtą visuomenės galimybę primesti individui tam tikrą represyvų diskursą, galimybes realizuoti gyvenimo utopiją būtina išplėsti. Tą ir pasiūlo D. Heldas, sukurdamas demokratinės viešosios teisės (*democratic public law*) koncepciją, kuri teigia, kad galia (kaip galimybė taip išdėstyti resursus, jog individas būtų priverstas pakeisti savo elgesį⁹¹) kyla iš 7 skirtingų šaltinių: fiziologinių (pvz., nešvari aplinka), socialinių (nemokamo ugdymo nebuvimas), kultūrinių (netolerancija), pilietinių (asociacijų draudimas), ekonominių (minimalaus atlyginimo neužtikrinimas), saugumo (tarpt. teisę pažeidžianti užsienio politika) ir politinių veiksmų (rinkimų teisės varžymas).⁹² Šių galios šaltinių neeliminavimas sukuria galimybes atsirasti tam, ką D. Heldas vadina „nautonomija“, t. y. tokią situaciją, kai galios santykiai generuoja asimetrines gyvenimo galimybes, sudarančias kliūtis efektyviam politiniam dalyvavimui.⁹³ Apibendrinant, galima pasakyti, kad autonomijos principas siekia iki logiškos pabaigos realizuoti dar I. Kanto bei kitų švietėjų svarstytą mintį, jog didžiausių žmonijos nuopolių priežastis yra žmogaus nesugebėjimas naudotis savo protu, o tam, kad tai būtų galima daryti, būtina sukurti atitinkamas sąlygas,⁹⁴ t. y. ne tik individui suteikti veiksmų laisvę, bet ir garantuoti tam tikras struktūrines sąlygas, eliminuosiančias represyvius galios diskursus ir taip leisiančias individui nevaržomai apsispręsti.

3. Autonomijos principas naujųjų viduramžių pasaulyje: kosmopolitinė demokratija

Taigi, metas kelti klausimą, kaip autonomijos principas gali būti realizuotas šiuolaikiniame globaliame pasaulyje, kuriame valstybė nėra vienintelis

⁹⁰ Robert Nozick, *Anarchy, State and Utopia*. Oxford: Blackwell, 1974, 312.

⁹¹ Held, *Democracy and the global order*, 170.

⁹² Ten pat, 192–194.

⁹³ Ten pat, 171.

⁹⁴ Immanuel Kant, „Atsakymas į klausimą: „Kas yra švietimas?““ Kn. Immanuel Kant, *Politiniai traktatai*, Vilnius: Aidai, 1996, 48–57.

galią struktūruojantis šaltinis. Iš principo tai implikuoja teoriškai paprastą sprendimą: būtina identifikuoti ir demokratizuoti visas galią generuojančias institucijas. Kadangi, kaip jau minėta, tokios institucijos egzistuoja tiek „aukščiau“, tiek „žemiau“ valstybės, todėl ir demokratizacija nereiškia tam tikrų reformų išplėtimo vien į tarptautinę erdvę, tačiau būtina pripažinti ir smulkesnių lokalinių vienetų dalinę kompetenciją sprendžiant tam tikrus klausimus. Būtent todėl naujasis demokratijos modelis ir yra vadinamas kosmopolitiniu: tai esti bandymas sukurti demokratinėmis taisyklėmis pagrįstą pasaulio miestą tiesiogine šio žodžio prasme, t. y. tiek anapus valstybių, tiek santykiuose tarp jų bei kitų subjektų, tiek pačių valstybių viduje. Kartu svarbu suprasti, jog tai nėra mėginimas sukurti pasaulinę valstybę, paklūstančią vienam centrui, greičiau tiesiog noras pritaikyti demokratines „žaidimo taisykles“ visiems įmanomiems subjektams.

Norint atsakyti į klausimą, kokiais bruožais turėtų pasižymėti naujoji pasaulinė politinė sistema, naudinga pasinaudoti N. Bobbio atlikta racionalia modernaus demokratinio mąstymo rekonstrukcija. N. Bobbio išskiria trejus modernios filosofijos, aiškinančios valstybės atsiradimą, mąstymo etapus: poleminę, agonistinę bei taikią būklę. Poleminę būklę atitinka prigimtinė visų karo prieš visus būklė, joje nėra jokių taisyklių, todėl čia vyrauja nenusėjamumas bei smurtas. Norėdami pereiti iš poleminės būklės individai sudaro vadinamąjį neagresijos pakta, kuriuo pasižada atsisakyti smurtinių veiksmų vienas kito atžvilgiu. Šio pakto priežiūra paliekama neutraliam arbitrai, kuris atlieka tarpininko vaidmenį. Tačiau šioje būklėje sunku užtikrinti neagresijos pakto įgyvendinimą, kadangi arbitras neturi efektyvių galių užtikrinti jo laikymąsi, todėl stipresni individai gali naudoti prievartą. Galų gale pereinama į taikos būklę, kurioje arbitrai suteikiamos aiškios teisės ginti pilietinę visuomenę nuo individų, pažeidinėjančių neagresyvumo pakta.⁹⁵ Taigi, pritaikius šią schemą jau aptartai šiuolaikinei naujųjų viduramžių epochai galėtume teigti, jog ją apibūdina minėta agonistinė būklė: t. y. egzistuoja daugybė tarptautinės teisės sutarčių, apribojančių subjektų veiklą, tačiau, kita vertus, nėra efektyvios institucijos, kuri užtikrintų šių principų laikymąsi. Todėl iš esmės norint demokratizuoti

⁹⁵ Bobbio, „Democracy and the International System.“ 21–25.

tarptautinę visuomenę visų pirma būtina užtikrinti tam tikrą atsakingumą už savo veiksmus lygį, t. y. subjektai turi suprasti, jog, jei jie nesilaikys tam tikrų teisės normų, egzistuos efektyvios institucijos, kurios privers juos tai daryti.

Taigi, kokia turėtų būti šiuolaikinio pasaulio sąranga? Kaip jau minėta, tai neturėtų būti konfederacinis modelis, užkertantis kelią efektyviai tramdyti tarptautinių normų pažeidėjus, tačiau, antra vertus, nereikėtų pulti ir kitą kraštutinumą, t. y. pasaulinį Leviataną arba federalinę valstybę. Pastarojo varianto būtina išvengti dėl kelių priežasčių: pirma, federalinė valstybė, disponuodama visu įmanomu valdžios monopolium (kadangi jos nevaržytų išorinių institucijų primetami suvaržymai), turėtų visas galimybes sužlugdyti demokratinį procesą ir neegzistuoti joks subjektas, galintis tam pasipriešinti; antra, federalinis modelis būtų universalistinis, t. y. jis siektų primesti homogenišką tvarką ir taip nesiskaitytų su darbo pradžioje minėta kultūrinio heterogeniškumo prielaida.⁹⁶

Vadinasi, iš vienos pusės būtina išvengti pernelyg didelio galios koncentravimo viename viršiausiame subjekte, kita vertus, negalima leisti pernelyg didelės galios diseminacijos po daugelį subjektų. Taigi, būtina atskirai aptarti du aspektus: a) paties centrinio arbitro sąrangą (kuris, kaip parodė N. Bobbio racionali rekonstrukcija, visgi būtinas tvarkai palaikyti); b) galios ir atskaitomybės sudėtį kituose sektoriuose. Į centrinio arbitro vaidmenį dėl turimų institucinių struktūrų pretenduoja Jungtinių Tautų Organizacija. Ji bus aptarta vėliau, o dabar bus išdėstyta kokiais kitais mechanizmais apskritai turėtų būti grindžiama kosmopolitinė demokratija. Šių mechanizmų kertiniu tašku turėtų būti tai, ką D. Heldas vadina kosmopolitine demokratine teise, t. y. demokratinės viešosios teisės taikymo išplėtimas (autonomijos principo realizavimas) už nacionalinės valstybės ribų.⁹⁷

Tai apima kelius aspektus. Visų pirma būtina pažymėti, kad narystė kosmopolitinėje pasaulio bendruomenėje grindžiama autonomijos prielai-

⁹⁶ Daniele Archibugi, „From the United Nations to Cosmopolitan Democracy.“ Kn. Daniele Archibugi, David Held (sud.), *Cosmopolitan democracy: An agenda for a New World Order*, Cambridge: Polity Press, 1995, 130–135.

⁹⁷ Held, *Democracy and the global order*, 227.

da, taigi, jokių būdų negali būti prievartinė, ji turi būti grindžiama konsensu.⁹⁸ Iš esmės kosmopolitinė demokratija gali plėstis iš pradžių keliuose regionuose vėliau įtraukiant vis daugiau naujų narių: t. y. plėtros pagrindu gali tapti ES, Amerikos žemynų valstybės, Japonija, Australija, Indija, vėliau integruojant kitas nares. Taigi, kosmopolitinės demokratijos pagrindas iš pradžių galėtų būtų nacionalinės valstybės (dėl labiausiai išvystytos infrastruktūros), tačiau ilgalaikėje perspektyvoje jos pasidalintų savo jurisdikcija tiek su regioninėmis, tiek lokalinėmis bendruomenėmis.

Pagrindinis kosmopolitinės demokratijos siekis – suteikti galimybę piliečiams priimti juos liečiančius sprendimus, kurie negali būti išspręsti vien pasitelkiant nacionalinę valstybę. Šiuo atveju, galėtų pagelbėti siūlymas suteikti piliečiams kelias pilietybes (pvz., pasaulio, regiono, lokalinės bendruomenės), kurios koegzistuotų su jų turimomis valstybių pilietybėmis. Tokiu būdu būtų galima sukurti globalias, regionines ir vietines institucijas ir parlamentus, atskaitingus nebe tam tikrų valstybių vyriausybėms, tačiau būtent jų piliečiams, bei turinčias savas teisiškai apribotas jurisdikcijas. Tokiu būdu galima būtų optimaliausiai užtikrinti tai, jog būtų maksimaliai atstovaujamos visos galios diskursus produkuojančios bendruomenės.⁹⁹ Šitaip būtų užtikrinta globali padalinta valdžių struktūra kartu nesukoncentruojant valdžios viename globaliame organe.

Taipogi, norint užtikrinti demokratinę individų autonomiją, būtina užtikrinti daugianacionalinių verslo korporacijų didesnę kontrolę. Kadangi kapitalas globaliame pasaulyje esti mobilus ir apskritai turi didesnes galimybes daryti įtaką politiniams sprendimams tuo požiūriu, kad nuo esamos verslo situacijos (kadangi jis kuria darbo vietas) priklauso visuomenės gerovė. Nacionalinė valstybė paprastai gali reguliuoti vietinių kompanijų investicijų srautus ar palūkanų normas, tačiau tai keblu padaryti kalbant apie tarptautines kompanijas, todėl būtina sukurti naujas kapitalo reguliavimo institucijas (arba reformuoti esamas) suderinant jas su demokratine pasaulio piliečių priežiūra, idant būtų galima nukreipti pasaulinio lygmens investicijas į skurdesnius regionus.¹⁰⁰

⁹⁸ Ten pat, 231.

⁹⁹ Ten pat, 233.

¹⁰⁰ Ten pat, 252–260.

4. Pasaulinės visuomenės sutartis: Jungtinių Tautų Organizacijos reforma

Kaip jau minėta, siekiant užtikrinti kosmopolitinės demokratijos stabilumą būtinas centrinis vienetas, kuris priverstų subjektus laikytis jų nusistatytų normų. Tačiau tokiu atveju JT turėtų veikti kaip autonomiškas sprendimų priėmimo centras, sugebantis generuoti politinius resursus ir atstovaujantis jungtines tautas tiesiogine šio žodžio prasme, o ne vien Šiaurės-Vakarų zoną.¹⁰¹ Taigi, kaip pažymi D. Archibugi, būtina vystyti du paralelinius veiksmus: perinterpretuoti jau esamas JT normas bei sukurti naujas institucijas. Iš esmės tai reiškia 3 sekančius principus: a) Generalinės Asamblėjos reformą suteikiant balsą ne vien valstybėms, bet ir piliečiams; b) Tarptautinio Teisingumo Teismo jurisdikcijos plėtimą; c) vykdomųjų institucijų (ypač Saugumo Tarybos) reformą.¹⁰² Būdamą politinių struktūrų piramidės viršūnėje reformuota JTO sudarytų prielaidas pereiti iš agonistinės į taikią būklę, t. y. reforma neišvengiamai paskleistų naujo pobūdžio galios santykius po visą Žemės rutulį, todėl visai pagrįsta šias JT reformos gaires laikyti naująja pasaulinės visuomenės sutartimi, t. y. iš principo naujomis taisyklėmis, kuriomis savo veiksmus grįs subjektai.

4.1. Generalinės Asamblėjos reforma

Generalinę Asamblėją visų pirma reikia suprasti kaip pasaulinę įstatymų leidybos instituciją, t. y. pasaulinį parlamentą. Tačiau skirtumas nuo įprastų parlamento funkcijų turėtų būti tas, kad Generalinės Asamblėjos aktai turėtų nustatyti pagrindinius pasaulinės politikos rėmus, principus, o ne leisti tiesioginius įsakus.¹⁰³ Išimtimi galėtų būti tie klausimai, kurie negali būti išspręsti žemesniu nei globalinis lygmuo (pvz., aplinkosaugos klausimai).¹⁰⁴ Be to, Generalinė Asamblėja turėtų turėti išimtinę teisę kištis

¹⁰¹ Held, „Democracy and the New International Order.“ 107.

¹⁰² Archibugi, „From the United Nations to Cosmopolitan Democracy.“ 123.

¹⁰³ Held, „Democracy and the New International Order.“ 109.

¹⁰⁴ Ten pat, 113.

į kiekvienos valstybės vidaus procesus siekiant apsaugoti žmogaus teises, taip pat prižiūrėti kitų subjektų jurisdikcijos neliečiamumą.¹⁰⁵ Taip būtų užtikrintas kosmopolitinės demokratinės sistemos stabilumas bei apsauga.

Aptariant Generalinės Asamblėjos struktūrą verta pastebėti, jog egzistuoja labai įvairūs jos reformos siūlymai, o jų visų aptarti neleidžia ribota darbo apimtis, todėl čia bus pateikta tik menka jų dalis. Apskritai vyrauja nuomonė Generalinę Asamblėją dalinti į dvejus rūmus, iš kurių į pirmuosius savo atstovus deleguotų valstybės, o į antruosius būtų siunčiami pasaulio piliečių atstovai galbūt paskirstant kvotas kiekvienai valstybei pagal tam tikras rinkimines formules, palankias mažesnėms valstybėms. Pirmieji rūmai galėtų apimti tam tikrą skaičių asmenų, kuriuos deleguotų nacionalinės valstybės, tačiau dalį šių asmenų turėtų sudaryti opozicijos atstovai (taip skatinant demokratizacijos procesus autoritariniuose kraštuose), o bent vienas delegacijos atstovas galėtų būti renkamas tiesiogiai.¹⁰⁶ Šiuose rūmuose turėtų būti gerbiamas valstybių politinis, socialinis ir kultūrinis lygiateisiškumas taikant principą „viena šalis – vienas balsas“. Tuo tarpu antrieji rūmai, kuriuose būtų renkami piliečių atstovai vadovautųsi principu „vienas asmuo (atstovas) – vienas balsas“.¹⁰⁷ Tačiau čia svarbu išvengti pernelyg didelio antrųjų rūmų dydžio, kas trukdytų efektyviam darbui, be to, kaip jau minėta būtina sukurti efektyvią rinkiminę formulę, kuri suteiktų galimybę deleguoti savo atstovus net ir pačioms mažiausioms valstybėms, o tuo tarpu gyventojų skaičiumi didelės valstybės savo delegatais negalėtų uzurpuoti šių rūmų. Įvykdžius Generalinės Asamblėjos reformą, JT taptų labiau atskaitingesnės, įtrauktų platesnį dalyvių ratą, o tai suteiktų galimybes įgyvendinti legitimius sprendimus.

¹⁰⁵ Archibugi, „From the United Nations to Cosmopolitan Democracy.“ 139.

¹⁰⁶ Ten pat, 142–143.

¹⁰⁷ Derk Bienen, Volker Rittberger, Wolfgang Wagner, „Democracy in the United Nations System: Cosmopolitan and Communitarian Principles.“ Kn. Daniele Archibugi, David Held, Martin Kohler (sud.), *Re-imagining Political Community: Studies in Cosmopolitan Democracy*, Stanford: Stanford University Press, 1998, 297.

4.2. Tarptautinio Teisingumo Teismo reforma

D. Archibugi nurodo 2 pagrindines šiandieninio Teismo problemas: pirma, jo jurisdikcija yra apribota tik tų atvejų nagrinėjimu, dėl kurių kreipiasi tarptautiniai subjektai, o, be to, Teismo sprendimas turi tik arbitražinį poveikį, t. y. nėra įpareigojantis, ir, antra, jo kompetencijai priskirta tik tarpvalstybinių santykių sritis. Vadinasi, norint suteikti Teismui svarbesnį vaidmenį globalios politikos lygmenyje būtina pakeisti jo sprendimus ta prasme, jog šie taptų privalomi visiems subjektams, o jų nevykdant egzistuojantys efektyvūs mechanizmai, užtikrinantys sprendimų įgyvendinimą. Antra, Teismo kompetencija turi apimti ne tik tarpvalstybines problemas, tačiau ir valstybių-piliečių santykius taip užtikrinant efektyvesnę žmogaus teisių apsaugą. Žinoma, tokiu atveju Teismas gali tiesiog fiziškai nepajėgti išnagrinėti visų besikreipiančiųjų skundų ir todėl ši institucija iš esmės galiotų nebent tik *de jure*, neturėdama jokio realaus poveikio. Siekiant išvengti tokios situacijos galimos kelios išeitys: a) žmogaus teisių apsauga galėtų būti patikėta tam tikroms supranacionalinėms organizacijoms (pvz., *Amnesty International*), kurios turėtų kreipimosi į Teismą iniciatyvos teise; b) piliečiai galėtų kreiptis į Teismą tik išnaudoję visas kreipimosi galimybes lokaliu, nacionaliniu bei regioniniu lygmenimis; c) kreipimosi teisė turėtų būti ne individuali, bet kolektyvinė. Trečia, reikėtų įtvirtinti vadinamąjį individualios atsakomybės principą, t. y. įkurti nuolatinius Niurnbergo, Tokijo ar Jugoslavijos karinių tribunolų analogus, kurie teistų vadovaujančius asmenis, o ne valstybes.¹⁰⁸ Be to, būtina užtikrinti, kad Teismas taptų tikrąją teismine valdžia, t. y. jo sprendimų negalėtų užginčyti Generalinė Asamblėja, Saugumo Taryba ar kitos institucijos.

4.3. Saugumo Tarybos reforma

Saugumo Taryba turinti būti ta institucija, kuri atspindėtų esamų geopolitinių jėgų išsidėstymą. Tai būtina, idant svarbiausių politinių sprendimų aptarimas bei priėmimas išliktų po JT „skėčiu“, o ne persikeltų į kitas insti-

¹⁰⁸ Archibugi, „From the United Nations to Cosmopolitan Democracy.“ 144–149.

tucijas (pvz., G7 susitikimus). Šis faktas implikuoja, jog Saugumo Tarybos struktūra turi būti pakankamai lanksti, kad sugebėtų efektyviai reaguoti į geopolitinius pasaulio pokyčius. Taigi, siekiant užtikrinti potencialius įvairių regionų politinius interesus, visų pirma būtina praplėsti Tarybos narių sudėtį įtraukiant stipriausias kiekvieno regiono valstybes (potencialiai priešamų narių galėtų prisidėti Brazilija, Indija, Japonija, Vokietija, PAR) kaip nuolatines nares, taip pat padidinant renkamų narių skaičių. Kartu reikia pabrėžti, jog būtina pertvarkyti esamas sprendimų priėmimo procedūras, kad jos taptų efektyvios, o viena valstybė neturėtų galimybių blokuoti sprendimo. Žinoma, kaip jau minėta, būtina gerbti esamą geopolitinių jėgų pasiskirstymą, todėl sprendimai Taryboje turėtų būti priimami ne paprastai, bet kvalifikuota balsų dauguma, kartu užtikrinant, kad, pavyzdžiui, trys nuolatiniai nariai galėtų vetuoti sprendimo priėmimą. Taip pat būtina pastebėti, jog norėdama geriau artikuliuoti pasaulinio lygmens problemas bei realiai atspindėti jau minėtą diferencijuotą galios pasiskirstymą Taryba galėtų į savo sudėtį įtraukti ir tokius regioninius politinius vienetus kaip Europos Sąjunga, Arabų lyga ir pan.¹⁰⁹ Taip pat, siekiant užtikrinti pilietinę Tarybos kontrolę, būtina suteikti galimybes piliečiams rinkti atstovus į Tarybą, kurie, tiesa, turėtų tik patariamąjį balsą.¹¹⁰ Žinoma, ši funkcija galėtų būti patikėta ir Asamblėjos antriesiems rūmams.

Be to, būtina apsvarstyti ir pagrindinį instrumentą, užtikrinantį efektyvų JT organų kompetencijos realizavimą, t. y. pasaulinę kariuomenę. Kitaip kalbant, būtina prisiminti T. Hobbeso mintį, jog susitarimai be kardo tėra tušti žodžiai. Tai nereiškia, kad kariuomenė yra vienintelis JT nustatytos tvarkos stabilumo garantas, daug svarbesni esti ekonominiai ar socialiniai veiksniai, tačiau, kita vertus, siekiant išvengti, pavyzdžiui, genocido vykdymo kartais nekarinių priemonių gali tiesiog nepakakti. Kitaip kalbant, kol nebus aiškių priemonių, reikalingų užtikrinti jau minėtąjį neagresijos paktą, pasaulyje ir toliau kils įvairūs konfliktai.

¹⁰⁹ Ten pat, 153–155.

¹¹⁰ Daniele Archibugi, „Principles of Cosmopolitan Democracy.“ Kn. Daniele Archibugi, David Held, Martin Kohler (sud.), *Re-imagining Political Community: Studies in Cosmopolitan Democracy*, Stanford: Stanford University Press, 1998, 221.

Svarstant JT atskaitingos kariuomenės modelį, galimi keli variantai. Viena vertus, kiekviena valstybė galėtų deleguoti dalį savo kariuomenės JT jurisdikcijai, antra vertus, galima kurti postmodernų profesionalų samdinių kariuomenės modelį, pagrįstą savanoriškumu.¹¹¹ JT kariuomenė galėtų būti apmokoma valstybių narių, tačiau atskaitinga išskirtinai Saugumo Tarybai, kadangi šioje institucijoje būtų sukoncentruotas pasaulinis geopolitinių jėgų balansas, tad tai galėtų tapti tam tikru užtikrinimu, jog pasaulinės kariuomenės įsikišimas į tam tikrus regionus bus visuotinai pripažįstamas ir toleruojamas.

Išvados

Apžvelgus kosmopolitinės demokratijos idėjas reikėtų išryškinti, kas visgi sudaro kosmopolitinės demokratijos „substanciją“, t. y., kokie yra pagrindiniai šios idėjų sistemos elementai, išskiriantys šią demokratijos teoriją kaip „kosmopolitinę“ ir kaip „demokratiją“.

Pirma, ši demokratijos teorija esti kosmopolitinė todėl, kad ji kritikuoja modernią suvereniteto sampratą, suprantančią valstybę kaip absoliučią galią tam tikroje teritorijoje turintį vienetą. Kosmopolitinės demokratijos teoretikai pripažįsta galią produkuojančių institutų egzistavimą tiek globaliniu ir regioniniu, tiek nacionaliniu ir lokaliu lygmenimis. Be to, šios galią viena kitos atžvilgiu generuojančios institucijos dėl komunikacinių technologijų plėtros tarpusavyje yra labai susietos, todėl įvykiai vienoje Žemės rutulio dalyje gali turėti pasekmių gyvenantiems kitoje jo pusėje.

Antra, šios pastabos skatina permąstyti esamą demokratijos sampratą. Kadangi demokratiją implikuoja lygiai laisvų individų lygias galimybes paveikti politinius procesus, tai demokratiją būtina išplėsti jau minėtais 4 lygmenimis, idant būtų užtikrintas individo autonomijos principas ir piliečiai turėtų realią galimybę paveikti pasaulinius procesus. Nacionalinė valstybė čia yra svarbus, tačiau, toli gražu, ne vienintelis sprendimų priėmimą kuruojantis elementas, kadangi sprendimai gali būti priimami ir kitais lygmenimis.

¹¹¹ Held, *Democracy and the global order*, 276.

Trečia, norint užtikrinti autonomijos principo stabilumą visų lygmenų mastu, būtina centrinė koordinuojanti institucija, kuri, baiminantis despotizmo grėsmės, neturėtų disponuoti pernelyg didele galia, tačiau, kita vertus, turėtų turėti galimybę užtikrinti žmogaus teises bet kurioje pasaulio dalyje. Norint tai įgyvendinti būtina reformuoti: a) JT Generalinę Asamblėją, suteikiant jai didesnę veikimo laisvę bei atskaitomybę tiek prieš valstybes, tiek prieš piliečius; b) JT Tarptautinį Teisingumo Teismą, idant jis turėtų realias galimybes patraukti atsakomybėn demokratiškas principus nesilaikančius asmenis ar institucijas; c) JT Saugumo Tarybą, siekiant, jog ši labiau atspindėtų geopolitinį pasaulio jėgų balansą, bei kartu suteikiant Tarybai galimybę kontroliuoti pasaulinę kariuomenę, kuri, esant reikalui, gebėtų užtikrinti taiką bei orų individų gyvenimą.

Apibendrinant reikėtų konstatuoti, kad kosmopolitinės demokratijos jokia būdu nereikėtų suprasti kaip teorijos, siekiančios globaliu mastu primesti vienintelę pasaulio viziją, greičiau tai esti bandymas įveikti anarchiškam ir heterogeniškam pasauliui potencialiai gresiantį nestabilumo pavojų taip suteikiant galimybę kiekvienai institucijai pasirinkti tokį gyvenimo būdą, koks jai patinka.

DOC. DR. ALGIMANTO JANKAUSKO KOMENTARAS:

Romualdas Bakutis darbe analizuoja šiuolaikinės demokratijos perspektyvas. Ar galima demokratija didesnėje nei nacionalinė valstybė politinėje bendrijoje? Ar gali demokratija padėti įveikti šiuolaikinio pasaulio anarchiškumą bei heterogeniškumą ir pasukti link vieningesnio ir stabilesnio, „naujųjų viduramžių“ pasaulio?

Pasiremdamas plačia erudicija, gilia globalių problemų pajauta Romualdas ieško atsakymų į šiuos aktualius klausimus.

MULTIKULTŪRINĖS VISUOMENĖS MORALĖS TEORIJOS PAIEŠKOS

VITALIJ VEKLENKO

Įvadas

Nuo XX a. antros pusės teisingumo problema politikos filosofijoje vėl tampa aktuali. Už tai reikia būti dėkingam J. Rawlso veikalui „Teisingumo teorija“ ir jo iššauktai diskusijai tarp analitinė filosofija besiremiančių liberalų (paties J. Rawlso, R. Nozicko, M. Rothbardo, F. von Hayeko) ir kontinentinė hermeneutika besiremiančių anglosaksų komunitarų (Ch. Taylora, M. Sandelo, M. Walzerio, A. MacIntyre'o) bei tautinės valstybės teoretikų (P. Manent, P. Rosanvallon).

Pagrindinė šios diskusijos ypatybė yra ta, jog ji remiasi dviem vienas kitam priešingais valstybės ir visuomenės modeliais. Liberalai gina kantiškojo pobūdžio kosmopolitinės visuomenės ir procedūrinės valstybės idealą. Tuo tarpu komunitarai ir tautinės valstybės teoretikai pabrėžia kultūrinės bendruomenės ir tautinės valstybės idėjas.

Būtent šios dvi visiškai viena kitai priešingos pozicijos neleido (ir iki šiol neleidžia) atkreipti pakankamo teorinio dėmesio į žmonijos istorijos atžvilgiu ganėtinai naują socialinį darinį – multikultūrinę visuomenę. Tokio tipo visuomenių pasaulyje dėl globalizacijos procesų vis daugėja. Tačiau šių dviejų pozicijų atžvilgiu galimybė apmąstyti multikultūrinę visuomenę kaip universalios moralės ir skirtingų bendrųjų gėrių darinį buvo ganėtinai ignoruojama. Todėl galima teigti, jog multikultūrinė visuomenė yra tarsi „pilkoji zona“ šiandieninėje minėtoje diskusijoje, ir šios „pilkosios zonos“ atskirai neuždengia nė viena iš diskusijos stovyklų.

Šiuo darbu kaip tik ir siekiama užpildyti šią susidariusią spragą, kalbant apie multikultūrinės visuomenės moralės teorijos sukūrimo galimybę. Pirmoji darbo dalis skirta įvesti į teisingumo problemą XX a. politikos filosofijoje, supažindinant su sisteminė J. Rawlso mintimi. Antrojoje darbo

dalyje pateikiami pagrindinių J. Rawlso kritikų iš komunitarų stovyklos – A. MacIntyre'o ir M. Sandelo – argumentai; siekiama parodyti, jog tiek J. Rawlso, tiek komunitarų teisingumo sampratos netinkamos filosofškai spręsti multikultūrinės visuomenės problemas. Trečiojoje dalyje pateikiamas galimo teorinio varianto, kurį siūlo K.-O. Apelio diskurso etikos teorija, spręsti šias problemas gairės.

Paskutinė darbo dalis skirta multikultūrinės visuomenės moralės teorijos pateikimui. Kaip matysime, šios teorijos kūrimo būdas grindžiamas hėgeliškąja teze, jog A ir B sintezė yra pranašesnė negu A ir jai priešinga B atskirai paėmus, tuo tarpu pati multikultūrinės visuomenės moralės teorija bus grindžiama vadinamuoju K.-O. Apelio *transcendentaliniu-pragmatiniu* argumentu.

1. J. Rawlso politinė teorija

1.1. Ankstyvasis J. Rawlsas: „Teisingumo teorija“

Pirmosios J. Rawlso teisingumo teorijos idėjos pasirodė straipsnyje „Teisingumas kaip nešališkumas“ (1958)¹¹². Jame J. Rawlsas bandė parodyti, jog nešališkumas yra pagrindinė idėja teisingumo sąvokoje, o utilitarizmas neatsižvelgia į šį pamatinį teisingumo aspektą, kuomet nešališkumo principą galima išvelgti socialinės sutarties idėjoje. Dar prieš pradėdamas analizuoti teisingumo sąvoką, J. Rawlsas išpėja, jog apsiribos tik teisingumu kaip socialinių institucijų, arba, kaip jis vadina, „praktikų“, vertybe. Teisingumo principai autoriaus suprantami kaip tam tikri apribojimai, taikomi galių, teisių ir pareigų, postų ir pareigybių nustatymui, jie nėra suprantami kaip konkrečių veiksmų ar veikėjų vertybės.¹¹³

Teisingumo negalima sutapatinti su visa apimančia geros visuomenės idėja, teisingumo sąvoka gali būti tik dalis tokios idėjos. Šią sąvoką J. Rawlsas pateikia dviejų teisingumo principų pavidalu. Pirmuoju kiekvie-

¹¹² John Rawls, „Justice as Fairness.“ Kn. Samuel Freeman (sud.), *John Rawls: Collected Papers*. Cambridge, Mass., London: Harvard University Press, 1999.

¹¹³ Ten pat, 47–48.

nas asmuo turi vienodas teises į didžiausią įmanomą laisvę pagal Millio žalos nedarymo principą¹¹⁴. Sąvoka „asmuo“ gali apimti ne tik individus, bet ir juridinius asmenis, valstybes, ar provincijas. Antrasis teisingumo principas skelbia, jog nelygybė yra nepateisinama, išskyrus tuos atvejus, kuomet ji gali pasitarnauti visų naudai, laikant, jog naudos šaltiniai yra prieinami visiems. Antrojo principo sąvoka „nelygybė“ turi būti suprantama ne kaip skirtumai tarp postų ar pareigybių, bet skirtumai tarp jų (tiesiogiai arba netiesiogiai) nešamos naudos ir nuostolių (prestižo, turto, atsakomybės mokėti mokesčius ar atlikti privalomą veiklą laipsnio). Šiuo principu, kaip teigia J. Rawlsas, išvengiama utilitaristinės situacijos, kuomet vieno asmens patirtus nuostolius atsveria kito asmens gauta nauda, pateisinimas.¹¹⁵

Norėdamas pagrįsti šių teisingumo principų egzistavimo būtinumą ir visuotinumą, J. Rawlsas pateikia tokią hipotetinę situaciją, kurioje egzistuoja lygių (galimybių prasme) asmenų grupė, sprendžianti savo būsimą „praktiką“ ir kiekvieno asmens vietos visuomenėje teisingumą. Remiantis prielaida, jog asmenys yra racionalūs ta prasme, jog potencialiai sugeba numatyti savo elgesio pasekmes ir nustatyti geriausias priemones konkrečiam tikslui pasiekti, šie asmenys susitars dėl teisingumo kaip bendrųjų taisyklių, kurios padės vertinti kiekvieno iš jų konkrečios padėties visuomenėje teisingumą. Kaip jie tai padarys? Norėdamas perteikti šios Rawlso tezės pagrindimą, naudosisuosi I. Kanto „elgesio maksimos“ sąvoka.

Individas X konkrečioje situacijoje vadovaujasi elgesio maksima A, jis padaro minties eksperimentą ir tikrina, ar jo maksima negalėtų remtis ir kiti. Būdamas racionalus, jis numato, jog jo maksima gali kirstis su racionalaus individo Y galimybe praktikuoti elgesio maksimą B, tad apriboja savo elgesio maksimos A veikimo lauką taip, kad būtų išvengta A ir B konflikto; to paties imasi ir individas Y, kadangi ir jam galioja ta pati racionalumo prielaida. Vadinasi, bet kuris iš šių individų, mažindamas savo

¹¹⁴ „[...] vienintelis individualiu arba kolektyviniu požiūriu pateisinamas žmonijos tikslas kištis į bet kurio jos nario ar narių veikimo laisvę yra savisauga. [...] Vienintelis tikslas, kuriuo galima teisėtai panaudoti jėgą prieš bet kurį civilizuotos bendruomenės narį, jam nesutinkant, yra neleisti padaryti žalos kitiems.“ [išskirta mano – V.V.] John Stuart Mill, *Apie laisvę*. Vilnius: Pradai, 1995, 27–28.

¹¹⁵ Rawls, „Justice as Fairness“, 48–50.

elgesio maksimos veikimo lauką, pritaikys bendrą moralės normų išvedimo taisyklę, kuri tinkama visiems, ir kuri neišvengiamai savyje turės abu teisingumo principus.¹¹⁶

1971 m. pasirodo *Teisingumo teorija*, veikalas, kuriame Rawlsas išplėtoja savo iki tol parašytų darbų idėjas. Šios knygos tikslas, kaip teigia autorius – susisteminti ir pakelti į aukštesnį abstrakcijos lygį socialinės sutarties teoriją, plėtotą Dž.Loko, Ž. Ž. Ruso ir I. Kanto darbuose.¹¹⁷ Esminės naujovės, kuo „Teisingumo teorija“ skiriasi nuo „Teisingumo kaip nešališkumo“ (1958), yra šios:

1) nustatoma teisingumo principų tarpusavio svarba: pirmajam principui teikiamas prioritetas antrojo atžvilgiu, kadangi išplėstas pirmasis principas nuo šiol skelbia, jog „kiekvienas asmuo turi lygias teises į plačiausią pamatinių laisvių sistemą, suderinamą su kitų asmenų pamatinių laisvių sistemomis“ ir todėl „laisvė gali būti suvaržyta tik vardan laisvės“.¹¹⁸ J. Rawlsas pamatinėmis laisvėmis laiko politines teises rinkti ir būti išrinktam bei žodžio ir susirinkimų laisves, taip pat minties ir sąžinės laisvę, asmens ir nuosavybės laisvę bei laisvę nebūti nepagrįstai sulaikytam.¹¹⁹ Antruoju principu „socialinė ir ekonominė nelygybė pateisinama tik tuo atveju, jei kartu a) ji pasitarnauja didžiausiai naudai esantiems blogiausioje padėtyje, ir b) lygių galimybių sąlygomis susijusi su postais ir pareigybėmis“, tam, kad bet kuriam asmeniui (asmenims) egzistuočių galimybė prisidėti prie nelygybės situacijos keitimo.¹²⁰ Šių principų pagrindu pateikiama pagrindinė knygos tezė: „Visos pirminės socialinės gėrybės – laisvė ir galimybė, pelnas ir turtas bei sąlygos asmens orumui palaikyti – turi būti paskirstytos po lygiai, nebent nelygus bet kokios iš šių gėrybių paskirstymas teikia naudą esantiems blogiausioje padėtyje.“¹²¹

2) išankstinio susitarimo idėja grindžiama dviem naujais argumentais:

¹¹⁶ Ten pat, 52–59.

¹¹⁷ John Rawls, *A Theory of Justice*. Cambridge: The Belknap Press of Harvard Univ. Press, 1971, 11.

¹¹⁸ Ten pat, 302.

¹¹⁹ Ten pat, 61.

¹²⁰ Ten pat, 302.

¹²¹ Ten pat, 303.

„gerai sutvarkytos visuomenės“ idėja ir hipotetine „nežinojimo uždangos“ situacija. Pastarąją situaciją J. Rawlsas bando perteikti mintį, jog pradinėje pozicijoje asmenys neturi jokios informacijos apie tai, kokia padėtis visuomenėje jų laukia, taip pat neturi psichologinių, kultūrinių, filosofinių motyvų, kurie darytų įtaką jų racionaliam visų galimų padėčių visuomenėje vertinimui¹²² ir trukdytų pasiekti vadinamąją „refleksyviąją pusiausvyrą“, arba situaciją, kuomet asmenys išveda du teisingumo principus hipotetinėje pradinės pozicijos situacijoje ir jais besąlygiškai remiasi.¹²³ Tuo tarpu „gerai sutvarkytos visuomenės“ idėja primena I. Kanto tikslų viešpatiją. J. Rawlso teigimu, pradinėje pozicijoje esantys individai turėtų pasirinkti tokius teisingumo principus, kurie galėtų būti stabilūs ir išlikti gerai sutvarkytoje visuomenėje. Teisingumo principas yra stabilus tada ir tik tada, kuomet susitarimo sąlygomis asmenys jaučia, jog principas yra teisingas, ir nori jį išlaikyti. Todėl gerai sutvarkytoje visuomenėje kiekvienas dėka žodžio laisvės disponuoja vienoda viešo teisingumo samprata, kuri nuolat palaikoma ir įkūnijama socialinėse institucijose, ir kiekvienas nori elgtis taip, kaip teisingumas iš jo reikalauja.¹²⁴ Tokios visuomenės idėją J. Rawlsas grindžia konkrečia gėrio samprata – gėris įvardijamas kaip tai, kas yra racionalu konkrečiam individui norėti, turint omeny tai, jog jis disponuoja visa reikiama informacija ir yra kritiškai apsvarstęs, kokie yra jo tikslai, susidėliojęs savo tikslus į vientisą neprieštaringą sistemą ir pasirinkęs priemones tiems tikslams pasiekti. Todėl gėris suprantamas kaip tam tikras gyvenimo planas, kurį asmuo pasirinktų tokiomis idealiomis „svarstomojo racionalumo“ sąlygomis.¹²⁵

1.2. Vėlyvasis J. Rawlsas: „Politinis Liberalizmas“

Tam, kad du bet kokie asmenys galėtų betarpiškai vienas kitą suprasti, taigi ir susitarti, be empirinio-istorinio pasaulio situacijos, reikalinga kantiškoji prielaida, jog asmens sąmonės struktūra yra įgyta *a priori* ir nieko nesi-

¹²² Ten pat, 137.

¹²³ Ten pat, 20, 48–49.

¹²⁴ Ten pat, 4–5, 453–455.

¹²⁵ Ten pat, 418–419.

skiria nuo bet kokio kito pažinimo subjekto sąmonės struktūros (t. y., jog aš savo pažinimo, suvokimo ir mąstymo sugebėjimais niekuo nesiskiriu nuo praeityje gyvenusio vergo Romos imperijoje ar valstiečio viduramžių Prancūzijoje, šiuo metu vaikstančių praeivių Vokiečių gatvėje ar gyveniančių ateityje žmoniu). Tik dėl tokio pobūdžio prielaidos tampa pagrįsta J. Rawlso hipotetinė *situacija po nežinojimo uždanga* jo knygoje „Teisingumo teorija“¹²⁶. Juk kadangi empirinis pasaulis nebūtinai turi egzistuoti subjektų betarpiškam tarpusavio supratimui, tokio pobūdžio individų tarpusavio susitarimui tinka ir *nulinis istorijos taškas*.

Tačiau „Politiniame liberalizme“ J. Rawlsas atsisako nuoseklaus kantiškojo argumentavimo ir problemų tarp skirtingas pasaulėžiūras turinčių individų sprendimo situacijose įveda empirinio *susikertančio susitarimo* (angl. „overlapping consensus“) idėją. Šią idėją J. Rawlsas sukonstruoja, norėdamas išspręsti stabilių moralinių normų visuomenėje, kurios nariai vadovaujasi tarpusavyje konfliktuojančiomis, arba nebendramatėmis, gėrio sampratomis, problemą. Jis ją formuluoja tokio klausimo forma: „Kaip galima tvari ir teisinga laisvų ir lygių piliečių visuomenė, jeigu jos piliečius skiria protingos, tačiau tarpusavyje nesuderinamos religinės, filosofinės ir moralinės doktrinos?“¹²⁷

J. Rawlso susikertančio susitarimo idėją galima tinkamai suprasti tik per ryšį su trim kitomis naujomis idėjomis – politine teisingumo koncepcija, viešojo proto idėja ir politine asmens koncepcija.

Skirtingai nuo *Teisingumo teorijoje* pateikiamos kantiškos teisingumo sampratos, pagal kurią teisingumas yra pagrindinis siekiamas racionalus gėris gerai sutvarkytoje visuomenėje, politinė teisingumo koncepcija pateikiama kaip nepriklausoma nuo konkrečios gėrio sampratos pozicija, kurią, cituojant J. Rawlsą, „[...] galima įkomponuoti į įvairias visumines doktrinas, egzistuojančias jos reguliuojamoje visuomenėje“¹²⁸. Tokio po-

¹²⁶ Mano manymu, šita prielaida J. Rawlsas remiasi ir pateikdamas kantiškąją asmens sampratą, pagal kurią asmuo disponuoja dviem pagrindiniais sugebėjimais: konkrečia gėrio samprata, realizuojama tam tikro racionalaus gyvenimo plano forma, ir konkrečiu teisingumo jausmu, išreiškiamu noru elgtis pagal tam tikrus teisės principus. Žr. J. Rawls, *Theory of Justice*, 561.

¹²⁷ John, Rawls, *Politinis Liberalizmas*. Vilnius: Eugrimas/ALK, 2002, 15.

¹²⁸ Ten pat, 67.

būdžio teisingumas pasiekiamas per demokratines formaliąsias ir neformaliąsias institucijas¹²⁹, kritiškos ir argumentuotos diskusijos tarp piliečių arba „viešojo proto“¹³⁰ pagalba. Viešojo proto ribose piliečiai kaip politiniai asmenys privalo apriboti savo gėrio sampratas, jeigu jos diskusijos metu konfliktuoja tarpusavyje¹³¹, tam, kad būtų pasiektas „susikertantis susitarimas“, arba situacija, kuomet nebendramačių pasaulėžiūrų atstovai prieina prie vieningos politinės koncepcijos.¹³²

2. Komunitarų atsako nepakankamumas. „Susikertančio susitarimo“ idėjos problema

A. MacIntyre'as knygoje *Po dorybės* (1984) kritikuoja J. Rawlso *Teisingumo teorijos* idėjas už tai, jog pastarasis, pateikdamas kantiškąją racionalaus asmens sampratą, pateikia paradoksalį išvadą, jog individo pasirinkimų faktiškumas eina pirmiau visuomenės egzistavimo, tik dėka kurios individas yra įsteigtas.¹³³ Vadovaudamasis panašiu argumentu, M. Sandelas knygoje *Liberalizmas ir teisingumo ribos* (1998) teigia, jog ant-istorinis J. Rawlso subjektas pradinės pozicijos situacijoje savo pasirinkimais iš principo neturi jokių sąlyčio taškų su konkrečiu laiku ir konkrečioje vietoje egzistuojančia tautine-kultūrine bendruomene, vadinasi, J. Rawlso bandymas pateikti nemetafizinį teisingumo pagrindimą pasmerktas žlugti.¹³⁴

Vis dėlto komunitarai, mano galva, nesugebėjo filosofškai paneigti J. Rawlso postuluojamos individo laisvių prioriteto bendruomenės atžvilgiu būtinybės. To priežastimi gali būti laikoma tai, jog šie autoriai savo argumentus konstruoja, remdamiesi H.-G. Gadamerio ir vėlyvojo L. Vitgenšteino išvalgomis apie tradicijas. Pasak pastarųjų mąstytojų, tarp taisyklės

¹²⁹ Ten pat, 68.

¹³⁰ Ten pat, 249–250.

¹³¹ Ten pat, 252.

¹³² Ten pat, 172.

¹³³ Alasdair MacIntyre, *After Virtue*. 2 leid. Notre Dame, Indiana: University of Notre Dame Press, 1984, 247–251.

¹³⁴ Michael Sandel, *Liberalism and the Limits of Justice*. 2 leid. Cambridge: Cambridge University Press, 1998, 15.

ir jos taikymo nėra nieko kito, išskyrus paprotį (t. y., nėra taisyklės, kaip sekti taisykle; taisyklės supratimas yra sekimas taisykle. Sekimas taisykle yra empirinis, vadinasi, priklauso nuo konkretaus sociokultūrinio konteksto). Kitaip tariant, skirtingi *kalbos žaidimai* sąlygoja, arba įsteigia, skirtingas *gyvenimo formas* (skirtingus būdus *sekti taisykle*), taigi ir skirtingas *Lebenswelt* (pasaulėžiūras). Tačiau, jeigu ir toliau nuosekliai laikomasi vėlyvojo Vitgenšteino argumentacinės linijos, taigi teigiama, jog šių skirtingų *kalbos žaidimų* nesieja niekas daugiau, nei *giminiški panašumai*, tenka konstatuoti, jog, pavyzdžiui, dėl pasaulėžiūrų nebendramatiškumo skirtingų kultūrų atstovai multikultūrinėje visuomenėje, nagrinėdami bendrą juos liečiančią problemą, iš principo negali prieiti prie abiem pusėms geriausiai tinkamo sprendimo.¹³⁵ Kodėl? Pateiksiu pavyzdį pastarojo teiginio suvokimui. Tarkime, egzistuoja tokia „Politinio liberalizmo“ santvarkos valstybė, tenkinanti vėlyvojo J. Rawlso teorines universalios politinės santvarkos sąlygas, kurioje nemažą visuomenės dalį sudaro nebendramatiškos, arba visiškai priešingu ir konfliktuojančių su didžiosios visuomenės dalies moralinėmis normomis, kultūros bendruomenė. Ši bendruomenė ilgus šimtmečius praktikuoja vadinamąsias garbės žmogžudystes: pagal joje palaikomas tradicijas, ta moteris, kuri išteka už kitatikio, nusipelno būti nužudyta. Dabar tarkime, kad tos valstybės teisėsaugos pareigūnai atsisako tirti tokio pobūdžio žmogžudystes, argumentuodami tuo, jog tyrimu būtų kišamasi į bendruomenės bendrąjį gėrį, ir kad taip ši bendruomenė būtų diskriminuojama, o jos „visuminė doktrina“, jos kultūrinis tapatumas – keičiamas, taigi ir naikinamas.

Tiek vėlyvojo J. Rawlso, tiek A. MacIntyre'o ir M. Sandelo filosofijos, atrodytų, palaikytų tokio sprendimo teisingumą: J. Rawlsas – dėl to, kad, sutariant bendruomenės nariams ir valstybės pareigūnams, pasiekiamas „susikertantis susitarimas“, komunitarai – dėl to, jog bendruomenės gėriui teikiamas prioritetas individo atžvilgiu. Tačiau ar galima tokiais argumentais pateisinti moters, kuri *visos* visuomenės atžvilgiu vis dėlto nėra laikoma kalta, sunaikinimą?

¹³⁵ Šią vėlyvojo L. Vitgenšteino *giminiškų panašumų tarp kalbos žaidimų* idėją, mano galva, teorinio proto lygmenyje tęsia Th. Kuhnas savo *mokslinių paradigmu nebendramatiškumo* idėja. Žr. Th. Kuhn, *Mokslo revoliucijų struktūra*. Vilnius: Pradai, 2003.

Šis pavyzdys iliustruoja bendrąją problemą, jog nei hermeneutinio supratimo teorija ir vėlyvojo Vitgenšteino išvalgomis grindžiama teleologinė ir istorinė-kontekstinė aristoteliškoji etika, nei deontologinė ir universalistinė-formalistinė kantiškoji etika, nei išskirtinai empirinio „susikertančio susitarimo“ procedūrinės normos negali galutinai išspręsti (A) teorinių teisingumo multikultūrinėje visuomenėje problemų, (B) teorinių universalių moralinių principų ir tautinės valstybės sąlygojamo bendrojo gėrio santykio/tarpusavio reguliavimo problemų. Mano galva, išspręsti šią problemą įmanoma tik atsakant į klausimą, ar įmanoma filosofiškai pagrįsta etika, kuomet filosofinis tos etikos pagrindimas yra ant-istorinis (etika negrindžiama sociokultūriniais kontekstais), bet etikos pritaikymas – istorinis? Kitaip tariant, ar įmanoma filosofiškai pagrįsta Aristotelio ir I. Kanto etikos teorijų sintezė?

Norint atsakyti į šį klausimą, mums reikia rasti vidurio tašką tarp I. Kanto formalaus universalizmo ir vėlyvojo L. Vitgenšteino bei hermeneutinės supratimo teorijos suponuojamo konvencionalizmo. Vienas iš tokio pobūdžio vidurio taško radimo būdų būtų G. W. Hėgelio dialektika, t. y. dviejų vienas kitam prieštaraujančių teiginių įtraukimas į platesnę filosofinę sistemą kaip savyje neprieštaringą tų teiginių sintezę.¹³⁶ Karlas-Otto Apelis, atrodo, siūlo kaip tik tokį sprendimą.

¹³⁶ Ch. Tayloras, pristatydamas pokartezijinės filosofijos siekius politinės teorijos lygmenyje, teigia, jog individo autonomijos, arba moralės laisvės negatyviaja prasme, ir holistinės ontologijos santykio problema tam tikra prasme davė pradžią vokiečių idealizmo laikotarpiui. Daugelis to laikotarpio (XVIII a. pab. – XIX a. pr.) mąstytojų konstravo savo filosofines teorijas taip, jog visuomet reikėdavo atsakyti vieno elemento: ar laisvės labai – holizmo (žmogiškosios raiškos vienovės su Visata) principo, ar holizmo principo labai – laisvės [žr. Ch.Taylor, *Hegel. 10 leid.* Cambridge: Cambridge University Press, 1993, 36–50.].

G. W. Hėgelis buvo pirmasis, kuriam pavyko susintetinti šiuos du elementus. Tam, kad tokia sintezė būtų savyje neprieštaringa, jis turėjo įvesti *Geist*, arba Absoliuto, sąvoką (trumpai pristatant *Geist* idėją, Visatos egzistavimo pagrindas – organinis kismas, kurio metu Absoliutas kaip save mąstantis mąstymas realizuoja imanentiškai pats save, arba laiko tėkmėje pažįsta pats save, per žmogų ir gamtą. Iš čia seka ekvivalencijos formos teiginys: „Visata yra, nes yra *Geist*; *Geist* yra, nes yra Visata“, o iš pastarojo galop logiškai prieinama prie Hėgelio teiginio: „Kas protinga, tas tikra; kas tikra, tas protinga“, ***kuriuo kantiškoji ant-istorinė moralė (Moralität) ištirpdoma istoriškojoje dorovėje (Sittlichkeit).***

3. K.-O. Apelio moralės teorija

K.-O. Apelio teigimu, pamatiniai nesutarimai šiuolaikinėje teorinėje ir praktinėje filosofijoje kyla dėl to, kad tebesiremiamą dedukcinę filosofinio pagrindimo procedūrą. Kodėl tokio pobūdžio samprotavimai nevaisingi? Žiūrint iš dedukcinės „teiginių išvedimo iš teiginių“ procedūros perspektyvos, bet koks mėginimas pateikti galutinį filosofinį pagrindimą veda į vadinamąją *Miunchauzeno trilemą*, arba būtinybę rinktis vieną iš šių alternatyvų: 1) *begalinio regreso* situaciją, kuomet ieškant galutinio ir nenuginčijamo principo nuolat keliaujama priežastimis-argumentais atgal; 2) *loginio rato* situaciją, kuomet priežasčių-argumentų pateikimas reikalauja remtis teiginiais, kurie grindžiami tais pačiais priežastimis-argumentais; 3) *situaciją, kuomet nutraukiamas argumentavimas* tam tikroje vietoje, sutartinai nusprendus atsisakyti pretenzijų į galutinį ir nenuginčijamą filosofinį pagrindimą.¹³⁷ Ankstyvasis J. Rawlsas, bandydamas pagrįsti teisingumo principų būtinumą ir visuotinumą asmens ir gėrio sampratomis patenka į pirmąją situaciją, komunitarai – į trečiąją (Amy Gutmann teigimu, Sandelas ir MacIntyre'as atsisako filosofškai pagrįsti bendruomeninių vertybių prioritetą individualioms vertybėmis, argumentuodami tuo, kad ir J. Rawlsas nepateikia pamatinių individo laisvių prioriteto filosofinio pagrindimo¹³⁸). Todėl, pasak K.-O. Apelio, tam, kad būtų išvengta Miunchauzeno trilemos, būtina loginį pagrindimą pakeisti transcendentaliniu-pragmatiniu pagrindu.¹³⁹

Ką tai reiškia? Norint suvokti K.-O. Apelio sprendimo specifiškumą, būtina atsakyti į klausimą, kuo transcendentalinis pagrindimas skiriasi nuo kitų pagrindimo būdų (empirinio, loginio, transcendentinio-metafizinio).

Empirinio pagrindimo atveju pakanka patyrimo pagalba nurodyti būti-

¹³⁷ Karl-Otto Apel, „The Problem of Philosophical Foundations in Light of a Transcendental Pragmatics of Language.“ Kn. Kenneth Baynes (sud.), *After Philosophy: End or Transformation?* Cambridge, Mass. London: The MIT Press, 1991, 251.

¹³⁸ Amy Gutmann, „Communitarian Critics of Liberalism.“ *Philosophy and Public Affairs*, 14(3), 1985, 310–314.

¹³⁹ Apel, „The Problem of Philosophical Foundations in Light of a Transcendental Pragmatics of Language.“, 260.

nąją priežastį A, dėl kurios kyla įvykis B. Metafizinio pagrindimo atveju apeliuojama į iš patyrimo neišvedamas antjuslines sąvokas. Loginio pagrindimo atveju pakanka pateikti teisingą logikos dėsnį atžvilgiu samprotavimą, t. y. teisingą dedukcinį vienų teiginių išvedimą iš kitų teiginių. Kaip jau buvo minėta, dėl Miunchauzeno trilemos loginis pagrindimas niekuomet nebus galutinis.

Dabar norėdami suprasti, kas yra transcendentalinis pagrindimas/argumentas, turime nukrypti šiek tiek į šalį. Atsispirkime nuo šio argumento pradininko, I. Kanto, filosofijos ir apibrėžkime jį kaip tokį, kuris (1) nurodo *ikipatyrimini* („a priori“) objekto X **pažinimo** galimybės sąlygas¹⁴⁰ ir kuris (2) kartu parodo, jog nesant šioms būtinoms ir universaliomis, arba visuotinėms, sąlygoms objekto pažinimas nėra įmanomas¹⁴¹. Kadangi terminas *pažinimas* gali turėti ne vieną reikšmę, apibrėžkime jį kaip susidedantį iš dviejų proto operacijų:

- (A) Viena vertus, pažinimas yra *jusliniu patyrimu* grindžiamas tvirtinimas apie objektą X ($M \equiv „Aš matau X \rightarrow X \text{ egzistuoja}“$). Jį kitaip vadinsime *empiriniu argumentu*.
- (B) Kita vertus, pažinimas yra ir *supratimu/dedukciniu samprotavimu* (loginiu ankstesnės juslinio patyrimo grandinės apdorojimu) grindžiamas tvirtinimas apie objektą X („Teiginys M teisingas objektui „X“ \rightarrow Teiginys M teisingas objektų grupei „visi““). Jį kitaip vadinsime *loginiu argumentu*.

Čia iš karto reikia pažymėti, jog tvirtinimas apie objektą X, nepatenkantis į kategorijas (A) ir (B), bus laikomas *metafizinis argumentu*: tokiu argumentu apeliuojama į kažką už mūsų patyrimo ir suvokimo ribų, grindžiant tuščios (įrodymo atžvilgiu), tačiau prasmingos (tikėjimo atžvilgiu) sąvokos egzistavimu ir jos refleksijos galimybe. (Pavyzdžiui, jeigu mąstoma, kad žmogus yra ribota būtybė, tai, remiantis priešybių egzistavimo

¹⁴⁰ „Aš vadinu transcendentaliniu kiekvieną pažinimą, kuriam apskritai labiau rūpi ne objektai, bet būdas, kuriuo mes pažįstame objektus, kiek šis būdas turi būti galimas a priori.“ I. Kantas, *Grynojo Proto Kritika*, Vilnius: Mintis, 1982, 69.

¹⁴¹ Ch. Tayloras tezės (2) dalį vadina „regresiniu argumentu“. Žr. jo „The Validity of Transcendental Arguments.“ *Philosophical Arguments*. Cambridge, London: Harvard University Press, 1995, 20.

būtinumo argumentavimu („be juodos nėra baltos“, „be visuotinybės nėra ypatingybės“), „ribotam“ turi būti kažkas „neriboto“, ir tas kažkas neriboto, kas neišvedama iš patyrimo, yra žymima sąvoka „Dievas“. Sąvoka tuščia, nes neturime sąvokos patyrimo, čia, aišku, laikydamiės idėjos, jog negalima tvirtai žinoti, kad mistinės patirtys nėra juslinės patirtys, dėl to sąvoka „Dievas“ yra prasminga ne iš žinojimo, o veikiau iš tikėjimo perspektyvos.) Dabar kadangi laikysimės kantiškosios prarajos tarp žinojimo ir tikėjimo¹⁴², metafizinis argumentas bus laikomas kaip išeinantis už žmogaus proto kritinių sugebėjimų ribų, todėl nepatenkantis į mūsų pirminiame transcendentalinio argumento apibrėžime naudojamą „pažinimo“ terminą.

Turėdami visa tai galvoje, pamėginkime pateikti tikslesnį tokio argumento apibrėžimą. *Transcendentalinis argumentas* – tai atsakymas į klausimą, kokioms būtinoms ir visuotinėms sąlygoms esant įmanomos proto operacijos (A) ir (B)? Kokiomis sąlygomis įmanomi empiriniai ir loginiai argumentai?¹⁴³

¹⁴² Žr. I. Kanto pateikiamą antinomiją, bandant teorinio proto lygmenyje pagrįsti/pa-
neigti Dievo kaip transcendentinės pasaulio priežasties egzistavimo tezę. Kantas,
Grynojo Proto Kritika, 339–344.

¹⁴³ Vieną įdomiausių transcendentalinių argumentų galima aptikti prancūzų fenome-
nologo Maurice'o Merleau-Ponty filosofijoje. Šio mąstytojo pagrindinę idėją gali-
ma pateikti tokia teze: kūniškas suvokimas, arba „percepcija“, turi savo struktūrą,
jis įformina patyrimą, o kartu ir sąmonės refleksijos sugebėjimą (Ch. Taylor teigia
minėtame straipsnyje, jog, pavyzdžiui, kalbant apie orientavimąsi erdvėje, mes
žinome, kur yra viršus, o kur apačia, dar prieš pagalvodami apie tai. [„The Validity
Of Transcendental Arguments“, 23–25]), ir būtent dėl to tarp kūno, sąmonės ir
pasaulio egzistuoja nesuskaidomas tarpusavio ryšys. Dabar bandyti paneigti šią
tezę galima teigiant, jog tarp kūno ir sąmonės, arba proto, vis dėlto egzistuoja
priežastinis ryšys. Tačiau jeigu protas būtų priklausomas nuo kūno, tuomet tai, ką
aš maštau, būtų biocheminių reakcijų mano smegenyse pasekmė, ir aš neturėčiau
laisvos nuo šių reakcijų valios; bet jeigu taip, ar aš galėčiau iškelti teiginį: „tai, ką
aš maštau, yra biocheminių reakcijų mano smegenyse pasekmė“? Ir, atitinkamai,
jeigu kūnas būtų priklausomas nuo proto, mes, norėdami pajudinti savo kūną, turė-
tumėme mąstyti apie tai, kaip pajudinti savo kūną, bet jeigu taip, tai negalėtumėme
judinti savo kūno, nes tuo metu mąstytumėme, kaip tai padaryti. (plačiau žr. Mau-
rice Merleau-Ponty, *Structure of Behavior*. 2 leid. Boston: Beacon Press, 1966; taip
pat jo *Phenomenology of Perception*. 10 leid. Suffolk: St Edmundsbury Press Ltd,
2000.)

Kalbant apie šio argumento istorines implikacijas praktinio proto lygmenyje, transcendentalinė moralės teorija nėra naujas filosofinis konstruktas. Pirmasis sukūręs tokio pobūdžio teoriją buvo I. Kantas. Vis dėlto jo teorija buvo *griežtai* transcendentalinė, t. y. tenkinanti sąlygą „ikipatyriminės bet kokio patyrimo egzistavimo sąlygos yra ikipatyriminės *patyrimo objektų* egzistavimo sąlygos“¹⁴⁴, tik apriorinio sintetinio praktinio sprendinio, kurį I. Kantas įvardijo kaip „kategorinį imperatyvą“, apimtimi.¹⁴⁵ Taip pat, nors šis dekartiškosios metodinio solipsizmo tradicijos¹⁴⁶ mąstytojas ir pateikia tokios teisingos visuomenės - „tikslų viešpatijos“¹⁴⁷ idėją, kuri nesiremia konkrečiu istoriniu kontekstu, visgi atitrūkimas nuo istorijos kelia daugybę problemų, kurių ši moralės teorija kartu su ankstyvojo J. Rawlso liberalizmu negali išspręsti, tokių kaip teisių pirmenybės pareigų atžvilgiu problema¹⁴⁸, tautinio-kultūrinio tapatumo bei bendrojo gėrio teorinio pagrindimo problemą ir pagaliau tautinės valstybės modelio problemą.

Šioje vietoje natūraliai gali kilti klausimas, kuo tokiu atveju K.-O. Apelio moralės teorija skiriasi nuo I. Kanto teorijos. Juk jeigu taikomas toks pat metodas, vadinasi, abu mąstytojai turėtų prieiti prie identiškų išvadų. Vis dėlto K.-O. Apelio siūlomo sprendimo naujovė yra ta, jog transcendentala-

¹⁴⁴ Žr. Kantas, *Grynojo proto kritika*, 69.

¹⁴⁵ I. Kantas, *Dorovės metafizikos pagrindai*. Vilnius: Mintis, 1980, 83.

¹⁴⁶ I. Kanto tvirtinimas, jog egzistuoja *daiktas savyje*, arba substancija, kuri yra nepažini ir galimà mąstyti tik savo egzistavimo būtinumo atžvilgiu, bet visgi determinuoja subjekto pasaulio supratimą [Kantas, *Grynojo Proto Kritika*, 44–45], gali būti pagrįstas tada ir tik tada, kuomet remiamasi R. Dekarto *cogito, ergo sum*, arba mąstymo pirmenybės būties atžvilgiu, principu. Dėl šios priežasties I. Kantą galima priskirti prie dekartiškosios *metodinio solipsizmo* (idėjos, jog pavienis žmogus pajėgus suprasti save ir jį supantį pasaulį, be prielaidos, jog žmogus yra įsteigtas bendruomenės) tradicijos.

¹⁴⁷ Kantas, *Dorovės metafizikos pagrindai*, 68.

¹⁴⁸ Ar aš, laikydamasis I. Kanto principo „elkis taip, kad nei savo asmenyje, nei kieno nors kito asmenyje žmogaus niekada netraktuotum vien kaip priemonės, bet visada ir kaip tikslą“ [I. Kantas, *Dorovės metafizikos pagrindai*, 62], galėsiu priversti kitą asmenį siekti „tikslų viešpatijos“ idėjos praktinio realizavimo? Ar tokiu atveju aš nepanaudoju to asmens kaip priemonės ir todėl nepažeidžiu minėto principo? Ar filosofinis moralės pozicijos P pagrindimas, kurio išėities taškas – individas *sole ipso*, gali pateisinti P visuotinio taikymo būtinumą?

linis pagrindimas yra taikomas kalbai. Čia būtina patikslinti, kas turima omenyje, vartojant sąvoką „kalba“.

„Kalbą“ galima apimti trimis idėjomis: 1) kalbos dėka kiekvieno mūsų turimu sugebėjimu kurti tiesiogiai su jusline tikrove nesusijusius, tačiau turinčius prasmę kalbinius objektus, tokius kaip sąvokas „daiktavardis“ ar „taksonomija“; 2) kalbos dėka kiekvieno mūsų turimu sugebėjimu įvardyti ir dėl to pažinti daiktus arba reiškinius, ir 3) kalba kaip kalbos vartojimo praktika. Šios trys idėjos, sekant XX a. kalbos filosofo C. W. Morriso terminija¹⁴⁹, bus vadinamos atitinkamai sintaksiniu, semantiniu ir pragmatiiniu kalbos santykiais.

Sintaksinis santykis parodo ryšį tarp kelių ženklų, semantinis santykis – ryšį tarp ženklo ir objekto, kurį tas ženklas žymi, pragmatinis santykis – ryšį tarp ženklo ir vartotojo/subjekto, kuris tuo ženklu naudojasi. Šiuos santykius galima apibūdinti kaip kategorijų, arba grynųjų intelektinių sąvokų¹⁵⁰, triadą, kuri, dėl galimybės būti apibrėžta dėka kalbos, *a priori* priklauso intersubjektyviajam lygmeniui, todėl nesuredukuojama į pavienio individo sąmonę, kadangi, sekant vėlyvučiu L. Vitgenšteinu, privati kalba neegzistuoja; kalba yra nesuskaidomai socialinis darinys.

Pagrindinis būdas taikyti kažkam transcendentalinį pagrindimą, t. y. nurodyti ikipatyrimines X-o pažinimo galimybės sąlygas, yra bandymas atsakyti į klausimą, kaip ir kodėl egzistuoja aprioriniai sintetiniai sprendiniai. Vadinasi, jeigu mes norime pritaikyti transcendentalinį pagrindimą kalbai, mes turime atsakyti į klausimą, kaip ir kodėl kalboje egzistuoja aprioriniai sintetiniai sprendiniai. Pamėginkime atsakyti į šį klausimą, nagrinėdami vieną labai seną kalbinį paradoksą – teiginį „aš visada meluoju“, dar žinomą kaip „melagio paradoksą“.

Jeigu aš dabar teigiu „aš visada meluoju“, ir jeigu yra vadovaujamosi prielaida, jog jūs galite suprasti mano mintį iš to, ką ir kaip aš pasakau, vadinasi: (A) su šio teiginio ištarimu aš padarau prielaidą, jog *yra tiesa, kad aš visada meluoju*; (B) kadangi *yra tiesa, jog aš visada meluoju*, sau

¹⁴⁹ Šia tema žr. C.W. Morris, *Foundations of the Theory of Signs*. London: University of Chicago Press, 1966.

¹⁵⁰ I.Kanto terminas. Žr. jo *Grynojo proto kritika*, 115–124.

pačiam priskirdamas savybę „visada meluoju“, aš pakeičiu teiginio „aš visada meluoju“ teisingumo reikšmę; vadinasi, *nėra tiesa, kad aš visada meluoju*, todėl aš pats sau prieštarauju. Formalizuotas šis samprotavimas atrodytų taip:

1. $M_A \equiv$ „Aš visada meluoju“
2. $M_A \rightarrow \sim M_A \quad / \therefore M_A \cdot \sim M_A$

Kas negerai su šiuo samprotavimu? Formaliosios logikos kontekste jis laikomas klaidingu pagal implikacijos ir konjunkcijos apibrėžimus (bei pagal kontradikcijos draudimo principą¹⁵¹, išplaukiantį iš konjunkcijos apibrėžimo). Kita vertus, toks samprotavimas tampa neišvengiamas, jeigu mes laikomės mano pragmatiškai suponuojamos prielaidos (A) ir kartu įprastinės „melo“ reikšmės kaip *ištariamų teiginių teisingumo reikšmės pakeitimo reikšmės* (B):

$$(M_A \cdot (M_A \rightarrow \sim M_A)) \equiv [MI] \equiv (M_A \cdot (\sim M_A \sim M_A)) \equiv [Dup] \equiv M_A \cdot \sim M_A$$

Vadinasi, formalioji logika šioje vietoje susiduria su problema, kurios, atrodo, ji pati išspręsti negali. Ji negali išspręsti šio klaidingo ir kartu neišvengiamo samprotavimo paradokso.

Šį paradoksą galima pažymėti K.-O. Apelio „kalbos veiksmo suponuojamo prieštaravimo pačiam sau“ arba „pragmatinio savi-prieštaravimo“ (angl. „performative self-contradiction“) sąvoka.¹⁵² **Pragmatinis savi-**

¹⁵¹ Kontradikcijos draudimo principą pirmasis suformulavo Aristotelis, siekdamas apsiginti nuo sofistų samprotavimo technikos, kuria naudojantis buvo galima įrodyti bet kokį teiginį. Dunsas Škotas vėliau išplėtojo Aristotelio kontradikcijos draudimą tokia formuluote: *du vienas kitam prieštaraujančius teiginius laikant teisingais, logiškai įmanoma prieiti prie bet kokio teiginio*. Pavyzdžiui, laikant, kad „obuolys yra raudonas“ ir „obuolys nėra raudonas“ yra abu teisingi teiginiai, „obuolys nėra raudonas arba Dievas egzistuoja“ taip pat yra teisingas teiginys; tada likusių logikos dėsnų atžvilgiu teisinga bus ir tai, kad teisingas teiginys „obuolys yra raudonas“ pastarąją disjunkciją (pagal disjunktyviojo silogizmo dėsnį) išsprendžia taip pat teisingu teiginiu „Dievas neegzistuoja“.

¹⁵² K.-O. Apel, „The Cartesian Paradigm of First Philosophy: A Critical Appreciation from the Perspective of Another (the Next?) Paradigm.“ *International Journal of Philosophical Studies*, 6(1), 1998, 6. Įdomu tai, kad jau Aristotelio pateiktame argumentavime už kontradikcijos draudimo būtinumą ir neišvengiamumą galima aptikti pragmatinio savi-prieštaravimo pavyzdį: neįmanoma *pagrįstai* užginčyti

prieštaravimas atsiranda tada, kuomet subjekto A teiginio X ištarimas kaip teiginio X teisingumo reikšmės pateikimas prieštarauja sintaksinei-semantinei teiginio X teisingumo reikšmei, kurią priima subjektas B.¹⁵³

Tokio pobūdžio prieštaravimai pačiam sau nurodo vidines kalbos ribas, kurių *a priori* negalima peržengti, kartu laikantis intersubjektyviai pagrįsto samprotavimo principo. Taip yra todėl, kad bet koks samprotavimo pagrįstumo sprendinys yra įmanomas tik dėl aprioriškai priimamų normatyvinių teisingo argumentavimo prielaidų. Tokios prielaidos yra normatyvinės kaip tik todėl, kad jų būtina laikytis, norint išvengti pragmatinio savi-prieštaravimo.

Šias prielaidas, tiesa, empirinių sąlygų pavidalu, suformulavo K.-O. Apelio mokinys ir bičiulis J.Habermasas. J.Habermaso teigimu, bet kokia argumentuota diskusija turi tenkinti keturias sąlygas: prasmės (meaning), tiesos (truth), tikrumo (veracity) ir korektiškumo/minties aiškumo (correctness). K.-O. Apelis žengia toliau už J.Habermasą ir šias sąlygas paverčia bet kokios minties, siekiančios intersubjektyvaus pagrįstumo, transcendentalinėmis sąlygomis¹⁵⁴, kadangi, jo teigimu, pati sąvoka „argumentuota diskusija“ remiasi universalus sutarimo dėl teisingumo kriterijų ideja.¹⁵⁵ Šioje vietoje daugiau neišsiplėsiu, tik paminėsiu, kad ką tik pa-

kontradikcijos draudimo principo, savo ginčijimo aktu *kartu nesilaikant* paties kontradikcijos draudimo – žr. Aristotelis, *Metafizika*, 4 knyga, 1006a. prieiga internete < <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0052%3Abook%3D4%3Asection%3D1006a> > [žiūrėta 2010-04-26]

¹⁵³ Plg. J. Habermaso pateikiamą pragmatinio savi-prieštaravimo apibrėžimą: „A performative contradiction occurs when a constative speech act *k(p)* rests on non-contingent presuppositions whose propositional content contradicts the asserted proposition *p*.“ J.Habermas, *Moral Consciousness and Communicative Action (Studies in Contemporary German Social Thought)*. Cambridge, Massachusetts: The MIT Press, 1990, 80.

¹⁵⁴ Karl-Otto Apel, „Limits of Discourse Ethics? An Attempt at a Provisional Assessment.“ Kn. Eduardo Mendieta (sud.), *Karl-Otto Apel: Selected Essays*. T. 2. New Jersey: Humanities Press, 1996, 196.

¹⁵⁵ Karl-Otto Apel, „Universal Principles and Particular (Incommensurable?) Decisions and Forms of Life – A Problem of Ethics that is both post-Kantian and post-Wittgensteinian.“ Kn. R.Gaita (sud.), *Value and Understanding. Essays for Peter Winch*. London/New York: Routledge, 1990, 81.

teiktas melagio paradoksas patenka į pragmatinio savi-prieštaravimo situaciją kaip tik dėl to, kad nesilaikoma tiesos prielaidos kaip būtinos *a priori* samprotavimo sąlygos.

Taigi, tokiu būdu parodoma, jog kalboje egzistuoja ikipatyriminė normatyvinė argumentavimo forma. Kartu yra išsaugomas ir kalbos prasmių ir reikšmių istoriškumo principas¹⁵⁶. Ką tai duoda? Tokia dviguba kalbos istoriškumo ir ant-istoriškumo (ikipatyriminių intersubjektyvaus argumentavimo pagrįstumo sąlygų egzistavimo atžvilgiu) savybė K.-O. Apeliui leidžia konstruoti sintetinę Aristotelio-I. Kanto moralės teoriją, kurią jis vadina „diskurso etika“ (angl. *discourse ethics*).

Ši moralės teorija susideda iš dviejų principų. Pirmasis, procedūrinis ir deontologinis principas yra I.Kanto kategorinio imperatyvo pritaikymas intersubjektyviam racionalumui, arba diskusijai:

I. „Elkis pagal tokią valios maksimą, apie kurią minties eksperimento pagalba galėtum teigti, jog jos pasekmės, kurias įmanoma numatyti kiekvieno elgesio liečiamo veikėjo interesų labui, be prievartos galėtų būti priimtose visų elgesio liečiamų veikėjų realiame diskurse, jeigu visi, kuriuos liečia valios maksimos pasekmės, galėtų patys elgtis pagal ją.“¹⁵⁷

Antruoju, teleologiniu ir papildančiuoju pirmąjį principu, skelbiama:

II. Argumentuojantis subjektas privalo atsižvelgti į tris dalykus:

Pirma, reikia tikėtis idealios argumentavimo situacijos, arba, kaip pats Apelis vadina, „idealios komunikuojančiųjų bendruomenės“, kurią pragmatiškai (aukščiau nurodyta prasme) suponuoja visi rimtai diskutuojantys, net jeigu jie teigia priešingai;

Antra, dėl to, kad yra įsteigtas konkrečiu laiku ir konkrečioje erdvėje egzistuojančios bendruomenės, argumentuojantis subjektas privalo atsižvelgti į empirines istorines realaus diskurso sąlygas. Kadangi realaus diskurso sąlygos niekuomet nesutaps su idealaus diskurso sąlygomis, su-

¹⁵⁶ Žodžių vartojimas yra praktika, kurios žmogus išmoksta savo vystymosi metu. Žodžio X reikšmę aš suvokiu ir todėl galiu juo įvardyti objektą Y tada, kuomet, būdamas konkrečiame erdvės ir laiko taške, savo sąmonėje susieju ženklą „X“ su objektu Y. Todėl žodžio vartojimas yra istorinis.

¹⁵⁷ Apel, „Limits of Discourse Ethics? An Attempt at a Provisional Assessment“, 206.

bjektas privalo laikytis pamatinio šių dviejų diskursų skirtumo prielaidos;

Trečia, kadangi pirma ir antra, subjektas, be kita ko, priima ir moralinę pareigą įveikti šį skirtumą ilguoju laikotarpiu realių diskursų transformacijos pagalba.¹⁵⁸

Taigi, nors, kaip galima matyti, K.-O. Apelio siūloma moralės teorija yra neišbaigta, tačiau, nepaisant to, mano manymu, ji teikia realią galimybę filosofškai išspręsti multikultūrinės visuomenės problemas. Šiam tikslui ir skirta tolesnė darbo dalis.

4. Multikultūrinės visuomenės moralės teorija

Kaip galima suvokti iš praėjusio skyriaus, multikultūrinės visuomenės moralės teorija reikalauja dvigubos refleksijos: bandant pateikti nebendramatių kultūrų moralės normų konfliktų sprendimo būdą, neišvengiamai reikia apmąstyti patį refleksijos ir argumentavimo aktą.

Dabar prisiminkime probleminę ankstyvojo J. Rawlso poziciją ir nepakankamą komunitarų kritiką jo atžvilgiu. Pirmuoju atveju kantiškasis J. Rawlso „moralinis politikas“¹⁵⁹, norėdamas pritaikyti idealias moralės normas – teisingumo principus, ir atsižvelgdamas į tai, kad individas disponuoja laisva valia, turi du pasirinkimus: arba (1) ignoruoti tai, jog kiti nebūtinai elgsis pagal šias normas, ir jas taikyti, tarsi idealios sąlygos tokioms normos įtvirtinti realiai egzistuočių, arba, kaip teigia K.-O. Apelis, (2) tapti „politiniu moralistu“, laikytis Makiavelio-Kisindžerio politinio veikimo tradicijos ir šias normas apskritai nustumti į šalį vardan *Realpolitik*, arba galios santykių politikos.¹⁶⁰

Tuo tarpu kultūrinio-istorinio reliatyvizmo šalininkai komunitarai teigia, jog asmens gėris priklauso tik nuo istorinių tam tikros bendruomenės tradicijų ir vertybių, ir bet koks mėginimas kalbėti apie ant-istorines gė-

¹⁵⁸ Ten pat, 208.

¹⁵⁹ „Galiu įsivaizduoti *moralinį politiką*, t. y. tokį, kuris valstybinio protingumo principus derina su morale, bet ne *politinį moralistą*, kuris pajungia moralę valstybės vyro interesams.“ Iš I.Kantas, „Į amžinąją taiką.“ *Politiniai traktatai*, Vilnius, 1996, 149.

¹⁶⁰ Karl-Otto Apel, *The Response of Discourse Ethics*. Leuven: Peeters, 2001, 87.

rio implikacijas (arba universalaus istorinių „gėrių“ vertinimo kriterijus) yra nepagrįstas. Kaip buvo minėta aukščiau, ši pozicija remiasi vėlyvojo L. Vitgenšteino ir kontinentinės hermeneutikos gyvenimo formų ir kalbinių žaidimų nebendramatės įvairovės argumentavimu.

Vis dėlto kalbėjimas apie pasaulėžiūrų nebendramatiškumą negali remtis konkrečia pasaulėžiūra X, nes tokiu atveju patenkama į pragmatinio savi-prieštaravimo situaciją. (Suvokti pastarąjį teiginį gali padėti vadinamojo „Manheimo paradokso“ pavyzdys: jeigu teigiama, kad (A) visos teorijos ir kalbinės konstrukcijos yra nuolat veikiamos tam tikros ideologijos, tuomet neįmanomas teiginio (A) pagrindumas, nes, kalbant predikatų logikos terminais, teiginio predikato dalis sunaikina viso teiginio teisingumo reikšmės nustatymo galimybę, t. y. neįmanoma nustatyti, ar teiginys teisingas, ar klaidingas.¹⁶¹ Panašaus pobūdžio „melagio paradoksą“ galima aptikti ir vėlyvojo L. Vitgenšteino „Filosofiniuose tyrinėjimuose“, kur savo teze, jog (B) egzistuoja kalbos žaidimų įvairovė, ir jų niekas tarpusavyje nesieja, išskyrus giminiškus panašumus, mąstytojas iš principo peržengia lokalinius kalbos žaidimus ir tokiu būdu paneigia (B).) Jeigu taip, tai konkrečios kultūrinės bendruomenės istorinis gėris jau yra savaime susijęs su universalia ant-istorinio gėrio¹⁶² (deontologinio K.-O. Apelio diskurso etikos principo pavidalu) samprata, kuri savo ruožtu dėl kalbos ant-istoriškumo savybės remiasi peržengiančiu erdvę ir laiką diskursyviu racionalumu.

Dabar kalbant konkrečiai apie nebendramačių kultūrų moralės normų konflikto situaciją, tai tokiu atveju, be keturių transcendentalinių intersubjektyviai pagrįstos diskusijos sąlygų ir deontologinio bei teleologinio principų, visi asmenys, kuriuos liečia ar ateityje lies minėtas konfliktas ir jo išsprendimo būdas, pragmatiškai (aukščiau nurodyta prasme) suponuoja ir dviejų papildomų principų – lygių teisių ir bendrų išipareigojimų – egzistavimą ir jų laikymąsi.

¹⁶¹ Plačiau žr. Willard A. Mullins, „Truth and Ideology: Reflections on Manheim’s Paradox.“ *History and Theory*, 18(2), 1979.

¹⁶² Sąvoka „gėris“ šiame sakinyje vartojama ne konkrečios istorinės gėrio sampratos nurodymui, o veikiau formalistine-kantiška prasme kaip „būtinasis sugebėjimo norėti objektas“. I. Kantas, *Praktinio Proto Kritika*, Vilnius: Mintis, 1987, 76.

Lygių teisių principas skelbia, jog „visi potencialūs diskurso dalyviai turi pripažinti vienas kito lygias teises pateikti argumentais paremtus interesus.“¹⁶³ Tuo tarpu pagal antrąjį principą „visi potencialūs diskurso dalyviai turi išsipareigoti kartu nustatyti ir spręsti problemas argumentacinio diskurso pagalba.“¹⁶⁴

Viena vertus, su lygių teisių principu bet kuriame istorijos taške yra apsaugomas individas – „Politinio liberalizmo“ valstybės egzistavimo pavyzdyje moteris turėtų teorinę apsaugos nuo mirties galimybę. Kita vertus, su bendrų išsipareigojimų principu yra apsaugomas ir tam tikro bendrojo gėrio aktualumas, tiesa, jis šiuo atveju nebūtų traktuojamas kaip neliečiamoji vėlyvojo J. Rawlso „visuminė doktrina“ ar komunitarų „dorovinė substancija“¹⁶⁵.

Šioje vietoje gali kilti klausimas: ar įmanoma taikyti šią moralės teoriją, kartu išvengiant *moralinio politiko/politinio moralisto* dilemos? Į jį atsakyti būtų galima taip. Dėl žmogaus valios laisvės šios dilemos praktiškai išvengti sudėtinga, tačiau teoriniu aspektu, veikdamas multikultūrinės visuomenės moralės teorijos rėmuose, politikas turi turėti moralinių išsipareigojimų dviem lygmenimis. Viena vertus, nacionaliniu lygmeniu jis atstovauja savo valstybės strateginiams-moraliniams interesams. Antra vertus, tarptautinių santykių lygmeniu politikas turi išsipareigoti veikti visos žmonijos (kaip „idealos komunikuojančiųjų bendruomenės“ egzistavimo pagrindinės sąlygos) palaikomos kritinio diskutavimo tradicijos rėmuose ir stengtis į diskusiją įtraukti visus ją liečiančiuosiuos.¹⁶⁶ Būtent pastarojo lygmens moralinis išsipareigojimas, mano manymu, verstų valstybės parei-

¹⁶³ Apel, *The Response of Discourse Ethics*, 48.

¹⁶⁴ Ten pat.

¹⁶⁵ Ch. Tayloras, kalbėdamas apie individo ir bendruomenės santykį G.W. Hėgelio filosofijoje, šį santykį įvardija „dorovinės substancijos“, arba tautinės bendruomenės kaip absoliučios asmens moralinės savirealizacijos sąlygos, terminu (plačiau žr. Taylor, *Hegel*, 378-388.). Mano galva, komunitarai, kalbėdami apie bendrojo gėrio prioritetą individualistinių vertybių atžvilgiu, kaip tik ir remiasi pastarąja hėgeliška teze.

¹⁶⁶ Apel, *The Response of Discourse Ethics*, 107.

gūnus kritiškai vertinti *gyvenimo formų* įvairovę ir nesikišimo į konkrečių bendrąjį gerį strategiją „Politinio liberalizmo“ valstybėje.

Reikia pažymėti, jog pritaikymo atžvilgiu multikultūrinės moralės teorijai vis dėlto gali būti keliamas ne vienas prieštaravimas. Pavyzdžiui, galima paprieštarauti, kad tokia teorija yra utopinė ir jos įgyvendinti neįmanoma iš principo, kadangi vargu ar kas sieks idealaus argumentavimo situacijos, arba „idealiuos komunikuojančiųjų bendruomenės“, praktinio realizavimo¹⁶⁷. Atsakant į šį prieštaravimą, reikia prisiminti jau daugiau negu septynis dešimtmečius trunkantį valstybių siekį bet kokius kylančius nacionalinius ir tarptautinius konfliktus spręsti komunikavimo, o ne kariinės galios priemonėmis, taip pat vis didėjantį tarptautinių institucijų, tokių kaip JTO, kaip pasaulinių forumų vaidmenį; galiausiai oficialius aukščiausiųjų valstybės pareigūnų pareiškimus apie tai, jog sprendžiant tam tikras problemas, būtina atsižvelgti į kiekvieno problemos liečiamojo esamą ir būsimą padėtį. Tad bent šia apimtimi galima teigti, jog jau egzistuoja tam tikros empirinės teleologinio ir bendrų įsipareigojimų principų įgyvendinimo sąlygos, vadinasi, kalbėjimas apie utopines diskurso etika besiremiančios multikultūrinės visuomenės moralės teorijos intencijas nėra pagrįstas.

Galiausiai skaitytojas galėtų paprieštarauti, jog tokios multikultūrinės visuomenės moralės teorijos pateikimas tereiškia naujo metanaratyvo paleidimą į kalbinę apyvartą, ir šiuo filosofiniu konstruktu iš principo siekiama robespjeriškos prievartos maniera perkonstruoti tikrovę, naikinant logines priešstatas „reali situacija – ideali situacija“. Prisipažinsiu, jog pastarąją tezę dėl žmogaus valios laisvės teoriškai įveikti sunkiai įmanoma, kaip kad neįmanoma, pavyzdžiui, filosofiškai pagrįsti teigiamą atsakymą į R. Nozicko klausimą, ar remiantis vėlyvojo L. Vitgenšteino teze, jog individas yra įsteigtas bendruomenės, jau galima teigti, jog jis privalo būti besąlygiškai jai įsipareigojęs.¹⁶⁸ Vis dėlto, ši multikultūrinės visuomenės moralės teorija pateikia minimalias procedūrinės moralės normas, kaip tu-

¹⁶⁷ Panašų argumentą buvau iškėlęs, kalbėdamas apie kantiškąją teisių pirmenybės pareigų atžvilgiu problemą, žr. 37 nuorodą.

¹⁶⁸ Žr. Robert Nozick, *Anarchija, valstybė ir utopija*. Vilnius: Eugrimas/ALK, 2003, 110.

rėtų būti sprendžiami nebendramačių moralės normų konfliktai. Tai yra, ja nesiekama filosofiškai pagrįsti krikščioniškosios, musulmoniškosios ar kokios kitos kultūros „dorovinės substancijos“ ar moralės normos. Tad bent šia apimtimi galima paneigti prieštaravimą, esą šia teorija siekiama primesti konkretaus istorinio gėrio sampratą.

Išvados

J. Rawlso ir komunitarų argumentų analizė perša mintį, jog filosofinių teisingumo teorijų dedukcinis konstravimas, atsispiriant nuo vieno elemento, sunaikina galimybę pritaikyti komunitarų ir liberalų teisingumo teorijas multikultūrinei visuomenei. Pavyzdžiui, J. Rawlso atveju, dėl holizmo atsisakymo vardan laisvės pakliūnama į sau paspęstus spąstus: tampa neišvengiamas bendrojo gėrio suplakimas su individualiuoju gėriu, sukuriamas nenutraukiamas ryšys tarp atomizmo ir individualizmo, ir bet kokio mėginimo kalbėti apie holizmą apkaltinimas kolektyvizmo, arba gėrybių lygiavos individų atžvilgiu prieš jų pačių valią, grėsme. Analogiška vidinė priešara jaučiama ir komunitarų argumentavime, kuomet teigiama, kad individas kaip laisvas moralės subjektas gali egzistuoti tik būdamas bendruomenėje, kuri yra yra jo tapatumo šaltinis, ir vis dėlto, iškylant konfliktui tarp universalių moralinių principų ir bendrojo gėrio, prioritetas teikiamas pastarajam, taigi, individas, atrodytų, nėra laisvas moralės subjektas.

Kaip filosofinė išeitis iš šios dilemos pasirinkta hėgeliškoji dialektika ir K.-O. Apelio transcendentaliniais argumentais grindžiama diskurso etika kelia savų problemų, kurios atsispindi ir multikultūrinės visuomenės moralės teorijoje. Ši teorija veikiausiai veiktų tik komunikaciniame lygmenyje ir tik tada, kuomet diskusijos dalyvio valia būtų nukreipta į racionalų argumentavimą, o ne prievartos skatinimą ir galios siekimą. Vis dėlto, nepaisant šių trūkumų, multikultūrinės visuomenės moralės teorija, kad ir kokia neišbaigta ji atrodytų, yra mėginimas pateikti sisteminį teorinį atsaką į naujo tipo visuomenių ir valstybių laukiančias problemas, ir, mano nuomone, būtent į šią sritį šiuo metu turėtų būti nukreiptas politikos teoretikų dėmesys.

PROF. DR. ALVYDO JOKUBAIČIO KOMENTARAS:

Vitalijaus Veklenko filosofinė mintis išsiskiria aiškiu nagrinėjamos problemos suvokimu, analizės nuoseklumu ir sprendimų savarankiškumu. Daugelio studentų rašto darbai sukelia asociacijas apie McDonalds greito maisto restoraną – skubiai parašomas paviršutiniškomis žiniomis grindžiamas ir formalius apimties reikalavimus atitinkantis rašto darbas. Tai nebūdinga Vitalijaus minčiai. Jis neskuba rašyti teksto, bet stengiasi kuo giliau ir plačiau pažinti nagrinėjamą problemą. Būtiną pasakyti, kad jo antrojo bakalaurinių studijų semestro „Šiuolaikinių politinių teorijų“ rašto darbo rašymas užtruko net tris metus. Viską buvo galima „išspręsti“ daug greičiau, kaip tai padarė dauguma jo draugų. Tačiau Vitalijui rūpi ne pažymys, bet tyrinėjamos problemos pažinimas. Jis jau kelis metus nuosekliai daro tai, ką turi daryti kiekvienas filosofas – kantriai ieško tiesos, ir suklydęs nebijo viską pradėti iš naujo.

KYLANČIŲ GALYBIŲ (INDIJOS, BRAZILIJOS) NUOLATINĖS NARYSTĖS JT SAUGUMO TARYBOJE KLAUSIMAS. O KAS KLAUSIA?

SANTA KANČYTĖ

Įvadas

Ar kylančioms pasaulio galybėms – Indijai, Brazilijai – turėtų būti suteikta nuolatinės narystės Jungtinių Tautų Organizacijos Saugumo Taryboje [toliau tekste – JTO ST] teisė? Antrajame BRIK viršūnių susitikime, kuris įvyko šių metų balandžio mėnesį Brazilijoje, buvo pasirašytas baigiamasis susitikime dalyvavusių šalių vadovų pareiškimas. Jame teigiama:

„Mes reiškiamo tvirtą pasiryžimą kovoje prieš globalius iššūkius ir grėsmes remti daugiašalę diplomatiją, išsaugant centrinį JTO vaidmenį. Todėl patvirtiname būtinybę visapusiškai reformuoti JTO, suteikti jai didesnę efektyvumą, rezultatyvumą bei atstovavimą, kad ji galėtų efektyviai įveikti dabarties globalius iššūkius. Mes dar kartą patvirtiname tą reikšmę, kurią teikiame Indijos ir Brazilijos statusui tarptautiniuose reikaluose, suprantame ir remiame jų siekį JTO atlikti žymiai svaresnį vaidmenį.“¹⁶⁹

Tačiau, nors jau ir ne taip drąsiai, vis dar pasigirsta tradicinių ironiškų pastebėjimų, tokių kaip, pavyzdžiui, „Brazilija – ateities šalis ir visada toliau pasiliks“.¹⁷⁰ Kyla abejonių ir dėl šių šalių ekonominio stabilumo: nors jos gana gerai atlaikė finansų krizę, tačiau ar sugebės šalių vyriausybės

¹⁶⁹ „II BRIC Summit – Joint Statement.“, 2010. <www.unaoc.org/docs/II-BRIC-Summit.pdf>, [Žiūrėta 2010 06 07].

¹⁷⁰ Cristovam Buarque, „Brazil Is a Prisoner of Now with No Consideration for Tomorrow.“ 2010. [Žiūrėta 2010 06 07].

atlaikyti esamą tempą?¹⁷¹ Galiausiai nėra užmiršti ir klausimai, ar nėra vertesnių šalių (Vokietija, Japonija ar PAR?) pirmiau patekti į klubą?

Nuo ko pradėti, bandant atsakyti į šį klausimą? O kaip į jį atsakytų Aristotelis? Tenka daryti prielaidą, kad jis nežinotų, kas yra JTO, jau nekalbant apie vieną svarbiausių jų organų – Saugumo Tarybą. Vis dėlto, jei būtų gerai nusiteikęs ir norėtų man padėti, jis, matyt, pasiūlytų pradėti nuo to, kas sudaro kiekvieną įtikinamą atsakymą – *ethos*, *pathos*, *logos*.¹⁷² Tai trys argumentų konstravimo rūšys: *pathos* reiškia apeliavimą į klausytojo/skaitytojo emocijas, kai norima įtikinti sukeltiant kokius nors jausmus, pavyzdžiui, gailestį, *logos* – tai argumentavimas, naudojant logikos ryšiais grįstus argumentus, *ethos* bandymas įtikinti pasitelkiant autoriteto statusą. Nors pirmieji du argumentavimo būdai yra svarbiausi gerai kalbai, jie greičiausiai bus nesėkmingi, jei nepradėsime nuo trečiojo – *ethos*. Kaip jį reiktų suprasti? Žmonės linkę tikėti tuo, ką jie gerbia.¹⁷³ Todėl prieš pradėdant atsakinėti, jei nori, kad tavim patiktų, reikia suprasti, kam tu atsakinėji. Kokie argumentai įtikintų klausiantįjį? Kas yra jo autoritetai, kuriais tu galėtum remtis? Trumpai tariant, privalai gerai pažinoti ir suprasti tą, į kurį kreipiesi, ir remdamasis jo autoritetais, pats tokiu tapti. Tada jau galima dėlioti loginius argumentus ar bandyti sukelti emocijas. Įtikinimo sėkmė labai priklauso nuo to, kaip gerai pažinosi savo publiką. Todėl šiame darbe bus bandoma atsakyti į pirmoje pastraipoje iškeltą klausimą, užduodant kitą, ne mažiau svarbų klausimą: o kas klausia?

¹⁷¹ Markus Jaeger, „Rising Brazil may be passing up an opportunity“, 2010. <https://www.dws-investments.com/EN/docs/insight/Rising_Brazil.pdf&hl=lt&gl=lt&pid=bl&srcid=ADGEESgUNyc1bPx4rHsc1THgCxJOB5oh2cWFn76IXvd6nZ10RNhFHQE2jB7u7vXZ34vE6Uc6hfZa4Na_1KJVyYunEMMBDK6YMTThKqROs2c545UIGKQXV0rZRFiSgkcS1adNoItXh7zP&sig=AHIEtbSFvQcQntWdisdj1s7jsiy1noJyoQ> [Žiūrėta 2010 06 07].

¹⁷² „A General Summary of Aristotle’s Appeals“, <<http://courses.durhamtech.edu/perkins/aris.html>>, [Žiūrėta 2010 06 07].

¹⁷³ Ten pat.

1. Apie ką kalbame?

1.1. JTO ir jos Saugumo Taryba

Ginčai dėl to, kieno idėja buvo steigti naują universalią tarptautinę organizaciją, kitaip tariant, kam būtų galima priskirti JTO idėjos tėvystę, tebevyksta iki šiol: Rusijos istorikai teigia, kad ši idėja pirmą kartą nuskambėjo 1941m. gruodžio 4d. SSRS ir Lenkijos deklaracijoje dėl draugystės ir savitarpio pagalbos, tuo metu Vakarų istorikai idėjos autorystę priskirtų Atlanto chartijai, pasirašytai 1941m. rugpjūčio 14 d. Viena aišku, terminas Jungtinės Tautos pirmą kartą iš tiesų užfiksuotas 1942m. sausio 1 d. Jungtinių Tautų deklaracijoje.¹⁷⁴ Derybos, konferencijos, įstatų juodraščių rengimas užtruko dar trejus metus iki 1945m. spalio 24d., kai JTO įstatus ratifikavo didžiosios valstybės¹⁷⁵ – JAV, Kinija, Didžioji Britanija, SSRS ir Prancūzija. Šios valstybės tapo ST nuolatinėmis narėmis.¹⁷⁶ JTO Įstatuose buvo apibrėžti pagrindiniai organizacijos tikslai: palaikyti tarptautinę taiką bei saugumą; plėtoti draugiškus valstybių santykius, pagrįstus pagarba tautų lygiateisiškumo ir apsisprendimo principui; įgyvendinti tarptautinį bendradarbiavimą sprendžiant ekonomines, socialines, kultūrinės ir humanitarines problemas bei skatinant ir plėtojant pagarbą žmogaus teisėms ir pagrindinėms laisvėms; būti centru derinant valstybių veiksmus ir siekiant minėtų bendrų tikslų.¹⁷⁷ Galima ginčytis, kiek JTO pavyko/pavyksta prisidėti prie šių tikslų įgyvendinimo, tačiau reikia grįžti prie pagrindinio šio darbo klausimo – Saugumo Tarybos.

Saugumo Taryba pirmą kartą susirinko 1946m. sausio 17d. Vestminsterio rūmuose. Ją sudarė jau minėtos penkios didžiosios valstybės – nuolati-

¹⁷⁴ Dainius Žalimas et al. *Tarptautinės organizacijos*. Vilnius: Justitia. 2001, 270–271.

¹⁷⁵ Terminas „didžiosios valstybės“ šioms valstybėms priskiriamas ta prasme, kuria jis buvo naudojamas kuriantis JTO. Darbe remiamasi prielaida, kad nuolatinės narystės ir veto teisės priskyrimas šioms valstybėms buvo paremtas jų kaip „didžiųjų valstybių“, laimėjusių II-ąją pasaulinį karą, suvokimu.

¹⁷⁶ „The UN Security Council“. <<http://www.unfoundation.org/global-issues/united-nations/the-un-security-council.html>>, [Žiūrėta 2010 06 07].

¹⁷⁷ „The Charter of the United Nations“, <<http://www.un.org/en/documents/charter/intro.shtml>>, [Žiūrėta 2010 06 07].

nės narės, turinčios veto teisę – ir šešios nenuolatinės narės, kurios rotacijos būdu keisdavosi kas dveji metai. 1965m. nenuolatinė narių skaičius buvo padidintas iki dešimties (trys vietos Afrikai, po dvi – Lotynų Amerikai ir Karibų regionui, Azijai ir Vakarų Europai, viena – Rytų Europai).¹⁷⁸ Visi ST nariai turi po vieną balsą. ST sprendimams dėl procedūros klausimų priimti reikia devynių Tarybos narių balsų, kitiems sprendimams – devynių balsų, įskaitant sutampančius nuolatinė Tarybos narių balsus (t. y. nė vienas nuolatinis narys neturi vetuoti sprendimo).

JTO ST tenka pagrindinė atsakomybė už tarptautinės taikos ir saugumo palaikymą. Tai pagrindinė JTO vykdomoji institucija ir daugelis jos sprendimų, kitaip nei Generalinės Asamblėjos (GA) sprendimai, yra teisiškai privalomi, nes visos JTO narės yra sutikusios paklusti šiems sprendimams ir juos vykdyti. ST taryba gali imtis savarankiškų veiksmų ir veikti visų JTO sudarančių valstybių vardu. ST pagrindinės funkcijos ir galios apima ginčų, keliančių grėsmę tarptautinei taikai ir saugumui, taikaus sprendimo būdo užtikrinimą; veiksmus grėsmės taikai, taikos pažeidimo ar agresijos atvejais; globos funkcijų strateginiams rajonams vykdymą (šiuo metu tokių rajonų nėra) ir išskirtines galias JTO veiklos organizavimo srityje, pavyzdžiui, rekomenduojant kandidatūrą į JTO Generalinio Sekretoriaus postą ar rekomenduojant Generalinei Asamblėjai priimti į JTO naujus narius, pašalinti ar suspenduoti narystę JTO.¹⁷⁹

1.2. Plyta

Brazilijai suteikta teisė rengti jubiliejines – 50-ąsias – olimpines žaidynes ir pasaulio futbolo čempionatą. Olimpines žaidynes Brazilija rengs 2016 metais. Dar anksčiau, 2014-aisiais, Brazilijoje vyks pasaulio futbolo čempionatas.¹⁸⁰ Ar pakankamai įtikinamai nuskambėjo, kad įrodyčiau, jog Bra-

¹⁷⁸ „The UN Security Council“.

¹⁷⁹ Žalimas, 289–294.

¹⁸⁰ Algimanatas Čekuolis, „Brazilija: milžinas pabudo ir vėl sapnuoja.“ *A-ZET*, 2010, <http://www.alfa.lt/straipsnis/10359256/?Brazilija..milžinas.pabudo.ir.vel.sapnuoja=2010-05-23_09-00>, [Žiūrėta 2010 05 23].

zilija yra kylanti pasaulio galybė? Ne? O jei dar paminėsiu, kad olimpinės žaidynės pirmą kartą įvyks Pietų Amerikoje? Vis tiek neskamba iki galo įtikinamai. Įtakinga pasaulio investicinių bankų grupė „Goldman Sachs“ padrašino savo investuotojus ieškoti galimybių investuoti Brazilijoje, paskelbdami, kad iki 2027m. Brazilija bus 5-ta pasaulyje pagal ekonomikos dydį.¹⁸¹ Dabar ji yra 5-ta pagal plotą valstybė, kurios BVP, nepaisant net smuktelėjimo finansų krizės metu toliau auga maždaug 2 proc. per metus tempu ir šiuo metu sudaro 2.6 proc. visos pasaulio ekonomikos.¹⁸² Indijos BVP augimo tempai po finansų krizės buvo šiek tiek smuktelėję, dabar jie jau atsigauna ir siekia 8.6 proc. paskutinįjį ketvirtį. Prieš krizę šie tempai viršijo 10 proc. Jos BVP sudaro beveik 2 proc. pasaulio ekonomikos.¹⁸³

Pagal GFP indeksą, kuris vertina šalių karinę galią, Brazilijai skiriama aštunta vieta pasaulyje.¹⁸⁴ Ji stipriausia valstybė Pietų Amerikoje, turinti didžiulę armiją ir gana stiprų laivyną. Tuo tarpu Indijai skiriama ketvirtoji vieta.¹⁸⁵ Tiesa, šis indeksas neatsižvelgia į branduolinę šalių galią, vertindamas tik finansus, kurie skiriami karinėms išlaidoms, egzistuojančių armijos, laivyno, oro pajėgų dydį ir jų apginklavimą karine technika bei naftos atsargas.

Galbūt, dėliojant argumentus dėl Indijos ir Brazilijos pavadinimo „kylančiomis pasaulio galybėmis“¹⁸⁶, derėtų prisiminti jų dalyvavimą BRIK'e. Kaip jau minėta, paskutiniame BRIK viršūnių susitikime buvo dar sykį prisimintas ir pabrėžtas Brazilijos ir Indijos nuolatinės narystės JTO ST klausimas. BRIK – Brazilijos, Rusijos, Indijos ir Kinijos valstybių grupė, kurios

¹⁸¹ Jaylan Boyle, „Brazil as 5th Largest Economy By 2026.“ *The Rio Times, Brazil*, 2010. <<http://riotimesonline.com/news/rio-business/brazil-as-5th-largest-economy-by-2026/>>, [Žiūrėta 2010 05 23].

¹⁸² „Brazil GDP Growth Rate“, <<http://www.tradingeconomics.com/Economics/GDP-Growth.aspx?Symbol=BRL>>, [Žiūrėta 2010 05 23].

¹⁸³ „India GDP Growth Rate“, <<http://www.tradingeconomics.com/Economics/GDP-Growth.aspx?Symbol=INR>>, [Žiūrėta 2010 05 23].

¹⁸⁴ „Strength in Numbers“, <<http://www.globalfirepower.com/>>, [Žiūrėta 2010 05 23].

¹⁸⁵ Ten pat.

¹⁸⁶ Žr. Tarptautinių santykių istorijos ir teorijos kurso programą – rekomenduojamas rašto darbo temas, 12 temą.

sukuriamą pasaulio BVP dalis nuo 16 proc. (2000m.) pakilo iki 22 proc. (2008 m.) Šioms šalims priklauso 42 proc. pasaulio gyventojų ir trečdalis pasaulinio ekonomikos augimo per pastaruosius dešimt metų.¹⁸⁷ Ar galima žiūrėti į šių šalių bendradarbiavimą kaip rimtą grėsmę Vakarų pasauliui, pirmiausia, žinoma, JAV? Yra abejojančių ar iš šio bendradarbiavimo gali išsivystyti kas nors pastovaus ir rimto: Rusija turi daugiau bėdų nei laimės su savo ekonomika, tad vis sunkiau tinka į sparčiai augančių ekonomikų kategoriją, dar daugiau, ji vis dažniau įvardijama nebe kaip *kylanti*, o kaip *besileidžianti* pasaulio galybė. Brazilija irgi išsiskiria iš bendro konteksto: ne taip, kaip Kinija, ji yra demokratija, ir, priešingai nei Indija, nėra įsipainiojusi nei į etninius, nei į religinius konfliktus ir neturi priešišku kaimynų, galiausiai, kitaip nei Rusija, eksportuoja daugiau naftos ir ginklų bei pasitinka užsienio investuotojus pagarbiai.¹⁸⁸ Tačiau ta pati Brazilija sunkiai kapanojasi kovodama su korupcijos ir skurdo problemomis šalies viduje ir vis dar kybančiu klausimu, ar jau atėjo Brazilijos rytojūs. Galiausiai, reikia turėti omenyje, kad Indija, Kinija ir Rusija kovoja dėl galios Azijoje. Tai-gi ilgalaikis glaudus BRIK'o bendradarbiavimas, galintis it plyta priploti JAV, yra daugiau drąsi svajonė nei būtina išsipildysianti tikrovė.¹⁸⁹

Apžvelgus statistiką, tenka pripažinti, kad joks skaičių, reitingų ir indeksų dėliojimas niekada neįtikins, kad valstybė turi būti laikoma didžiaja ar bent jau kylančia pasaulio galybe, nes svarbiausia pati galybės samprata – kokie kriterijai leidžia teigti, kad valstybė gali būti priskiriama *didžiųjų* klubui? Karinė jėga? Ekonomikos stiprumas ir stabilumas? Įsitraukimas į svarbiausių tarptautinių sprendimų priėmimą? Esminis klausimas: ar apskirtai šiandien dar galim kalbėti apie Didžiąsias valstybes.

¹⁸⁷ Joseph S. Nye, „What’s in a BRIC?“ 2010m. <<http://www.project-syndicate.org/commentary/nye82/English>>, [Žiūrėta 2010 05 23].

¹⁸⁸ „Latin America’s big success story.“ The Economist, 2009. <http://www.economist.com/displayStory.cfm?story_id=14845197>, [Žiūrėta 2010 05 23].

¹⁸⁹ Nye.

2. O kas klausia?

2.1. Realizmas

Ką į Brazilijos ir Indijos nuolatinės narystės JTO ST klausimą reiktų atsakyti, jei manęs to paklaustų užkietėjęs realistas?¹⁹⁰ Jis, nors ir laiko valstybių saugumą ir suvereniteto išlaikymą viena iš svarbiausių vertybių, matyt, šiek tiek ironiškai žiūrėtų į pačios Saugumo Tarybos, kaip organo, turinčio užtikrinti visuotinę taiką, perspektyvas, nes tarptautinė erdvė nesikeičia: joje egzistuoja anarchija, nes nėra jokio suvereno, turinčio galią nustatyti tvarką ir taisykles kitiems, bei priverčiančio juos paklusti.¹⁹¹ Į tokio suvereno vietą juo labiau negali pretenduoti JTO ST – ji tam per silpna ir gana nereikšminga, nes iš tiesų svarbu tik didžiosios pasaulio valstybės ir jų santykiai. Dėl šios priežasties realistas susidomėtų Brazilijos ir Indijos kaip kylančių galybių idėja, nes kiekvienas naujos galybės pasirodymas, ar buvusios galybės nuėjimas nuo scenos, reiškia, kad tarptautinėje erdvėje greičiausiai bus tam tikrų didžiųjų valstybių persigrupavimo reiškinių. O tokie reiškiniai visada gali atnešti galios balanso suardymą. Žinoma, jis gana nepatikliai žiūrėtų į mano ekonominių rodiklių vardijimą, nes politika ir tarptautiniai santykiai yra savarankiška sritis, o ne ekonomikos dalis. Tuo labiau, kad ekonomikos augimas ar BVP dydis svarbūs ne kaip absoliutūs dydžiai, o lyginant juos su kitomis valstybėmis. Visgi auganti ekonomika padeda naujų galybių iškilimui, ypač jų karinės galios augimui. Todėl Indija ir Brazilija greičiau kels kitoms valstybėms susirūpinimą negu džiaugsmą dėl savo augimo tempų – juk ekonominės galios augimas veda į didesnes galimybes stiprinant ir karinę savo galią, o tai, net jei daroma šalies saugumo užtikrinimo vardan, atrodo grasinančiai kitoms valstybėms.

Bet grįžkime prie nuolatinės narystės JTO ST klausimo. Nors ir su neišklaidomis ateities perspektyvomis tarptautinės anarchijos sąlygomis, ST

¹⁹⁰ Sutinku, kad egzistuoja daugelis realizmo atšakų, tačiau darbe bus remiamasi bendriausiomis (dažniausiai klasikinio) realizmo prielaidomis.

¹⁹¹ Čia ir toliau šiame poskyryje bus remiamasi R. H. Jackson, ir G. Sørensen, *Introduction to international relations*. Oxford: Oxford University Press, 2007, p. 60–95.

vis dėlto yra gana svarbus organas. Ne todėl, kad nešų kokią nors morali-
nę pareigą užtikrinti pasaulinę taiką, nes tarptautiniuose santykiuose nėra
tokių pačių moralinių prievolių kaip santykiuose tarp individų, ar kad būtų
itin patikimas organas (jei taptų nebenaudinga ar nebeпадėtų užtikrinti na-
cionalinio intereso valstybės gali palikti JTO ir ST), bet todėl, kad tai yra
galios balansą bent jau tam tikram laikui užtikrinanti institucija, panašiai,
kaip buvo Vienos koncerto laikais. Net ir nuolatinį Saugumo Tarybos narių
skaičius yra toks pat, kaip Vienos koncerto veikėjų. Stengtis išlaikyti
galios balansą (nors realistas ir nepripažintų, kad kalba apie normatyvinius
dalykus) yra didžiųjų valstybių lyderių užsiėmimas. Todėl naujų galybių
atėjimas į ST visai nėra laukiamas dalykas – realistiui iškart kyla klausimas,
ar sugebėtų išlikti tie patys du poliai tarp Rytų ir Vakarų, ar atsirastų
naujos santykių ašys? Daugiapoliariškumas kelia pavojų saugumui, nes jo
sąlygomis daug sunkiau išlaikyti galios balansą. Atėjus dvejoms naujoms
valstybėms ST nuolatinės nares sudarytų D. Britanija, JAV, Prancūzija,
Rusija, Kinija, Indija ir Brazilija. Ar galima tikėtis, kad viename polyje
bus BRIK, o kitame JAV, Prancūzija ir D. Britanija? Ar šios dvi grupės,
sudėtos ant svarstyklių lėkštelių, atsvertų viena kitą? O jei Plyta pasirodys
netvirta ir subyrės? Kaip tada dėliosis sąjungininkai? Galiausiai, priėmus
šias valstybes į ST nuolatinį narių ratelio duris gali pasibelsti ir Vokietija
bei Japonija, ir dar Pietų Afrikos Respublika. Tačiau tarptautinius santykius
turi tvarkyti iš tiesų didžiosios valstybės, o ne visos didesnės. Be to,
susiklosčius tokiai daugiapoliarinei sistemai neaišku, kas diriguotų orkestrui –
juk turi būti galios balansuotojas, kuris padėtų užtikrinti, kad net ir
keičiantis sąjungoms, balansas išliktų.

Taigi, nors realistas ir žiūrėtų palankiai į mano *kylančių galybių* koncepcijos
naudojimą (kas daugiau žaidžia tarptautinėje erdvėje, jei ne galybės?), jis
tikriausiai vis labiau niauktųsi svarstant JTO ST išplėtimo galimybes. Jei
tarptautiniuose santykiuose nėra progreso ir vyrauja amžina anarchija, o
kiekviena valstybė siekia savo intereso įtvirtinimo, taip sukurdamas saugumo
dilemą, niaukstytis yra ko – jei nebus išlaikytas galios balansas, pasaulis
gali vėl pasukti pasaulinių karų keliu.

2.2. Liberalizmas

Šiuo klausimu daug lengviau kalbėti būtų su liberalizmo atstovu. Visų pirma jis nežiūrėtų ironiškai į JTO ST vaidmenį ir perspektyvas. Greičiau atvirkščiai, žiūrėtų į tai su visu deramu rimtumu, nes tarptautinės organizacijos yra labai svarbus veiksnys, padedantis užtikrinti stabilumą tarptautinėje erdvėje. Jos yra tos institucijos, kurios pažaboja tarptautinę anarchiją ir sukuria forumą, kuriame valstybės gali derinti savo interesus *civilizuotomis* priemonėmis. Todėl sėkmingas ST veikimas, ypač turint omenyje, kad tai universali organizacija, yra išskirtinai svarbus.

Kitas svarbus veiksnys yra ekonomika. Kalbėdami apie ekonomiką galime pavartoti ir *galybės* sąvoką. Kitaip tariant, kad įrodyčiau liberalui, jog Indija ir Brazilija iš tiesų yra kylančios galybės, reiktų parodyti, kad jų ekonominė galia tikrai labai išaugo ir gali varžytis su likusiomis ekonomiškai stipriausiomis valstybėmis. Tačiau, skirtingai nei realistas, liberalas čia neižvelgtų jokios grėsmės. Atvirkščiai, toks ekonominės galios augimas veda į didesnę ekonominę tarpusavio priklausomybę, o kariauti su tuo, su kuriuo prekiauji neapsimoka. Todėl liberalas tarp, pavyzdžiui, Kinijos ir JAV pirmiau išvelgs ne didėjančią įtampą, o vis glaudžiau susipinančius ekonominius ryšius. Dėl šios priežasties ir BRIK jam labiau atrodys ne politinis, o ekonominis terminas.¹⁹²

Taigi liberalizmo atstovas džiaugtųsi abiem dalykais: ir augančia šių šalių ekonomika, ir galimybe joms dalyvauti JTO Saugumo Taryboje. Šitai tik parodytų jam, jog pasaulis juda didesnio stabilumo ir bendradarbiavimo keliu.

Išvados

Žinoma, kad negalima apsiriboti tik realizmo ir liberalizmo atstovais, nes tarptautinių santykių teorijoje yra ir kitų įtakingų srovių. Tačiau atsimindama jau Aristotelio iškeltą apribojimą: prieš kalbant gerai pažinti publiką, kad galėtum remtis jų autoritetais, apsiribojau šiomis klasikinėmis teori-

¹⁹² Tokia išvada kaip tik ir padaroma jau cituotame Joseph S. Nye straipsnyje.

jomis. Vis dėlto galiu įsivaizduoti, kad sutikus konstruktyvistą, kalbą pradėčiau nuo to, jog BRİK iš pradžių buvo vien tik ekonominis terminas, 2001m. sugalvotas „Goldman Sachs“ apibūdinti šalis, kuriose verta investuoti, ir vargu, ar kas nors galėjo įsivaizduoti, kad Brazilija, Rusija, Indija ir Kinija iš tiesų susės derinti bendrų veiksmų bei pareiškimų. 2009m. (praėjus aštuoneriems metams po akronimo sukūrimo) šių keturių šalių užsienio reikalų ministrai pirmą kartą susirinko Rusijoje, kad BRİK'as taptų tikrove.¹⁹³ O kalbėdama su S. P. Huntington'u tikriausiai svarstyčiau apie tai, jog JTO ST nuolatinės narės turėtų atspindėti egzistuojančias civilizacijas, vadinasi, Indija (kaip hindi civilizacijos atstovė) ir Brazilija (kaip Lotynų Amerikos atstovė) tikriausiai turi teisę būti įtrauktos į Saugumo Tarybos nuolatinės narės. Tačiau formuojant ST civilizacijų pagrindu reiktų pagalvoti ir apie japoniškąją bei islamo civilizacijas. Tada kultų klausimas, kokia civilizacijų klasifikacija mes remiamės? Ar BRİK'ą reiktų suprasti kaip jėgų prieš ekspansyvią Vakarų civilizaciją vienijimąsi?¹⁹⁴ Šiaip ar taip, matyti, kad šiai civilizacijai vis sunkiau išlaikyti dominuojančią padėtį.

Taigi, ar turėtų Indijai ir Brazilijai būti suteikta nuolatinės narystės JTO ST teisė? Priklauso nuo to, kas uždavė šį klausimą ir to, kokia tarptautinių santykių samprata vyraus, kai jis bus atsakytas.

DOC. DR. DOVILĖS JAKNIŪNAITĖS KOMENTARAS:

Santa nagrinėja nenykstančią iš pasaulio politinės dienotvarkės JT Saugumo tarybos reformos problemą ir demonstruoja svarbų kiekvienam tyrėjui bruožą jautrumą, ragindama pradėti nuo tų, kurie formuluoja tokią problemą, ir jų argumentų. Pradėjusi Aristotelium Santa sukūrė puikią intriga, o baigusi tarptautinių santykių teorijų pritaikymu parodė, kaip gali praversti ir tapti prasmingais, atrodytų, pernelyg abstraktūs disciplinos teiginiai.

¹⁹³ Nye.

¹⁹⁴ Samuel P. Huntington, *The clash of civilizations and the remaking of world order*. New York: Free Press, 2002.

EUROPOS SAJUNGOS IR RUSIJOS PREKYBOS SANTYKIAI: KAIP EKONOMINIAM MONSTRUI KALBĖTIS SU POLITINIU GIGANTU?

MANTAS PUPINIS

Ivadas

Bendrą Europos Sąjungos (toliau darbe – ES) ir Rusijos prekybos santykių nuotaiką puikiai nusako Konstantin Korobchenko savo straipsnyje apie šių dviejų šalių (čia žodis „šalis“, žinoma, vartojamas ne „country“, o „party“ prasme) ekonominius santykius. Anot jo, ES dažnai yra vadinama „ekonominiu gigantu“, tuo tarpu Rusija greičiau gali būti vadinama „politiniu gigantu“. Santykiai tarp dviejų „gigantų“ mažame pasaulyje negali būti paprasti ir neproblemiški.¹⁹⁵ Ypatinę problemišumą jiems didėle dalimi ir suteikia skirtinga šių „gigantų“ galios prigimtis bei nesugebėjimas konkuruoti toje srityje, kur kita šalis yra pranašesnė. Kai ES 2008 metais buvo tiek didžiausia prekių importuotoja, tiek didžiausia prekių eksportuotoja pasaulyje¹⁹⁶, ji yra dažnai kritikuojama už politinį silpnumą ir į ją dažnai apskritai nėra žiūrima kaip į pasaulio politinę galią. Tuo tarpu Rusija, kuri yra laikoma politine ir karine galybe, rodo pagal jos potencialą labai menkus ekonominius rezultatus, kuriuos gerina bene tik gamtinių žaliavų eksportas. Tačiau ekonomistų požiūriai į šiuos santykius yra labai skirtingi. Pavyzdžiui, anot Katinka Barysch, „kasdienėse derybose Briuselis ir Maskva retai elgiasi kaip partneriai“. Jos nuomone, ES ir Rusijos santykiai yra

¹⁹⁵ Konstantin Korobchenko, „EU-Russia Economic Relations.“ *EU-Russia Relations with Special Emphasis on Economic Cooperation* (Central European University leidžiamas žurnalas), 3, 2006, 45.

¹⁹⁶ Eurostat statistika: <<http://epp.eurostat.ec.europa.eu/tgm/refreshTableAction.do?tab=table&plugin=1&pcode=tet00018&language=en>> [Žiūrėta 2010 05 10].

pagrįsti nepasitikėjimu ir nusivylimu.¹⁹⁷ Tuo tarpu kiti ekonomistai teigia, kad paskutiniu metu ES ir Rusijos prekybos santykiai žengė didelį žingsnį į priekį bei abi šalys rodo didelį norą tolimesniam bendradarbiavimui.¹⁹⁸

Šio darbo objektas yra ES ir Rusijos prekybos santykiai. Pagrindinis darbo tikslas yra apžvelgti šių dviejų šalių prekybos santykius nuo Sovietų Sąjungos suirimo iki šių dienų. Pagrindinis dėmesys bus skiriamas 1997–2008 metų laikotarpiui. Šio laikotarpio pradžią žymi „Partnerystės ir bendradarbiavimo susitarimo“ (toliau darbe – PBS) įsigaliojimas 1997 metų gruodžio 1 dieną. 2008 metai kaip analizuojamo laikotarpio pabaiga pasirinkti todėl, kad tuo metu prasidėjo derybos dėl naujo bendradarbiavimo susitarimo (nes senojo galiojimas buvo numatytas dešimčiai metų). Taip pat 2009 metų prekybos statistika yra stipriai paveikta ekonominės krizės, todėl, kaip bus trumpai pademonstruota vėliau darbe, neatspindi bedrų prekybos santykių raidos tendencijų.

Pirmiausia darbe bus nurodoma bei analizuojama teisinė bazė, reglamentavusi ES bei Rusijos prekybos santykius tiriamuoju laikotarpiu. Toliau bus apžvelgta šių dviejų šalių prekybos struktūra. Tada bus pereita prie pagrindinių problemų, kylančių plėtojant prekybinius santykius. Pabaigoje bus apžvelgti Lietuvos interesai ES ir Rusijos prekybos santykių atžvilgiu.

1. Teisinė Europos Sąjungos ir Rusijos prekybos santykių bazė bei jos vykdymas

1.1. Partnerystės ir bendradarbiavimo susitarimas

Prekybos santykiai tarp ES ir Rusijos (bei jos pirmtakės Sovietų Sąjungos) neturi ilgos istorijos. Dvišaliai prekybos santykiai nebuvo niekaip reglamentuojami iki Michailo Gorbačiovo atėjimo į valdžią. Pirmasis dvišalių santykių reglamentavimas tarp šių šalių atsirado tik 1988 metais, kai jos

¹⁹⁷ Katinka Barysch, „EU-Russia Economic Relations.“ Kn. Oksana Antonenko ir Kathryn Pinnick (sud.), *Russia and the European Union*. New York: Routledge, 2005, 88.

¹⁹⁸ Korobchenko, 66.

pasirašė ateities bendradarbiavimo deklaraciją. 1989 metais tarp Europos Bendrijų bei Sovietų Sąjungos buvo pasirašyta dešimties metų trukmės Prekybos ir bendradarbiavimo sutartis.¹⁹⁹ Tačiau ši sutartis veikė neilgai, nes 1991 metų pabaigoje Sovietų Sąjunga nustojo egzistavusi. Europos Bendrijos gana greitai pripažino naujai susikūrusias valstybes ir pradėjo ieškoti būdų, kaip įvesti tam tikrą tvarką santykiuose su jomis, įskaitant ir prekybos santykius. Būtent tada Europos Bendrijos nusprendė pradėti pasirašinėti Partnerystės ir bendradarbiavimo susitarimus. Tokių susitarimų tikslas buvo paskatinti politinį, komercinį, ekonominį bei kultūrinį bendradarbiavimą tarp pasirašančių šalių. Juose taip pat dažniausiai buvo pabrėžiamas ekonominis bendradarbiavimas kaip galutinį tikslą nurodant laisvą prekybą. Pirmieji Partnerystės ir bendradarbiavimo susitarimai buvo pasirašyti su Ukraina ir Rusija dar 1994 metais.²⁰⁰

1994 metų birželį pasirašytas ES ir Rusijos „Partnerystės ir bendradarbiavimo susitarimas“ įsigaliojo 1997 metų gruodžio mėnesį, kai jį pagaliau ratifikavo Rusijos Dūma bei ES valstybės narės. Ratifikavimo procesas buvo sudėtingas ir ilgas dėl keleto aplinkybių, kurių bene svarbiausia buvo Rusijos karinių pajėgų veiksmai Čėčėnijoje, piktinę ES. Tuo laikotarpiu, kol nebuvo ratifikuotas PBS, šalių prekybos santykiai buvo reguliuojami Laikinuoju prekybos susitarimu, kuris buvo pasirašytas 1995 metų birželį. Šis susitarimas buvo paremtas šalių viena kitos traktavimu pagal Pasaulio prekybos organizacijos taisykles. Laikinis susitarimas panaikino daug apribojimų Rusijos eksportui į ES, garantavo geresnę intelektinės nuosavybės teisių apsaugą bei panaikino importo muitų tarifų skirtumus.²⁰¹

Taigi, 1997 metais įsigaliojęs PBS yra pirmasis svarbus teisės aktas, reglamentuojantis šių dviejų šalių santykius. Šis susitarimas iš ES pusės yra klasikinė mišri sutartis (mixed treaty), kurią turi pasirašyti ne tik ES

¹⁹⁹ Flemming Splidsboel Hansen, „Trade and Peace: A Classic Retold in Russian.“ *European Foreign Affairs Review*, 9, 2004, 6.

²⁰⁰ Christopher Piening, *Global Europe: The European Union in World Affairs*. London: Lynne Rienner Publishers, 1997, 58–59.

²⁰¹ The Delegation of the European Union to Russia, „Partnership and Cooperation Agreement (PCA, 1997)“. <http://www.delrus.ec.europa.eu/en/p_243.htm> [Žiūrėta 2010 04 28].

atstovai bet ir kiekviena šalis narė.²⁰² Susitarimas buvo skirtas ne vien ekonominiams, tačiau ir teisiniams, politiniams, kultūriniais ir kitiems santykiams apibrėžti. Taip pat jame buvo numatyta svarbių nuostatų dėl abiejų šalių prekybos. Pirmiausia, (1) ES pripažino Rusijos ekonomiką esant perėjimo laikotarpyje (economy in transition). Tai reikšmingai sumažino antidempingo priemonių kiekį iš Europos pusės ir padėjo pamatus tam, kad ES pripažintų Rusiją rinkos ekonomika 2002 metais. Kita labai svarbi susitarimo nuostata nurodė, kad (2) santykiai turi remtis didžiausio palankumo režimu (most favored nation)²⁰³, tačiau šis režimas neapėmė audinių, anglies ir plieno produktų bei branduolinių medžiagų sektorių. Tai reiškia, kad visuose prekybos sektoriuose, išskyrus paminėtus aukščiau, šalys taiko viena kitai tokius muitų tarifus, kokius taiko tai šaliai ar šalims, kurioms jie yra mažiausi.²⁰⁴ Taip pat buvo numatyta (3) pagerinti kitos šalies kompanijų bei dukterinių įmonių sąlygas savo teritorijoje; (4) Rusija pažadėjo po truputį derinti savo įstatymus, reglamentuojančius komercinę veiklą bei jos kontrolę, su ES įprastais įstatymais; (5) Rusija pasižadėjo kurti būtinas sąlygas laisvos prekybos erdvės su Europa sukūrimui; (6) ES pažadėjo padėti Rusijai įstoti į Pasaulio prekybos organizaciją (toliau darbe – PPO); bei (7) buvo nustatyta institucinio bendradarbiavimo sistema.²⁰⁵

Kai kurie mokslininkai pastebi, kad PBS netapo labai sėkmingu instrumentu daugiausia dėl savo deklaracinio pobūdžio. Taip pat 2004 metais, kai iškilo būtinybė išplėsti susitarimą naujosios ES narėms, Rusija pradėjo teigti, kad dokumentas tapo atgyvenusiu ir jį yra būtina stipriai pataisyti arba priimti naują. Tuo tarpu Europa laikėsi nuomonės, kad vis dar galima naudotis tuo pačiu dokumentu, ir jis nebuvo pakeistas.²⁰⁶ Nors

²⁰² Allan Rosas, „Mixed Union – Mixed Agreements.“ Kn. Martti Koskenniemi (sud.), *International Law Aspects of the European Union*. The Hague: Kluwer Law International, 1998, 24.

²⁰³ Korobchenko, 47.

²⁰⁴ Dominick Salvatore, *International Economics*. Hoboken [N.J.]: J. Willey, 2007, 313.

²⁰⁵ Korobchenko, 48.

²⁰⁶ Tatiana Romanova ir Natalia Zaslavskaya, „EU-Russia: Towards the Four Spaces.“ *Baltic Defence Review*, 12(2), 2005, 86–87.

Rusija grasino nepritarti susitarimo išplėtimui naujosioms narėms ir buvo pateikusi įvairių reikalavimų ES, galų gale nusileido ir susitarimas pradėjo galioti naujosioms narėms, įskaitant ir Lietuvą.²⁰⁷ Taip pat dažnai galima išgirsti nuomonę, kad Rusija šiam susitarimui neteikia tiek daug reikšmės, kiek Europa, bei ne taip griežtai vykdo jo nuostatas.

Nors girdima nemažai kritikos šio susitarimo atžvilgiu, jis nenustojo veikęs visą dešimties metų laikotarpį, o šiuo metu, 2008 metais prasidėjus deryboms dėl naujos ES ir Rusijos bendradarbiavimo sutarties, jo veikimas yra pratęstas tol, kol bus priimtas naujasis susitarimas.²⁰⁸ Tačiau to gali reikėti ilgai palaukti, nes viena iš sąlygų, kurią ES kelia Rusijai, yra narystė PPO. Ši problema bus analizuojama vėliau darbe.

1.2. Vidinės šalių strategijos

Kalbant apie ES ir Rusijos prekybos santykių reglamentavimą, būtina bent trumpai užsiminti apie ES Bendrąją strategiją santykiams su Rusija bei Rusijos Vidutinio laikotarpio strategiją dėl ES ir Rusijos santykių plėtos.

1999 metais Kelne priimta ES Bendroji strategija santykiams su Rusija turėjo sustiprinti egzistuojančią ES ir Rusijos partnerystę, kuri buvo įtvirtinta PBS 1997 metais. Ši strategija yra kritikuojama, nes nepateikė aiškesnių PBS įgyvendinimo kriterijų, kurių visi taip laukė, tačiau greičiau nurodė tik bendrus tikslus.²⁰⁹ Tačiau kiti mokslininkai atsako, jog šios strategijos esmė ir buvo ne aiškių kriterijų nustatymas, o „politinio dialogo su Rusija stiprinimas“.²¹⁰ Kad ir kaip ten bebūtų, šioje strategijoje buvo pirmąkart paminėta labai svarbi koncepcija – Bendroji Europos ekonomi-

²⁰⁷ Graham Timmins, „Coping with the New Neighbours: The Evolution of the European Union Policy towards Russia.“ *Perspectives on European Politics and Society*, 5(2), 2004, 367.

²⁰⁸ Borbála Barnaházi, „EU-Russia Relations in Light of the 2004 Enlargement.“ *EU-Russia Relations with Special Emphasis on Economic Cooperation* (Central European University leidžiamas žurnalas), 3, 2006, 14.

²⁰⁹ Ten pat, 15.

²¹⁰ Tuomas Forsberg, „The EU-Russia Security Partnership: Why the Opportunity Was Missed.“ *European Foreign Affairs Review*. 9(2), 2004, 253.

nė erdvė. Ji turėjo jungti ES ir Rusiją bei suteikti Rusijai geresnį priėjimą prie Europos bendrosios rinkos mainais už tai, kad Rusija paspartintų savo vidaus ekonominių standartų ir įstatymų artinimą prie ES standartų.²¹¹

Kaip atsaką į šią strategiją, Rusija 1999 metų pabaigoje priėmė Vidutinio laikotarpio strategiją dėl ES ir Rusijos santykių plėtros. Timofei Bordachev ironizuodamas teigia, kad net labiausiai patyrę Rusijos politikos komentatoriai ir diplomatai, atrodo, nesuprato, kokia bereikšmė yra ta Europos bendradarbiavimo strategija ir palaikė tai labai dideliu ES prielankumo ženklų, nes Rusija tapo pirmąja šalimi, su kuria ES pasirašė tokį naujo tipo dvišalį dokumentą.²¹² Būtent todėl Rusija pasistengė atsakyti sukurdamą savąją strategiją ES atžvilgiu. Rusijos priimtoji strategija, kaip ir Europos atitinkamo, buvo labai abstrakti. Pagrindinės su tarpusavio prekyba susijusios nuostatos buvo dvi: nutarta prašyti ES užtarimo dėl narystės PPO bei tartis dėl kai kurių antidempingo priemonių prieš Rusijos prekes atšaukimo.²¹³

1.3. Keturios bendros erdvės

2003 metų gegužės mėnesį Sankt Peterburgo susitikime buvo žengtas gana svarbus žingsnis – patvirtintas bendradarbiavimas keturiose bendrose erdvėse, kurių viena buvo Bendroji ekonominė erdvė, svarbi šiame darbe nagrinėjamai temai. 2005 metų gegužės mėnesį Maskvoje susitikusios ES bei Rusijos delegacijos priėmė konkrečius planus, kaip įgyvendinti Bendrųjų erdvių idėją. Specialus planas buvo priimtas ir Bendrosios ekonominės erdvės įgyvendinimui (Road Map for the Common Economic Space – Building Blocks for Sustained Economic Growth). Plane nurodyta, kad pagrindinis Bendrosios ekonominės erdvės tikslas yra „atviros ir integruotos rinkos tarp ES ir Rusijos sukūrimas“. Kaip visada nebuvo apsieita be visur tinkančių abstrakčių (bet vis dėlto nurodančių tam tikrą kryptį)

²¹¹ Barnaházi, 15.

²¹² Timofei Bordachev, „Russia’s European Problem: Eastward Enlargement of the EU and Moscow’s policy 1993-2003.“ Kn. Oksana Antonenko ir Kathryn Pinnick (sud.), *Russia and the European Union*. New York: Routledge, 2005, 41–42.

²¹³ The Russian Federation Middle Term Strategy Towards The European Union (2000–2010). <http://www.delrus.ec.europa.eu/en/p_245.htm> [Žiūrėta 2010 05 10].

tikslų formulavimo: „stiprinti bendradarbiavimą energijos, transporto, žemės ūkio ir aplinkos apsaugos, prekybos sektoriuose; sustiprinti ekonominį bendradarbiavimą ir reformas bei padidinti ES ir Rusijos ekonomikų konkurencingumą; propaguoti nediskriminavimo, skaidrumo bei gero vadovavimo principus“. Tačiau be deklaracinių pareiškimų šį kartą buvo numatytos aiškios veiksmų gairės kiekviename prekybos sektoriuje. Taip pat kaip visada pabrėžta, kad ES parems Rusijos stringantį stojimą į PPO bei padės efektyviai įgyvendinti PPO reikalaujamas reformas. Be to, šiuo susitarimu nustatyta bendradarbiavimo struktūra bei užsibrėžta vertinti Bendrosios ekonominės erdvės plano įgyvendinimą ir teikti ataskaitas apie vykdymą.²¹⁴ Verta pastebėti, kad 2004 metais ES nebepratęsė Bendrosios strategijos santykiams su Rusija veikimo. Taigi, nuo 2005 metų pagrindiniais dokumentais, reglamentuojančiais Rusijos ir ES prekybos santykius, liko PBS bei jo ribose veikiantis ir aiškesnius kriterijus nustatantis Bendrosios ekonominės erdvės įgyvendinimo planas (road map).

Daug ekonomistų ir politikų tiek Rusijoje, tiek ES yra skeptiškai nusiteikę Bendros ekonominės erdvės idėjos atžvilgiu. Kai kurie iš jų teigia, kad pagrindinė jos charakteristika yra jos „tuštumas“ (emptiness). Kiti teigia, kad spraga tarp iškreiptos, daugiausia nuo naftos priklausančios Rusijos ekonomikos ir gerai išvystytos ES ekonomikos yra tokia didelė, jog Bendros ekonominės erdvės sukūrimas atrodo beprasmiškas ir negalintis atnešti teigiamų rezultatų.²¹⁵ Anot žinomos ES ir Rusijos santykių ekspertės Katinkos Barysch, „taip vadinamas Bendrosios ekonominės erdvės įgyvendinimo planas nurodo šimtus įmanomų priemonių bei institucijų 52-juose puslapiuose, tačiau jis pateikia tik kelis konkrečius pasiūlymus ir nepateikia nė vieno galutinio termino“.²¹⁶ *Centre for European Policy Studies* analitikas Michaelas Emersonas savo straipsnyje pateikia citatą, puikiai apibendrinančią ne tik Bendrųjų erdvių sukūrimą, bet ir visus ES ir

²¹⁴ „Road Map for the Common Economic Space – Building Blocks for Sustained Economic Growth.“ <http://ec.europa.eu/environment/enlarg/pdf/road_map_ces.pdf> [Žiūrėta 2010 05 10].

²¹⁵ Korobchenko, 55.

²¹⁶ Katinka Barysch, „The EU and Russia: From Principle to Pragmatism?“, Centre for European Reform policy brief, 3. <http://www.cer.org.uk/pdf/EU_russia_barysch_final_10nov06.pdf> [Žiūrėta 2010 05 10].

Rusijos pasirašytus susitarimus: „The four spaces are another exercise in a reasonably courteous management of ambiguity.“²¹⁷

1.4. Planų vykdymas

2008, 2009 bei 2010 metais buvo išleisti Europos Komisijos raportai apie Bendrųjų erdvių planuose bei „Partnersystės ir bendradarbiavimo susitarime“ numatytų nuostatų vykdymą. Juose dažnai vėl buvo apsiribojama deklaratyviomis frazėmis, tačiau kiekvienais metais buvo padaryta ir tam tikrų svarbių išvalgų bei pastebėjimų, kuriuos verta apžvelgti. 2007 metais pagrindinis nutarimas buvo išplėsti visas šias sutartis dviejoms naujoms ES narėms – Bulgarijai ir Rumunijai.²¹⁸ 2008 metais buvo pabrėžta, jog pradedamos derybos dėl naujos ES ir Rusijos sutarties, pakeisiančios „Partnersystės ir bendradarbiavimo susitarimą“. Pastebėta, kad ypatingai neigiamos įtakos ES ir Rusijos santykiams turėjo dujų tiekimo daliai Europos nutraukimas dėl Rusijos ir Ukrainos dujų konflikto bei karas Gruzijoje. Ekonominį bendradarbiavimą taip pat pradėjo veikti išibėgėjanti krizė. Apgailestauta, kad liko neišspręstos ilgai besitęsiančios problemos – skrydžių per Sibirą apmuitinimas bei dujų tiekimo „Druzhba“ dujotiekiu nutraukimas. Taip pat išreikštas liūdesys, kad Rusija neįvykdė savo tikslo ir nesugebėjo įstoti į PPO iki 2007 metų pabaigos.²¹⁹ 2009 metų raporte pastebėta, kad Rusijos muitų sąjungos sukūrimas su Baltarusija ir Kazachstanu neigiamai atsilieps santykiams su ES bei deryboms dėl naujojo susitarimo. Taip pat tai dar labiau atitolina Rusijos narystę PPO.²²⁰ Pastebima ir tai, kad dvišaliai prekybos santykiai buvo „stipriai paveikti“ Rusijos protekcionistinių

²¹⁷ Michael Emerson, „Four Common Spaces and the Proliferation of the Fuzzy“, Centre for European Policy Studies policy brief, 2005, 4. <<http://www.ceps.eu/node/1070>> [Žiūrėta 2010 05 10].

²¹⁸ EU-Russia Common Spaces Progress Report 2007, 2. <http://ec.europa.eu/external_relations/russia/docs/commonsplaces_prog_report2007.pdf> [Žiūrėta 2010 05 10].

²¹⁹ EU-Russia Common Spaces Progress Report 2008, 2. <http://ec.europa.eu/external_relations/russia/docs/commonsplaces_prog_report_2008_en.pdf> [Žiūrėta 2010 05 10].

²²⁰ EU-Russia Common Spaces Progress Report 2009, 2. <http://ec.europa.eu/external_relations/russia/docs/commonsplaces_prog_report_2009_en.pdf> [Žiūrėta 2010 05 10].

priemonių – pakeltų muitų tarifų kai kuriose pramonės šakose.²²¹ Kaip teigiami pasiekimai paminima tai, kad Rusija ėmėsi žingsnių pagerinti intelektinių teisių apsaugą (per paskutinius du metus žmonių, suimtų už intelektinių teisių pažeidimą, skaičius beveik patrigubėjo; buvo gerinama teisinė bazė)²²², bei energijos tiekimo Ankstyvo perspėjimo mechanizmo (Early Warning Mechanism) įkūrimas.²²³ Tokio mechanizmo poreikis atsirado po to, kai dėl Rusijos ir Ukrainos konflikto kurį laiką buvo sustojęs dujų tiekimas daliai Europos. Šis mechanizmas apima naftos, gamtinių dujų bei elektros energijos tiekimą. Jis susideda iš trijų dalių: perspėjimo, konsultacijos bei įgyvendinimo. Praktikoje jis turėtų veikti taip, kad Rusija prieš nutraukdama vienos iš minėtų žaliavų tiekimą pasikonsultuotų su Europos Komisija.²²⁴

Iš visų trijų raportų yra akivaizdu, kad Rusija tiksliai nesilaiko Bendrosios ekonominės erdvės įgyvendinimo plane bei PBS numatytų nuostatų. Gali susidaryti įvaizdis, kad ji laikosi tik jai pačiai naudingų nuostatų. Tuo tarpu Rusija turi žymiai mažiau objektyvių priekaištų ES dėl sutarčių laikymosi. Iš tokių duomenų gali atrodyti, kad visi ES susitarimai su Rusija yra mažai veiksmingi.

2. Europos Sąjungos ir Rusijos prekybos struktūra

Iš pateikiamos statistikos galima stebėti, kad ES ir Rusijos bendroji prekybos apimtis nuolat augo. Kaip galima matyti iš 1 lentelėje pateikiamų duomenų, nuo 2004 iki 2008 metų ES ir Rusijos prekybos apimtys daugiau nei padvigubėjo – pakilo nuo beveik 130 milijardų eurų iki beveik 279 milijardų eurų. Iš to būtų galima daryti išvadą, kad šių dviejų šalių santykiai plėtojami itin sėkmingai. Tačiau būtina pažvelgti į jų prekybos struktūrą atidžiau.

²²¹ Ten pat, 5.

²²² Ten pat, 15.

²²³ Ten pat, 22.

²²⁴ „The EU and Russia reinforce the Early Warning Mechanism to improve prevention and management in case of an energy crisis.“ <<http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=IP/09/1718>> [Žiūrėta 2010 05 12].

1 lentelė. *Europos Sąjungos ir Rusijos bendra prekybos apimtis milijonais eurų 2004–2008 metais*²²⁵

Period	Trade
2004	129.697
2005	169.287
2006	213.199
2007	233.634
2008	278.770

Anot Carl Hamilton, „du pagrindiniai žodžiai, nusakantys ES ir Rusijos prekybos santykių struktūrą, yra energetika ir asimetrija“.²²⁶ Nagrinėjant šių dviejų šalių santykius tiesiog būtina kalbėti apie jų asimetriškumą, nes tai galima laikyti pagrindiniu jų santykių bruožu. Dažnai ekonomistai išskiria tris būdus, kuriais pasireiškia šis asimetriškumas.

Pirmasis pabrėžiamas asimetriškumas yra skirtingas ES ir Rusijos ekonomikų dydis. Apie tai jau buvo trumpai užsiminta darbo įvade. Tuo tarpu, kai Rusija yra pasaulio geopolitinė galybė, jos ekonominė galia yra santykinai menka. Pekka Sutela teigia, kad, kalbant apie BVP, „Rusija yra panašaus dydžio ekonomika kaip 2004 metais į ES priimtų šalių grupė“.²²⁷ Pagal PPO pateikiamą informaciją, 2008 metais ES BVP sudarė daugiau nei 18 trilijonų JAV dolerių²²⁸, tuo tarpu Rusijos BVP nesiekė 2 trilijonų JAV dolerių.²²⁹

Kitas asimetriškumo įrodymas yra tai, kad ES yra Rusijos pagrindinis ir pats svarbiausias prekybos partneris, kai Rusija nėra toks svarbus prekybos partneris Europos Sąjungai, kalbant apie bendrą prekybos apimtį. Iš žemiau pateiktų duomenų galima matyti, kad Rusija 2008 metais sudarė 9,7% bendros ES prekybos apimties (2 lentelė).

²²⁵ Eurostat statistika. <<http://epp.eurostat.ec.europa.eu/>> [Žiūrėta 2010 05 12].

²²⁶ Barysch, „EU-Russia Economic Relations“, 90.

²²⁷ Pekka Sutela, *The Russian market economy*. Helsinki: Kikimora Publications, 2004, 236.

²²⁸ Pasaulio prekybos organizacijos statistika. <http://stat.wto.org/CountryProfiles/E27_e.htm> [Žiūrėta 2010 05 14].

²²⁹ Pasaulio prekybos organizacijos statistika. <http://stat.wto.org/CountryProfiles/RU_e.htm> [Žiūrėta 2010 05 14].

2 lentelė. Pagrindiniai ES prekybos partneriai 2008 metais.²³⁰

The Major Imports Partners				The Major Exports Partners			
Rk	Partners	Mio euro	%	Rk	Partners	Mio euro	%
Extra EU27		1.552.372,5	100,0%	Extra EU27		1.309.435,1	100,0%
1	China	247.857,6	16,0%	1	United States	249.595,3	19,1%
2	United States	186.400,3	12,0%	2	Russia	105.153,1	8,0%
3	Russia	173.617,2	11,2%	3	Switzerland	97.742,1	7,5%
4	Norway	92.035,6	5,9%	4	China	78.467,4	6,0%
5	Switzerland	80.106,1	5,2%	5	Turkey	54.260,9	4,1%

The Major Trade Partners			
Rk	Partners	Mio euro	%
Extra EU27		2.861.807,6	100,0%
1	United States	435.995,5	15,2%
2	China	326.325,0	11,4%
3	Russia	278.770,2	9,7%
4	Switzerland	177.848,3	6,2%
5	Norway	135.736,0	4,7%

O 3 lentelėje matome, kad tais pačiais 2008 metais ES Rusijai buvo pats svarbiausias prekybos partneris. Net 51,5% visos prekybos Rusija vykdė su ES šalimis.

3 lentelė. Pagrindiniai Rusijos prekybos partneriai 2008 metais.²³¹

The Major Imports Partners				The Major Export Partners			
Rk	Partners	Mio euro	%	Rk	Partners	Mio euro	%
World		186.038,4	100,0%	World		313.450,0	100,0%
1	EU27	84.534,0	45,4%	1	EU27	172.944,1	55,2%
2	China	24.089,5	12,9%	2	Turkey	18.612,3	5,9%
3	Japan	12.126,7	6,5%	3	Ukraine	16.967,8	5,4%
4	Ukraine	11.774,8	6,3%	4	China	14.091,2	4,5%
5	United States	8.297,3	4,5%	5	Belarus	11.643,3	3,7%

The Major Trade Partners			
Rk	Partners	Mio euro	%
World		499.488,4	100,0%
1	EU27	257.478,1	51,5%
2	China	38.180,7	7,6%
3	Ukraine	28.742,6	5,8%
4	Turkey	22.662,9	4,5%
5	Japan	19.554,5	3,9%

²³⁰ Eurostat statistika.

²³¹ Eurostat statistika.

4 lentelė. Pagrindiniai ES eksporto partneriai 1999–2008 metais.²³²

Partner	Value (Bn ECU/Euro)								%								Annual rank	
	1999	2004	2005	2006	2007	2008	1999	2004	2005	2006	2007	2008	2003	2008				
Extra EU27	683.1	953.0	1,052.7	1,160.1	1,241.5	1,306.5	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0						
United States	187.0	235.5	252.7	289.1	261.5	250.0	27.4	24.7	24.0	23.2	21.1	19.1	1	1				
Russia	16.9	46.0	56.7	72.3	89.1	105.0	2.5	4.8	5.4	6.2	7.2	8.0	5	2				

5 lentelė. Pagrindiniai ES importo partneriai 1999–2008 metais.²³³

Partner	Value (Bn ECU/Euro)								%								Annual rank	
	1999	2004	2005	2006	2007	2008	1999	2004	2005	2006	2007	2008	2003	2008				
Extra EU27	743.3	1,027.5	1,179.6	1,352.8	1,434.0	1,565.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0						
China	52.6	128.7	160.3	194.9	232.6	247.9	7.1	12.5	13.6	14.4	16.2	15.8	2	1				
United States	165.9	159.4	163.5	175.5	181.6	186.9	22.3	15.5	13.9	13.0	12.7	11.9	1	2				
Russia	35.9	84.0	112.6	140.9	144.5	177.9	4.8	8.2	9.5	10.4	10.1	11.4	4	3				

²³² Eurostat statistika.

²³³ Eurostat statistika.

6 lentelė. Europos Sąjungos eksporto į Rusiją struktūra 1999–2008 metais.²³⁴

EXPORTS													
Value (Mio ECU/Euro)													
Year	TOTAL	Food, drinks and tobacco	Raw materials	Energy products	Chemicals	Machinery and transport equipment	Other manufactured goods	Breakdown by product as % of total					
	SITC 0-9	SITC 0-1	SITC 2-4	SITC 3	SITC 5	SITC 7	SITC 6-8	0-1	2-4	3	5	7	6-8
Russia													
1999	16,885	2,936	610	95	2,113	5,885	4,783	17.4	3.6	0.6	12.5	35.0	28.4
2003	37,206	3,671	725	197	5,170	16,650	10,116	9.9	1.9	0.5	13.9	44.8	27.2
2004	46,030	4,038	841	247	6,403	21,496	12,254	8.8	1.8	0.5	13.9	46.7	26.8
2005	56,666	4,618	846	316	8,222	26,707	14,784	8.1	1.5	0.8	14.5	47.1	28.1
2006	72,328	5,917	1,059	422	10,832	33,610	18,845	8.2	1.5	0.8	15.1	46.5	28.2
2007	86,137	6,756	1,247	534	12,364	43,344	23,036	7.6	1.4	0.6	13.9	48.6	25.8
2008	105,015	7,571	1,548	609	13,814	53,352	25,802	7.2	1.5	0.6	13.2	50.8	24.6

7 lentelė. Europos Sąjungos importo iš Rusijos struktūra 1999–2008 metais.²³⁵

IMPORTS													
Value (Mio ECU/Euro)													
Year	TOTAL	Food, drinks and tobacco	Raw materials	Energy products	Chemicals	Machinery and transport equipment	Other manufactured goods	Breakdown by product as % of total					
	SITC 0-9	SITC 0-1	SITC 2-4	SITC 3	SITC 5	SITC 7	SITC 6-8	0-1	2-4	3	5	7	6-8
Russia													
1999	35,902	530	2,926	18,250	1,848	927	6,240	1.5	8.2	50.8	5.1	2.6	17.4
2003	70,883	847	2,883	42,883	2,686	1,162	8,556	1.2	4.2	60.8	3.8	1.6	12.1
2004	83,854	618	4,267	50,345	3,149	1,224	11,061	0.7	5.1	60.0	3.8	1.5	13.2
2005	112,591	662	4,362	75,788	3,702	1,243	12,056	0.6	3.9	67.3	3.3	1.1	10.7
2006	140,916	801	4,908	94,253	4,038	1,189	14,974	0.6	3.5	66.9	2.9	0.8	10.6
2007	144,537	863	5,073	94,843	4,505	1,476	16,143	0.8	3.5	65.6	3.1	1.0	11.2
2008	177,874	855	5,097	123,718	5,321	1,432	14,764	0.5	2.9	69.6	3.0	0.8	8.3

234 Eurostat statistika.

235 Eurostat statistika.

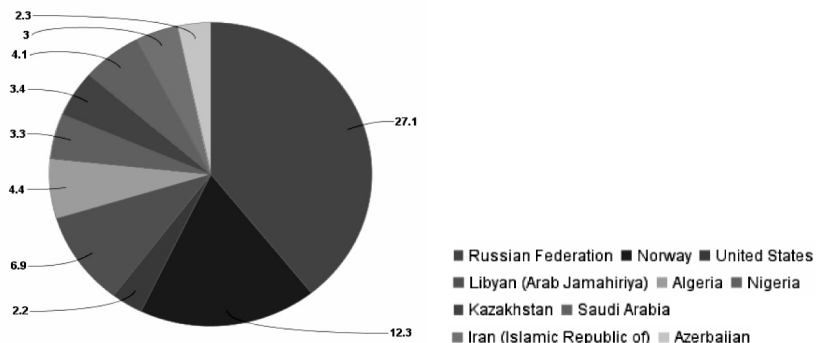
Tačiau būtina pastebėti, kad Rusijos reikšmė ES prekyboje nuolat auga. Tai rodo 4 ir 5 lentelėse pateikta informacija. Iš 4 lentelės matome, kad Rusija dar 2003 metais buvo penktoje vietoje pagal ES eksporto apimtį, o 2008 metais jau pakilo į antrąją vietą ir nusileidžia tik Jungtinėms Valstijoms. Tiesa, atotrūkis nuo Jungtinių Valstijų yra labai didelis. Taip pat Rusija 2008 metais buvo trečia pagal dydį importuotoja į ES. Šioje vietoje ji pasistūmėjo į priekį šiek tiek mažiau – 2003 metais buvo ketvirtoje vietoje. Šiuo metu ji pagal importo apimtį į ES nusileidžia tik Kinijai ir Jungtinėms valstijoms (5 lentelė). Taip pat galima pastebėti, kad Kinijos ir JAV atotrūkis nuo Rusijos čia nėra didelis.

Trečiasis dažnai ekonomistų išskiriamas asimetriškumas yra prekybos srutų struktūra, kurią parodo 6 ir 7 lentelės. Iš 6 lentelės matome, kad pagrindinės ES į Rusiją eksportuojamos prekės yra mašinos ir transporto įranga. Jos 2008 metais sudarė net 50,8% viso ES eksporto į Rusiją. Visą laiką nuo 1999 iki 2008 metų šios pramonės šakos eksportuojamų prekių dalis augo. Taip pat nemažą dalį 2008 metų ES eksporte į Rusiją užėmė chemijos produktai (13,2%) bei kiti pramonės gaminiai (24,6%). Tačiau būtina pastebėti, kad dviejų pastarųjų grupių eksporto dalis 2008 metais buvo mažiausia nuo 2003 metų.

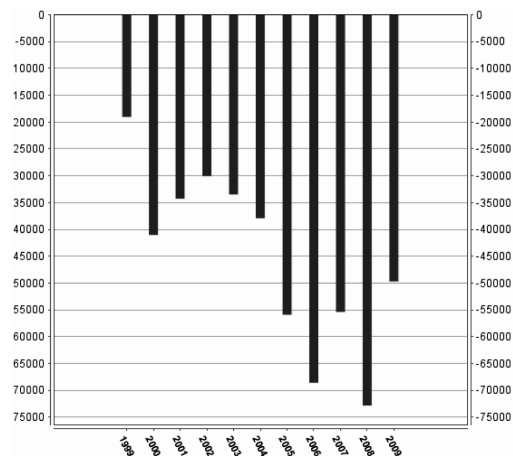
Tuo tarpu ES importe iš Rusijos reikšmingiausią dalį (arba greičiau – vienintelę reikšmingą dalį) užima energetikos žaliavų importas (7 lentelė). Jo dalis bendrame ES importe iš Rusijos 2008 metais sudarė net 69,6% viso importo iš Rusijos. Taip pat būtina pastebėti, kad ES energetikos žaliavų importas iš Rusijos nuolat augo nuo 1999 metų. Nuo 1999 metų šios grupės importo dalis padidėjo beveik 7 kartus.

Labai įdomių išvalgų suteikia bandymas išanalizuoti, kokią dalį viso energetikos žaliavų importo į ES sudaro Rusijos importas. Įdomu tai, kad nors Rusija neužima išpūdingiausios padėties tarp visų importuotojų į ES (3 lentelė, pateikta anksčiau) – Rusijos importas 2008 metais sudarė 11,2% viso importo į ES – tačiau Rusija yra pagrindinė energetikos žaliavų importuotoja (1 diagrama). Iš diagramos matome, kad Rusija 2008 metais importavo 27,1% visų ES energetikos žaliavų. Ji antrą didžiausią energetikos žaliavų importuotoją Norvegiją lenkė daugiau nei dvigubai (ši importavo 12,3%).

1 diagrama. Pagrindiniai energetikos žaliavų importuotojai į Europos Sąjungą 2008 metais (%).²³⁶

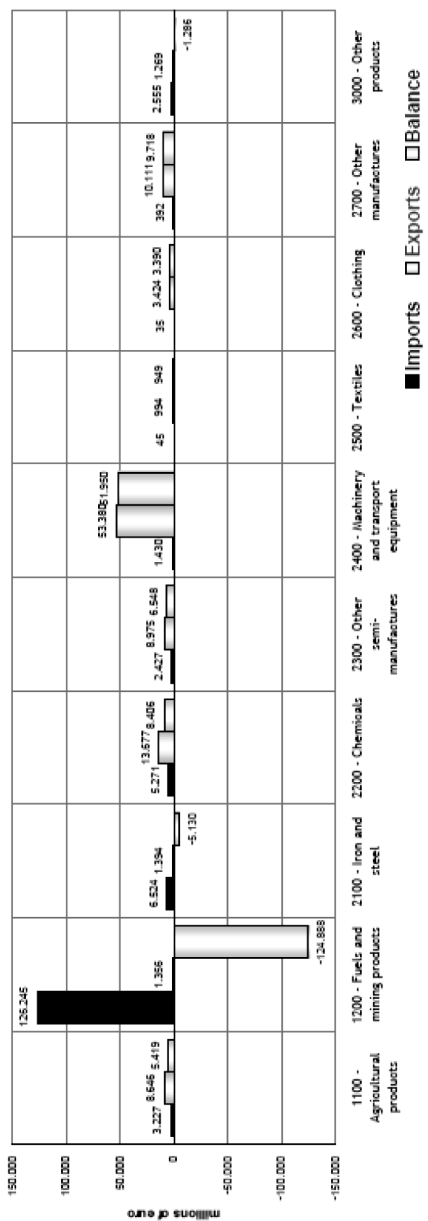
Būtent toks didelis ES energetinių žaliavų importas iš Rusijos sudaro situaciją, kad ES ir Rusijos prekybos balansas nuolat būna deficitinis (1 grafikas) ES nenaudai. 2009 metais galima stebėti sumažėjusį ES

1 grafikas. Europos Sąjungos prekybos balansas su Rusija (milijonais eurų).²³⁷

²³⁶ Ten pat. NB! Sudėjus visas diagramoje nurodytas procentines dalis, šimtas procentų nesudaroma, nes nėra pateikta mažiausiai reikšmingų energetikos žaliavų importuotojų sudaromų dalių.

²³⁷ Ten pat.

2 grafikas. Europos Sąjungos eksporto ir importo kiekis bei prekybos balansas su Rusija kiekvienoje prekių grupėje 2008 metais (milijonais eurų).²³⁸

238 Ten pat.

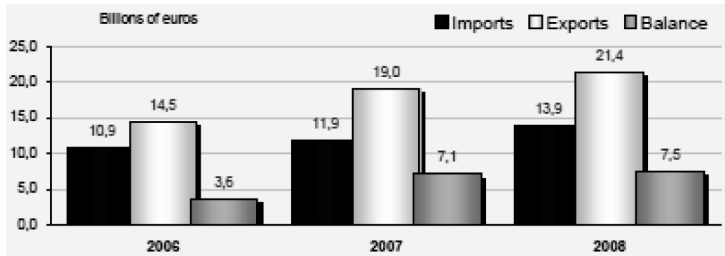
deficitą dėl per krizę susitraukusios prekybos. Kaip buvo galima matyti jau iš anksčiau pateiktų duomenų (4 lentelė), pavyzdžiui, 2008 metais ES eksportavo į Rusiją prekių už 105 milijardus eurų (6 lentelė). O tais pačiais metais vien energetikos žaliavų iš Rusijos importavo už beveik 124 milijardus eurų (7 lentelė).

Labai gerai asimetrinį ES ir Rusijos prekybos pobūdį atskleidžia Eurostat pateikiamas grafikas, kuris parodo eksporto ir importo kiekį bei prekybos balansą kiekviename prekių grupėje 2008 metais (2 grafikas). Galima matyti, kad daugumoje prekių grupių prekyba nėra kažkuo išsiskirianti ir balansai yra nedideli, o kai kuriose grupėse netgi galima stebėti intra-industrinę prekybą (audiniai ir drabužiai). Tačiau labiausiai dėmesį vertą atkreipti į energetikos žaliavų (1200) bei mašinų ir transporto įrangos (2400) grupes. Pastarojoje ES turi gana nemažą prekybos balanso perviršį (~52 mlrd. eurų), o pirmojoje – tiesiog milžinišką deficitą (~125 mlrd. eurų).

Kaip teigia Katinka Barysch, Rusijos valdžios atstovai yra neramūs dėl augančios Rusijos ekonomikos priklausomybės nuo energetikos žaliavų eksporto bei dėl to kaltina Vakarų valstybių protekcionistinę politiką, dėl kurios Rusijai yra „nepaprastai sunku diversifikuoti savo ekonomiką ir sumažinti jos priklausomybę nuo naftos ir dujų“. Tačiau tokius kaltinimus ES atmeta ir atsako, kad Rusija pati sukūrė aukštus barjerus ES automobiliams, alkoholiui ir mėsai. Tuo tarpu ES teigia taikanti nebent antidempingo mechanizmus, o iš esmės ji siekianti Rusijos narystės PPO bei dar didesnio prekybos liberalizavimo.²³⁹

Kalbant apie prekybą paslaugomis, ES visada turi perviršinį prekybos balansą su Rusija (3 grafikas). Nuo 2006 metų iki 2007 metų ES paslaugų eksportas augo sparčiau nei Rusijos, todėl ES teigiamas prekybos paslaugomis balansas nuo 2006 iki 2008 metų išaugo daugiau nei dvigubai – nuo 3,6 mlrd. iki 7,5 mlrd. eurų. Tiesa, prekyba paslaugomis nedaro labai didelės įtakos bendram ES ir Rusijos prekybos poveikslui, todėl plačiau šiame darbe ji nebus nagrinėjama.

²³⁹ Barysch, „EU-Russia Economic Relations“, 90–91.

3 grafikas. Europos Sąjungos ir Rusijos prekybos paslaugomis apimtys (mlrd. eurų).²⁴⁰

3. Pagrindinės Europos Sąjungos ir Rusijos prekybos santykių problemos

Toliau darbe bus apžvelgtos pagrindinės ES ir Rusijos prekybos santykių problemos. Atidžiau nagrinėjant šių dviejų šalių santykius, akivaizdu, kad jos susiduria su nemažai „kasdienių“ problemų, kurios aiškiai matosi ir bet kuriuose kituose dvišaliuose ar daugiašaliuose prekybos santykiuose – nesusikalbėjimas dėl muitų tarifų, piktnaudžiavimas netarifinėmis prekybos kliūtėmis, vieni kitų kaltinimai dempingu bei antidempingo priemonių naudojimas ir panašiai. Tačiau šios ES ir Rusijos prekybiniuose santykiuose kylančios problemos jau buvo trumpai minėtos darbe, be to, tai nėra tos problemos, kurios skirtų ES ir Rusijos santykius nuo kitų dvišalių ar daugiašalių santykių. Todėl toliau darbe minėtoms problemoms ypatingo dėmesio nebus skiriama. Tačiau bus aptariamoms dvi pagrindinės šių šalių prekybos santykių problemos – Rusijos narystė PPO bei ES ir Rusijos „Energetikos dialogas“. Pirmoji problema yra labai svarbi, nes narystė PPO yra iškelta kaip būtinas kriterijus, kurį Rusija turi įgyvendinti prieš pasirašant naują bendradarbiavimo susitarimą su ES. „Energetikos dialogas“ taip pat yra labai svarbi tema, nes, kaip anksčiau darbe jau buvo parodyta, ES yra labai priklausoma nuo Rusijos energetikos žaliavų importo – energetikos žaliavos sudaro beveik 70% (sic!) viso ES importo iš Rusijos.

²⁴⁰ Eurostat statistika.

3.1. Rusijos narystė Pasaulio prekybos organizacijoje

Rusijos ilgai besitęsiantis bandymas įstoti į PPO ir niekaip nesibaigiančios dvišalės bei daugiašalės derybos dėl narystės yra viena pagrindinių ES ir Rusijos prekybos santykių problemų. Kiek anksčiau ji nebuvo tokia rimta, tačiau ypatingą svarbą ši problema įgavo pasibaigus PBS galiojimo laikui. Anot Barysch, abi pusės sutinka, kad Rusija turėtų tapti PPO nare ir tik po to bus galima kalbėti apie tolimesnį prekybos liberalizavimą.²⁴¹ Tačiau, kaip pažymi Jones ir Fallon, kartais atrodo, kad Rusija tik deklaruoja norinti įstoti į PPO, o ES iš tiesų labiau stengiasi padėti jai derėtis, nei pati Rusija.²⁴² ES ir Rusijos lyderiai, 2006 metų gegužės mėnesį susirinkę Sočyje pasitarti apie naujo susitarimo galimybę, teigė, kad naujasis susitarimas „turėtų sugebėti skatinti ateities bendradarbiavimą, sutvirtinti prekybos santykius bei stiprinti ekonominę integraciją, kai tik Rusija taps PPO nare“.²⁴³ Verta pabrėžti, kad paskutiniu metu „kai tik Rusija įstos į Pasaulio prekybos organizaciją“ tapo labai populiaria ES ir Rusijos pasirašomų dokumentų pabaiga.

Rusijos sunkus ir niekaip nesibaigiantis kelias į PPO oficialiai prasidėjo dar 1994 metų gruodį, kai Oleg Davydov – Rusijos vicepremjeras ir užsienio ekonominių santykių ministras – Ženevoje įteikė paraišką pradėti derybas dėl stojimo į PPO pastarosios vadovams. Dar 1996 metų straipsnyje Leonid Sabelnikov teigė, kad pagrindinė Rusijos problema šiose derybose yra jos vidinė ekonominė situacija, kuri, norint ją priderinti prie pasaulyje įprastų prekybos taisyklių, reikalauja labai sudėtingų reformų. Tačiau jis taip pat pabrėžė, kad Rusija jos prekybos partnerių neturėtų būti spaudžiama reformuotis per greitai, nes tai gali iššaukti „liūdnius ekonomius ir socialinius padarinius“.²⁴⁴ Sabelnikov, be kita ko, pažymėjo teigiamus Rusijos

²⁴¹ Barysch, „EU-Russia Economic Relations“, 91.

²⁴² Alan Jones ir Grahame Fallon, „Russian Domestic Economic Policy and the Development of Economic and Trading Relations with EU.“ Kn. Debra Johnson ir Paul Robinson, *Perspectives on EU-Russia relations*. New York: Routledge, 2005, 143.

²⁴³ The Delegation of the European Union to Russia, „EU-Russia summit in Sochi on 25 May.“ <http://www.delrus.ec.europa.eu/en/news_801.htm>

²⁴⁴ Leonid Sabelnikov, „Russia on the Way to the World Trade organization.“ *International Affairs*, 72(2), 1996, 347.

vidinių reformų bei to paskatinto laisvesnio priėjimo prie užsienio rinkų efektus, tačiau jo išvada buvo tokia, kad „jei PPO nesumažins savo reikalavimų Rusijai, kaina už narystę jai gali pasirodyti per didelė“.²⁴⁵

Katinka Barysch pažymi, kad nors Rusija oficialiai pasiprašė priimama į PPO jau 1994 metais, tik 2000 metais, kai Putinas tapo Rusijos Prezidentu, narystė PPO tapo Rusijos užsienio politikos prioritetu. Ji taip pat pabrėžia, kad 2001 ir 2002 metais derybose buvo pasiektas progresas. Rusija pasiekė susitarimą su PPO dėl tarifų ir įėjimo į užsienio rinkas sąlygų daugumai produktų ir pataisė daugybę teisės aktų pagal PPO reikalavimus. Taip pat labai didelis žingsnis į priekį buvo žengtas, kai ES 2002 metais pripažino Rusiją rinkos ekonomika.²⁴⁶

Tačiau 2002 metais derybos užstrigo. Putinas dėl to apkaltino ES: „Mes vis girdime ES patikinimus, kad ji parems Rusiją stojime į PPO, tačiau, nelaimei, iš tikrųjų mes priversti kentėti perdėtai griežtus reikalavimus, kurie trukdo Rusijos narystei PPO.“²⁴⁷ Tačiau tuometinis ES Prekybos komisaras bei dabartinis generalinis PPO direktorius Pascal Lamy atsakė, kad kiekviena nauja PPO narė prieš įstodama turi įvykdyti senųjų narių reikalavimus.

Naujas impulsas deryboms buvo duotas 2004 metų gegužės mėnesį, kai ES ir Rusija pasirašė susitarimą dėl Rusijos stojimo į PPO. Roman Prodi tada pasakė: „šis susitarimas dar vienu žingsniu priartina Rusiją prie pasaulio prekybos šeimos, kur jai ir vieta“.²⁴⁸ Šiuo susitarimu Rusija įsipareigojo toliau liberalizuoti savo ekonomiką ir atsisakyti diskriminuojančio kainų nustatymo transporto ir energetikos srityse.²⁴⁹ Taip pat buvo nustatytos

²⁴⁵ Ten pat, 355.

²⁴⁶ Barysch, „EU-Russia Economic Relations“, 91–92.

²⁴⁷ Nikolai Kaveshnikov, „Three stories about strategic partnership between Russia and the European Union.“ Pranešimas konferencijoje „Russia and the European Union in a Wider Europe: New Openings and Old Barriers“, Sankt Peterburgas, 2002 rugsėjo 20–21.

²⁴⁸ The Delegation of the European Union to Russia, „Russia-WTO: EU-Russia Deal Brings Russia a Step Closer to WTO Membership.“, <http://www.delrus.ec.europa.eu/en/news_582.htm> [Žiūrėta 2010 05 15].

²⁴⁹ Barnaházi, 31.

tikslios muitų tarifų lubos kiekvienai pramonės šakai, kurių Rusija negalės viršyti po įstojimo į PPO; Rusija pažadėjo pakelti dujų kainas vidaus rinkoje taip užtikrinant efektyvesnį resursų naudojimą pagal Kyoto protokolą; taip pat Rusija įsipareigojo peržiūrėti skrydžių virš Sibiro apmuitinimo sistemą.²⁵⁰ Šiuo susitarimu ir 2006 metais pasiektu susitarimu su JAV Rusija užbaigė pagrindinę dalį dvišalių susitarimų, reikalingų stojant į PPO, tačiau daugiašalės derybos, atrodo, sunkiai juda į priekį. Įdomu tai, kad viena iš šalių, labiausiai stabdančių daugiašales derybas, yra JAV. Šių metų rugsėjį Dmitrijus Medvedevas vienam Rusijos tinklapiui pareiškė: „jei ne ypatingai atsargi JAV politika Rusijos stojimo į PPO atžvilgiu, o atvirai kalbant, jei ne JAV blokavimas, mes jau ten seniai būtume įstoję.“²⁵¹

Kaip jau buvo minėta šiame darbe, 2009 metais Rusija, Baltarusija ir Kazachstanas įkūrė muitų sąjungą. Tai, be abejonės, bus nemažas žingsnis atgal derybose dėl narystės PPO, o taip pat ir dar viena juoda dėmė ES ir Rusijos prekybos santykiuose. Atrodo, kad Rusijos sunkus ir vingiuotas kelias į PPO dar kurį laiką tęsis.

3.2. „Energetikos dialogas“

Kaip jau buvo parodyta statistiniais duomenimis kalbant apie ES ir Rusijos prekybos santykių struktūrą, ES yra gana akivaizdžiai priklausoma nuo Rusijos energetinių žaliavų importo. Energetikos žaliavos sudaro beveik 70% viso ES importo iš Rusijos vertės (7 lentelė). Jų vertė yra didesnė nei viso ES eksporto į Rusiją vertė (6 ir 7 lentelės). Taigi, net Rusijai importuojant į ES tik energetikos žaliavas, ES prekybos balansas su Rusija būtų deficitinis. Būtina pastebėti, kad Rusijos energetikos žaliavų eksportas ne tik yra didelis, tačiau jis dar ir turi tendenciją nuolat didėti (1 grafikas). Situaciją dar labiau paaštrina tai, kad Rusija yra ir pagrindinė energetikos

²⁵⁰ The Delegation of the European Union to Russia, „Russia-WTO: EU-Russia Deal Brings Russia a Step Closer to WTO Membership“, <http://www.delrus.ec.europa.eu/en/news_582.htm> [Žiūrėta 2010 05 15].

²⁵¹ Verslo Žinios, „Medvedevas: Rusijai atsibodo sėdėti PPO laukiamajame.“ <http://vz.lt/newsletter/straipsnis/2010/05/25/Medvedevas_Rusijai_atсібodo_sėdėti_PPO_laukiamajame> [Žiūrėta 2010 05 26].

žaliavų importuotoja į ES. Visame ES energetikos žaliavų importe 2008 metais Rusijos importas sudarė 27,1% ir daugiau nei dvigubai lenkė artimiausią konkurentę Norvegiją (1 diagrama). Taip pat ES priklausomybę nuo Rusijos energetikos žaliavų dar labiau padidino 2004 metais prisijungusios naujos narės. Kai kurios iš jų yra beveik visiškai priklausomos nuo Rusijos energetikos žaliavų importo. Taigi, žinant Rusijos polinkį naudoti ekonomines priemones kaip politinį ginklą (2008 metų konfliktas dėl dujų tiekimo su Ukraina, „Druzhba“ dujotiekio gedimas), galima teigti, kad ES tikrai turi dėl ko nerimauti.

Tačiau ES vadovus turėtų raminti tai, kad Rusija, atrodo, taip pat visai neturi paskatų prarasti savo pagrindinio energetinių žaliavų pirkėjo. Katinka Barysch pastebi, kad dvi trečiosios viso Rusijos dujų ir naftos eksporto tenka ES narėms. Be to, tai yra pagrindinis Rusijos užsienio valiutos šaltinis.²⁵²

2009 metais *EU-Russia Centre* analitikės Marta Conti bei Valeria Kasamara atliko labai įdomias ekspertų apklausas, kuriose dalyvavo Think-Tank'ų atstovai, akademikai, žiniasklaidos atstovai, europarlamentarai, ES institucijų darbuotojai, šalių vyriausybių atstovai iš ES pusės bei politinis elitas iš Rusijos pusės. Jie buvo klausiami labai panašių klausimų apie energetiką. Iš ES respondentų atsakymų galima aiškiai justi nepasitikėjimą Rusijos energetikos žaliavų importuotojais. 60% apklaustųjų manė, kad Rusija nėra patikimas partneris šioje srityje. Taip pat jie teigė, kad Rusija artimiausiu metu stengsis išplėsti savo energetikos žaliavų importą į Kiniją ir Indiją, nes ES tampa neprotingu (unreasonable) partneriu. Net 69% apklaustųjų pritarė teiginiui, kad Rusija gali panaudoti savo energetikos išteklių eksportą kaip politinį ginklą (autorė pažymi, kad tokią apklaustųjų nuomonę galejo įtakoti neseniai įvykęs Rusijos ir Ukrainos konfliktas dėl dujų tiekimo).²⁵³ Taip pat verta paminėti, jog net 93% respondentų iš ES pusės teigė, jog Rusijos ekonomika yra pernelyg priklausoma nuo energetikos žaliavų eksporto ir ją būtina diversifikuoti.²⁵⁴

²⁵² Barysch, „EU-Russia Economic Relations“, 89.

²⁵³ Marta Conti, „EU: Fears and Expectations of Russia.“ *The Eu-Russia Centre Review*, 13, 2009, 10.

²⁵⁴ Ten pat, 16.

Rusijos politinis elitas, kas galbūt yra gana keista, buvo panašios nuomonės kaip ir ES respondentai. Jie teigė, kad Rusija nėra stabiliausias ir labiausiai ES vertinamas energetikos žaliavų importo partneris (56%). Jie manė, kad Rusija turėtų pradėti jaudintis dėl to, kad ES ieško alternatyvių energetikos žaliavų importuotojų (49%). Taip pat 66% teigė, kad ES nepasitiki Rusija ir greičiausiai ieškos alternatyvių energetikos žaliavų importuotojų, net jeigu jų kainos bus didesnės.²⁵⁵

Kitas *EU-Russia Centre* analitikas Andrew Monaghan, tiesa, trimis metais anksčiau parašytame straipsnyje, teigia, kad abi pusės *oficialiai* pritaria, jog Rusija buvo patikima energetikos žaliavų tiekėja net ir būdama Sovietų Sąjungos sudėtyje Šaltojo karo metu bei nuo 1991 metų, o taip pat ir naftos krizės metu. Tačiau jis pabrėžia ir tą patį dalyką, kurį parodo 2009 metais atliktos apklausos – abi pusės atvirai nepasitiki viena kitos veiksmis.²⁵⁶ Anot Chris Patten ir Pascal Lamy, nors abipusis pasitikėjimas yra žemas, dėl abipusės gaunamos naudos, kurią suteikia bendradarbiavimas energetikos sektoriuje, būtent bendradarbiavimas šioje srityje turėtų paskatinti didesnę ES ir Rusijos suartėjimą, ko nepavyko padaryti (bet kas buvo bandyta) įkuriant Bendrąją ekonominę erdvę 2003 metais.²⁵⁷ Monaghan taip pat tam pritaria – ES ir Rusijos „Energetikos dialogas“ galėtų tapti raktu į geresnius šalių prekybos santykius.²⁵⁸

Kai 2000 metais ES ir Rusija pradėjo „Energetikos dialogą“ su tikslu „išskelti visas energetikos sektoriuje kylančias problemas ir jas spręsti“, atrodė, kad santykiai krypsta į gerąją pusę, tačiau vėliau pasirodė, kad tai buvo daugiausia dar viena deklaracija. Greičiausiai pagrindinis ES ir Rusijos ginčų objektas yra Rusijos nenoras liberalizuoti energetikos rinką bei nevienodų standartų taikymas. Nors ES reikalauja, kad Rusija visiškai liberalizuotų prekybą energetikos žaliavomis, Rusija dažniausiai sutinka

²⁵⁵ Valeria Kasamara, „Russia: Fears and Expectations of EU.“ *The Eu-Russia Centre Review*, 13, 2009, 18.

²⁵⁶ Andrew Monaghan, „EU-Russia Energy Cooperation.“ *The Eu-Russia Centre Review*, 2, 2006, 27.

²⁵⁷ Tim Gould, „The European Economic Area: a Model for the EU’s Neighbourhood Policy?“ *Perspectives on European Politics and Society*, 5(2), 2004, 25.

²⁵⁸ Monaghan, 27.

tiekti energetikos žaliavas ES tik pasirašydama ilgo laikotarpio susitarimus, kuriuose yra nurodoma išlyga, kad ES valstybės negali perparduoti gaunamų žaliavų net jeigu jų gauna per daug. O tokios išlygos neatitinka ES vieningos rinkos taisyklių. Jos taip pat leidžia Gazprom'ui pardavinėti dujas šalims skirtingomis kainomis ir jis tai sėkmingai daro. Taip pat Rusija neprileidžia kitų naftos kompanijų, išskyrus Gazprom, prie dujotiekių į Europą, todėl ES dėl kainų tartis turi tik su vienu pardavėju. Panašius apribojimus Rusija taiko ES šalims ir dujų bei elektros rinkose.²⁵⁹

Dar viena reikšminga problema ES yra tai, kad beveik visos Rytų Europos valstybės turi Sovietų Sąjungoje pastatytas elektrines, kurioms reikalingas branduolinis kuras iš Rusijos. Taigi, kai kurios 2004 metais į ES įstojusios valstybės yra priklausomos nuo Rusijos branduolinio kuro importo. Tai gali kirstis su ES taisykle, kad Rusijos urano importas negali viršyti 20% visame ES urano importe.²⁶⁰

Taigi, pagrindinėmis problemomis ES ir Rusijos „Energetikos dialoge“ yra rinkos liberalizavimo bei konkurencingumo didinimo klausimas ir energetinio saugumo klausimas. O po 2008 metų Rusijos ir Ukrainos dujų konflikto neabejotina, kad ramybė į ES ir Rusijos energetikos santykius dar kurį laiką neateis.

4. Lietuvos interesai

Kaip savo knygoje pažymi Algirdas Miškinis, Lietuva nuo 2004 metų gegužės 1 dienos neturi nepriklausomos užsienio prekybos politikos, tačiau turi užsienio prekybos interesus, kuriuos daugiau ar mažiau gali įgyvendinti bendrosios ES prekybos politikos rėmuose. Tai padaryti galima nuosekliai dalyvaujant ES prekybos politikos formavime, keliant Lietuvos pozicijas įvairiais lygiais, t. y. atstovaujant ES institucijų komitetų ir darbo grupių posėdžiuose, stiprinant dvišalius kontaktus su Europos Komisija ir šalimis narėmis, sudarinėjant aljansus.²⁶¹

²⁵⁹ Barysch, „EU-Russia Economic Relations“, 96-97.

²⁶⁰ Ten pat, 98.

²⁶¹ Algirdas Miškinis, *Tarptautinė Prekybos Politika*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2008, 187.

Oficialūs Lietuvos interesai yra nurodyti 2007 metų vasario 1 dieną LR Užsienio reikalų ministro patvirtintuose Užsienio prekybos politikos metmenyse. Verta apžvelgti paminėtus interesus, kurie yra reikšmingi šiam darbui, t. y. liečia Lietuvos interesus prekybos su Rusija atžvilgiu. Kaip vienas iš strateginių tikslų yra nurodomas „prekybinių ekonominių santykių su kaimyninėmis šalimis ir kitais prekybiniais partneriais stiprinimas, mažinant dvišalių prekybinių santykių neapibrėžtumą, liberalizuojant tarpusavio prekybą ir išnaudojant aiškesnį reguliavimą prekybos ir su ja susijusiose srityse“. Taip pat nurodoma „daugiašalių ir dvišalių derybų metu ypatingą dėmesį skirti tam, kad Lietuvos eksportui būtų atvertos potencialiai patraukliausios Rusijos, Ukrainos ir kitų NVS šalių rinkos“. Nurodomas būtinumas „aktyviai atstovauti Lietuvos interesams potencialių eksporto partnerių stojimo į PPO procese. Siekti, kad Rusija, Ukraina ir kitos šalys kuo greičiau įstotų į PPO, remiantis objektyviais kriterijais“. Taip pat numatoma „siekti laisvosios prekybos sąlygomis pagrįstų ir įvairias sritis apimančių sutarčių su Rusija ir Ukraina ir kitomis regiono šalimis. Ypatingą dėmesį skirti netradiciniams prekybos klausimams (įskaitant energetiką)“.²⁶²

Užsienio prekybos politikos metmenyse pateikiami Lietuvos interesai Rusijos atžvilgiu atrodo stebėtinai panašūs į visos ES interesus Rusijos atžvilgiu. Kaip ir ES, Lietuva pabrėžia reikiamybę liberalizuoti prekybos santykius su kaimynėmis ir kitomis pagrindinėmis prekybos partnerėmis, tarp jų ir Rusija. LR Užsienio Reikalų ministras Audronius Ažubalis gegužės 11 dieną vykusiame susitikime su Europos Komisijos Prekybos direktorato generalinio direktoriaus pavaduotoju Peteriu Balasu teigė: „Europos Komisija derybose su Rusija dėl naujojo partnerystės ir bendradarbiavimo susitarimo turi atkakliai siekti aiškių Rusijos įsipareigojimų užsienio prekybos srityje, atitinkančių Pasaulio prekybos organizacijos taisykles, nes tai itin svarbu ES ekonomikai“.²⁶³ Taip pat Lietuva pabrėžia būtinumą pa-

²⁶² Lietuvos Respublikos Užsienio prekybos politikos metmenys. <http://www3.lrs.lt/pls/inter2/dokpaieska.showdoc_l?p_id=292098&p_query=U%FEsienio%20prekybos%20politikos%20metmenys&p_tr2=2> [Žiūrėta 2010 05 26].

²⁶³ „A.Ažubalis: ES interesas – taisyklėmis pagrįsti prekybos santykiai su Rytų kaimynėmis.“ <<http://politika.atn.lt/straipsnis/55000/aazubalis-es-interesas---taisyklėmis-pagrįsti-prekybos-santykiai-su-rytu-kaimynėmis>> [Žiūrėta 2010 05 26].

dėti Rusijai kuo greičiau prisijungti prie PPO. Metmenyse nurodomas ir ypatingo dėmesio skyrimas prekybos energetikos žaliavomis klausimui.

Nors mažoms valstybėms dažnai gali būti gana sunku įtakoti bendrus ES sprendimus, tačiau iš šiame darbe pateikto bendro ES požiūrio į prekybos santykius su Rusija bei Užsienio prekybos politikos metmenyse pateikiamų Lietuvos interesų galima matyti, kad Lietuvai neprireiks ypatingų pastangų bandant ginti savuosius interesus. Europos Sąjungos ir Lietuvos prekybos santykiuose su Rusija kylančios problemos ir požiūriai, kaip tas problemas spręsti, yra labai panašūs.

Išvados

Apžvelgus Rusijos ir Europos Sąjungos prekybos santykių teisinę bazę, jų struktūrą bei pagrindines juose kylančias problemas, galima gana aiškiai matyti bendrą šių santykių paveikslą. Atrodo, kad dar darbo įvade minėtoje citatoje išsakoma mintis, jog šių šalių santykiai yra santykiai tarp „ekonominio giganto“ (ES) bei „politinio giganto“ (Rusija), būtent ir yra pagrindinė šio paveikslo charakteristika. ES yra racionalus biurokratinis-ekonominis darinys, tuo tarpu Rusija – galybė, dažnai iškeičianti ekonominius interesus į politinius. Dėl tokios charakteristikos šie santykiai tampa visiškai išskirtiniais. Šių santykių pobūdį atskleidžia visos trys pirmosios darbo dalys.

Pradžioje buvo apžvelgta ES ir Rusijos prekybos santykių teisinė bazė. Buvo nurodyta, kad jie yra reglamentuojami pagal 1997 metais įsigaliojusį „Partnerystės ir bendradarbiavimo susitarimą“, kuriuo remiantis (bei jį šiek tiek papildant) 2003 metais buvo pradėtas bendradarbiavimas Bendrojoje ekonominėje erdvėje, o 2005 metais buvo sukurtas planas, kaip vykdyti šį bendradarbiavimą (Road Map for the Common Economic Space – Building Blocks for Sustained Economic Growth). Europos Komisija taip pat kasmet teikia ataskaitas apie plano vykdymą. Jose buvo pastebėta, kad Rusija politiniais sumetimais gana dažnai nesilaikė plano nuostatų. 2007 metais prasidėjo derybos dėl naujo susitarimo. Tačiau kaip būtina sąlyga

šiam susitarimui atsirasti buvo nurodyta Rusijos narystė PPO, kurios Rusijai niekaip nepavyksta pasiekti.

Antrojoje darbo dalyje buvo kalbama apie ES ir Rusijos prekybos santykių struktūrą. Kaip esminė prekybos struktūros charakteristika buvo nurodytas šių šalių santykių asimetriškumas, pasireiškiantis trejopai. Pirmą, Rusijos ekonomika yra apie devynis kartus mažesnė už ES ekonomiką (BVP, atitinkamai, apie 18 trln. ir apie 2 trln. JAV dolerių). Antra, Rusijai Europos Sąjunga yra pagrindinis prekybos partneris – su ja Rusija 2008 metais vykdė net 51,5% visos savo prekybos. Tuo tarpu Europos Sąjungai Rusija yra trečias pagal dydį prekybos partneris – ES vykdo 9,7% visos prekybos su Rusija. Trečias, ir bene svarbiausias, asimetriškumas pasireiškia ES ir Rusijos prekybos srautų struktūroje – mašinų ir transporto įrangos eksportas ES bendrame eksporte užėmė net 50,8%, o Rusijos eksporte į ES energetikos žaliavų eksportas užėmė net 69,6%. Turbūt būtų sunku rasti geresnį realų pavyzdį pasakojimui apie Adamo Smitho absoliutų pranašumą – atrodo, kad šios šalys prekiauja tik dviem gėrybėm.

Trečiojoje dalyje buvo nagrinėjamos pagrindinės šių šalių prekybos santykių problemos. Kaip tokios buvo išskirtos „Energetikos dialogas“ bei Rusijos narystė PPO. Parodžius, kad ES yra neginčijamai priklausoma nuo Rusijos energetikos žaliavų importo, buvo nurodyti du keliai link šios problemos sprendimo ar bent sušvelninimo: 1) rinkos liberalizavimas bei konkurencijos joje sukūrimas (pirmiausia, sudarant galimybes visoms dujas, naftą išgaunančioms bei elektrą gaminančioms bendrovėms prieiti prie jungčių su ES); 2) energetinio saugumo didinimas (tai vyktų ir sprendžiant pirmąją problemą). Taip pat buvo pastebėta, kad Rusija nevensia naudoti energetikos žaliavų eksporto kaip politinio ginklo (2008 konfliktas su Ukraina; „Druzhba“ dujotiekis). Tai atspindi jau minėtą bendrą ES ir Rusijos prekybos santykių charakteristiką. Taip pat pastebėta, kad dėl Rusijos nesugebėjimo įvykdyti PPO narių reikalavimų, nuolatinių politinio pobūdžio išsišokimų bei sutarčių nevykdymo jai niekaip nepasiseka pasiekti derybų dėl narystės PPO finišo linijos.

Paskutinėje darbo dalyje buvo trumpai apžvelgti Lietuvos interesai šių dvių šalių santykiuose. Padaryta gana įdomi išvada – Lietuvos oficialiai

formuluojami interesai yra bene tokie patys, kaip ir visos ES: liberalizuoti prekybos santykius su Rusija, padėti jai įstoti į PPO bei ypatingą dėmesį skirti prekybos energetikos žaliavomis klausimui. Taigi, Lietuvos interesai turėtų nepranykti iš bendro paveikslo šiems dviems skirtingos prigimties „gigantams“ besiaiškinant savo santykius.

PROF. DR. JONO ČIČINSKO KOMENTARAS:

Manto Pupinio rašto darbas „Europos Sąjungos ir Rusijos prekybos santykiai: kaip ekonominiam monstrui kalbėtis su politiniu gigantu?“ parašytas su tikru analitiko interesu, turi logišką struktūrą, remiasi gausiais šaltiniais.

ES ir Rusijos prekybai būdingi ne tik didžiuliai mastai, bet ir rimtas politinis krūvis – Rusija neatsisako siekti pasinaudoti ja savo išorės politikos tikslams, ES vardan jos stabilumo modifikuoja savo tarptautinę politiką. M. Pupinio darbe paličiami šie svarbūs momentai. Jame taip pat dirstelta ir į Lietuvos interesus, Europos Sąjungai projektuojant gaires tolesnei prekybinių santykių su Rusija raidai, daroma išvada apie Lietuvos interesų sutapimą su ES siekais.

KORUPCIJOS BAUBO MEDŽIOKLĖ: LIETUVIŠKI SKALIKAI IR SOVIETINIAI VAROVAI

JUSTINA RAIŽYTĖ

Ivadas

Korupcija – neabejotinai vienas *baugiausių* šiandienos Lietuvos politinės sistemos reiškinių, kuris, atsižvelgiant tiek į žiniasklaidoje pasirodančius skandalingus pranešimus, tiek į eilinių visuomenės apklausų rezultatus, nepaisydamas nuolat atidaryto *korupcijos medžioklės sezono*, sėkmingai mūsų kraštuose randa prieglobstį ir nerodo jokių emigracijos ženklų. Tad kyla klausimas, kodėl lietuviai, paveldėję dar Didžiosios Kunigaikštystės laikais išpuoselėtas bajoriškas medžioklės tradicijas ir visad pasižymėję gebėjimu spęsti išradingas žabangas savo priešams tiek atvirame kovos lauke tiek gūdžiuose pelkynuose, nesugeba įvilioti į spąstus korupcijos – šiandieninio „socialinio blogio“²⁶⁴.

Akivaizdu, kad pastarojo klausimo problematiškumas ir nuolat kylanti grėsmė paversti jį vien tuščia retorika verčia ieškoti ne paprasčiausiai pasiekiamo, o sudėtinio korupcijos reiškinio visuomenėje paaiškinimo. Čia verta pradėti būtent nuo tariamo korupcijos „baubiškumo“²⁶⁵ ir informacinėje medijoje nuolat pabrėžiamo jos „šiuropinančio efekto“. Tokiose frazėse galima išvelgti ir pirmąjį paradoksą, nes baubai baisūs būna tik tol, kol tūno neatidaromoje palėpėje ir bijomasi ištarti jų vardą, tačiau matant korupcijos inicialus kone kasdien, ši metaforos kuriama mistika išnyksta, o korupcija iš *terra incognita*, hiperbolizuotai tariant, tampa savotiškos parodos eksponatu. Parodos, į kurios atidarymą susirenka daug sensaciją

²⁶⁴ “Transparency International“ Lietuvos skyrius, *Tracking Corruption in Lithuania*. Egrimas: Vilnius, 2009, 14.

²⁶⁵ Alvidas Lukošaitis, “Seimo vieta korupcijos žemėlapyje: klaidinančios paieškos?”, < <http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2008-01-02-alvidas-lukosaitis-seimo-vieta-korupcijos-zemelapyje-klaidinancios-paieskos/27302> >, [Žiūrėta 2010 05 05]

skalijančios žiniasklaidos ir politinė kultūra nusivylusios visuomenės. Visgi vos po kelių savaičių susidomėjimas, rodos, dingsta, o į eksponatus lieka žiūrėti tik vieniša galerijos prižiūrėtoja, kuriai neilgai trukus nelieka kitos išeities, kaip užspęstą medžioklės grobį tylutėliai paleisti į laisvę, o į jo vietą pakabinti naują eksponatą. Toks nesibaigiantis medžiojimo ratas veda prie pagrindinės šio darbo problemos: kam velkame kamufliažinę uniformą – medžiokliams ar pačiam kovos procesui?

Vakaruose korupcijos kaip galingo politinės kovos ginklo ir vieno ryškiausių *skandalo industrijos* atributų fenomenas – plačiai demokratinės tradicijos kontekste nagrinėta politologijos tema, kuroje teisinis ir moralinis diskursai vieningai eina drauge, dėdami aiškią skirtį tarp politinio klientelizmo ir akivaizdžios korupcijos²⁶⁶. Tuo tarpu, kalbant apie naująsias Rytų Europos demokratijas, pirmas argumentas, kuriuo iš dalies pateisinamas toks sunkus kovos su korupcija strategijos kūrimas – *įsišaknijusi* sovietinė patirtis ir jos suardytos politinės struktūros²⁶⁷. Tačiau ar iš tiesų vadinamasis „post-komunistinis sindromas“ yra pagrindinė problema, kovoje su šiuo neabejotinai valstybę ir visuomenę skaldančiu reiškiniu? O jei taip, tai kokią *medžioklės* būdą reikia rinktis, norint jį įveikti?

Akivaizdu, kad siekiant sistemiškai atsakyti į šiuos klausimus būtina pradėti nuo teorinės korupcijos termino genezės bei veikimo modelių analizės. Taigi pirmojoje šio darbo dalyje bus kryptingai apžvelgtos akademinės diskusijos, susijusios su konkretaus korupcijos termino sampratos pasirinkimu ir iš jo išplaukiančiu korupcijos atsiradimo priežasčių aiškinimu. Vėlesnėje darbo dalyje iš universalizuoto priežasčių konteksto bus pereita prie konkretaus Lietuvos atvejo ir analizuojamos galimos šalies korupcijos lygio prielaidos bei visuomenės ir politinių veikėjų reakcija. Galiausiai bus keliamos ilgalaikės *nesėkmingos korupcijos medžioklės* priežasčių teorijos, taip ieškant atsakymo ir į pagrindinį probleminį darbo klausimą.

²⁶⁶ Erhard Blankenburg, “From Political Clientelism to Outright Corruption – The Rise of the Scandal Industry”, // Kn. Stephen Kotkin ir Andras Sajo (sud.) *Political corruption in transition: a skeptic’s handbook*. Central European University Press: Budapest, Hungary 2002, 149–167.

²⁶⁷ Michael Johnston, *Syndromes of corruption: wealth, power, and democracy*. Cambridge University Press: UK, Cambridge, 2005, 131–132

1. Vieningos korupcijos sampratos paieškos

Žvelgiant į žiniasklaidos pranešimus, galima nesunkiai priėti prie išvados, kad korupcija yra bene dažniausiai linksniuojamas politologinis terminas. Ir nors teorinėse akademinėse diskusijose varijuoja keletas priimtinių korupcijos reiškinio apibrėžimų, visgi pamatiniu dažniausiai laikoma vieno šio reiškinio tyrinėtojo-klasiko J.S. Nye definicija, teigianti, jog korupcija tai elgesys, nukrypstantis nuo normalių viešojo asmens pareigybės, siekiant įgyti privačios-asmeninės, piniginės ar su socialiniu statusu susijusios naudos; arba taisyklių pažeidimai, susiję su naudojimusi statuso suteikiama įtaka²⁶⁸. Akivaizdu, kad toks platus korupcijos traktavimas ne tik atveria daugybę galimų jos aiškinimo krypčių, bet įneša ir nemenkos sumaišties institucijų, suformuotų kovai su korupcija, darbotvarkėje. Jis iškart iškelia ir kitą – sąvokos „normalu“ – problemą, kuri pirmiausiai pasireiškia per skirtingų tautų valdymo tradicijas, arba, kaip dažnai tenka girdėti, skirtingos politinės kultūros sampratos suponuojamą „normalumo etiketę“²⁶⁹.

Šioje vietoje, viena vertus, galime pasitelkti pirmąjį ateinantį logišką paaiškinimą, kad „normalu“ yra tai, ką konkrečioje šalyje leidžia įstatymai. Tačiau taip anuliuotume ir iš žiūros lauko visiškai pašalintume normatyvinę dimensiją, t. y. nebegalėtume kalbėti apie atvejus, kai korupcija tampa „sistemiška“²⁷⁰, taigi ir valstybes, kur korupcijos galimybės yra „įteisintos“ įstatymų spragomis (dažnu atveju sukurtomis sąmoningai). Antrasis būdas, padedantis išvengti prielaidos, kad tai, kas teisėta būtinai yra etiška, – skirstyti politinių veikėjų veiksmus „normalumo“ skalėje remiantis visuomenėje vyraujančia *viešojo gėrio* samprata. Taigi veiksmai, nusveriantys svarstyklės *privataus intereso* pusę vietoj viešojo būtų laikomi korupcija. Šio, iš pirmo žvilgsnio universaliai pritaikomo skirstymo trūkumas slypi tame, kad jis veikia tik tuomet, kai *viešąjį interesą* (t. y. viešąjį gėrį)

²⁶⁸ Joseph S. Nye, “Corruption and Political Development: A Cost-Benefit Analysis”, *The American Political Science Review*. Vol. 61, No. 2, 1967, 417–427.

²⁶⁹ John Gardiner, “Defining Corruption”, Kn. Arnold J. Heidenheimer ir Michael Johnston (sud.), *Political corruption: a handbook*. Transaction Publishers: New Brunswick, New Jersey, 2002, 25–41.

²⁷⁰ James C. Scott, *Comparative Political Corruption*. Prentice-Hall, 1972, 5.

suprantame kaip visuotinę gerovę – visą bendruomenę vienijantį vienodą gėrio idealą. Tuo tarpu individualistinėje koncepcijoje, kuomet viešasis interesas suprantamas kaip tarpusavyje menkai derančių, visų galimų privačių interesų išvestinė²⁷¹, toks atskyrimas neįsivaizduojamas.

1.1. Visuomenės veidrodžio teorija

Taigi galiausiai tenka vadovautis trečiaja, universaliausia, bet kartu socialiai jautriausia ir trapiusia „normalumo“ skirstymo kategorija, geriausiai aprėpiančia ir šiame darbe keliamą probleminį klausimą. Tai – viešojo nuomonė, kuri iškart atlieka oficialiųjų įstatyminių normų bei visuomenę vienijančių vertybinių nuostatų sintezę ir todėl siūlo tiek formaliais tiek normatyviniais kriterijais paremtą „normalumo“, taigi ir korupcijos sampratą. Šalia *nevienaplanio* vertinimo, galima išskirti ir kitus visuomenės nuomonės teikiamus privalumus, kaip gebėjimą išskaidyti korupcijos kategoriją, atsižvelgiant į smulkesnes deviacijas. A.Heidenheimer tokį *niuansavimą* vadina „juodąja“, „pilkąją“ ir „baltąją“ korupcija²⁷², atitinkamai reiškiančius didžiausią visuomenės pasipiktinimą ir norą bausti pažeidėjus keliančius, tik siaurai grupei rūpimus ir galiausiai tyliai toleruojamus pareigūnų veiksmus.

Žinoma toks „mimoziškumas“ ir reagavimas į menkiausius faktorius lemia ir silpnąsias šio skirstymo vietas. Viena jų – didelis nepastovumas ir priklausomybė tiek nuo visuomenės apklausų suformuluotų rezultatų, tiek nuo konkrečių viešąją erdvę krečiančių politinių skandalų²⁷³. Kitaip tariant, visuomenės nuomonės ir požiūrio į korupciją santykį šiuo atveju galima vertinti kaip riziką pereiti nuo veidrodinio atspindžio prie „kreivų veidrodžių“ kambario, kuomet pernelyg dominuojant vienam iš atsitikti-

²⁷¹ James Q.Wilson ir Edward C.Banfield, *Political Influence*. 3rd ed. Transaction Publishers: New Brunswick, New Jersey, 2009; xxvii, 295.

²⁷² Arnold Heidenheimer “Perspectives on the Perception of Corruption”, Kn. Arnold Heidenheimer, ir Michael Johnston (sud.), *Political corruption: a handbook*. Transaction Publishers: New Brunswick, New Jersey, 2002, 161.

²⁷³ Hazel Erskine, “The Polls: Corruption in Government”, *Public Opinion Quarterly*. Vol. 37, Nr.4, 1974, 628–644.

nių veiksmų bendras atvaizdas gali tapti iškreiptas. Taip pat, kalbant apie visuomenės nuomonę, visad būtina tiksliai įvertinti analizuojamos *visuomenės* ribas, t. y. suprasti, kas laikoma visuomene: visi gyventojai, tik balsavimo teisę turintys piliečiai, apklaustos specifinių interesų vienijamos žmonių grupės ir kita²⁷⁴. Kitaip tariant, būtina aiškiai suvokti kurios iš daugybės egzistuojančių pliuralistinių visuomenių nuomonė yra vertinama.

Visgi nepaisant minėtųjų jautriųjų tokio aiškinimo taškų, šiame darbe bus remiamasi būtent pastarąja korupcijos termino susiformavimo ir požiūrio į jį logika, kaip geriausiai pasitarnaujančia tiriant korupcijos Lietuvoje atvejį.

2. Korupcijos priežasčių genezė: nuo formalizmo prie unikalumo

Vieningai aptarus korupcijos apibrėžimą, logiška toliau pereiti prie jo kilmės ir priežasčių aiškinimo. Čia egzistuoja trys pagrindiniai studijų krypčių tipai: istorinės, teisinės ir socialinės studijos, iš kurių būtent pastarosios dabartiniu metu sulaukia vis daugiau dėmesio, o kartu ir vis didesnio korupcijos kaip moralinio klausimo tyrinėjimo²⁷⁵.

Toks, iš pažiūros stebinant ir daugiau filosofijos ir etikos disciplinoms priskiriamas tyrimo rakursas iš tiesų įsitvirtina ir politologijoje, nes pagrindinės ir visuotinai pripažįstamos korupcijos priežastys - psichokultūrinis elgesio normų priimtumas visuomenėje, pereinamasis valdymo režimo periodas, socioekonominiai netolygumai, organizacinių susitarimų ir procedūrų kliūtys bei modernizacijos procesas²⁷⁶ – akivaizdžiai apima ne tik institucines politologijos kategorijas, bet pereina ir į kitų socialinių mokslų, kaip visuomenės psichologijos, sferas.

Šią tendenciją geriausiai geba pailiustruoti paskutiniųjų mokslinių tyrimų išvados. Kaip vieną iš daugelio pavyzdžių galima paminėti W. Sandholtz ir

²⁷⁴ Michael Johnston, *Political corruption and public policy in America*. Brooks/Cole Publishers Company, 1982, 7.

²⁷⁵ Colin Leys, „What Is the Problem about Corruption?“, *Journal of Modern African Studies*. Nr. 3:2, 1965, 215–218.

²⁷⁶ Kate Gillespie ir Gwenn Okruhlik, „The Political Dimensions of Corruption Cleaupns: A Framework for Analysis“, *Comparative Politics*. Vol. 24, No. 1, 1991, 77–95.

W. Koetzle tyrimą, kuriame pabrėžtinai vyravo ekonominius veiksnius ir korupcijos lygį siejančios hipotezės (buvo ieškoma tiesioginės koreliacijos tarp žemo korupcijos lygio ir 1) aukšto vidutinio pragyvenimo lygio; 2) liberalios, t. y. valstybės mažai kontroliuojamos, ekonomikos; 3) valstybės integravimosi į tarptautinę ekonomiką; 4) ilgalaikio ir tęstinio demokratinio valdymo; ir galiausiai 5) vyraujančių protestantiškų vertybių²⁷⁷), tačiau baigiamosiose pastabose, net pateikę daugybę statistikos lentelių ir diagramų bei patvirtinę daugelį savo spėjimų, mokslininkai buvo priversti pripažinti, kad egzistuojančios ir pagal sudarytus modelius nepaaiškinamos išimtys (konkrečiu atveju Belgija ir Italija), verčia į korupcijos problemą žiūrėti platesniu kampu ir pripažinti, kad matuojant jos išsigalėjimo masą visad išlieka savotiška „atvejo studijos uždarumo“ dilema, kuri reiškia, kad nors konkretaus tyrimo išvados ir iš jų sekančios interpretacijos gali būti visiškai teisingos ir patikimos, jos negali būti universalizuotos, nes atskiros šalies kultūroje visad egzistuoja unikalūs tik jai būdingi socialiniai veiksniai.

2.1. Socializacijos mediatorių reikšmė

Šie veiksniai, kaip liudija *kultūralistinė politikos teorija*, lemia tai, jog veikėjai nereaguoja į susidariusią situaciją tiesiogiai (kaip, tarkime, staugiai smukusį metinį šalies BVP), bet atsako į ją per tarpininkaujančius „orientacinius veiksnius“²⁷⁸. Ilgainiui tokie veiksniai formuoja savotiškus reakcijos modelius, „šablonus“, kurie savo ruožtu lemia tai, jog biheivioralistiniai „vienaplaniai“ modeliai (kurie veikia pagal seką: situacija – veikėjas – reakcija) tampa nepajėgūs paaiškinti socialinius reiškinius ir yra keičiami „stimulo“ arba „tarpininkavimo“ modeliais, kuriuose svarbi vieta skiriama išankstinai subjekto turimoms vertinimo kategorijoms, kurias ga-

²⁷⁷ Wayne Sandholtz ir William Koetzle, “Accounting for Corruption: Economic Structure, Democracy, and Trade”, *International Studies Quarterly*. Vol. 44, Nr. 1, 2000, 47–48.

²⁷⁸ Harry Eckstein, “A Culturalist Theory of Political Change”, *The American Political Science Review*. Vol. 82, Nr. 3, 1988, 789–804, 790

lima sieti su psichologo I.M. Bentley taikytu „mąstymo užpildo“ („mind-stuff“)²⁷⁹ matricos terminu.

Savaime suprantama, kad tokios mąstymo matricos neatsiranda plyname lauke. Jos formuojasi per ilgą laiką konkrečioje istorinėje socialinėje terpėje ir skildamos į tam tikras grupes galiausiai padeda išskirti tai, ką konkrečioje visuomenėje galima pavadinti jos „kultūrine tema“²⁸⁰, arba „kumuliatyvinės socializacijos“²⁸¹ ženklą.

Taigi apibendrinant ir kartu grįžtant prie korupcijos temos galima daryti keletą išvadų. Visų pirma tai, jog nagrinėjant korupcijos priežastis neįmanoma vadovautis vien ekonominiu požiūriu į politiką, neleidžiančiu paaiškinti konkrečios visuomenės narių palaikomos politinės kultūros ir moralinių apribojimų, suveikiančių pirmiau racionalaus savanaudiškumo²⁸². Antra, minėtųjų „kultūrinių temų“ dėka atsiveriantis korupcijos priežasčių pliuralizmas verčia ieškoti unikalių tyrinėjamoje šalyje veikiančių aplinkybių, o ne remtis lyginamuoju metodu suformuotais šablonais. Galiausiai, trečia, pati žodžio „korupcija“ (lot. *corruptio* – gadinimas) morfologija reiškia jo kaip reiškinio atsiradimą – gerą dalyką iškreipiant ir taip paverčiant blogu – kas suponuoja požiūrį į korupciją ne kaip į „absoliutų blogį“, o kaip į nuolatinį procesą, kurio sąlygoms kintant, keičiasi ir jis pats.

Remiantis pastarųjų išvadų diktuojama logika tolesnėje darbo dalyje bus pereita prie konkretaus Lietuvos korupcijos priežasčių klausimo, pirmiausia analizuojant „nacionalinę terpę“, t. y. politinę kultūrą ir ją formavusius veiksnius. Kitaip tariant, atsakant į klausimą, kas ir kodėl tapo ta ranka, paleidusia tuomet dar nedidelę korupcijos sniego gniūžtę riedėti nuo kalno²⁸³, stebint neišvengiamą jos virtimą lavina.

²⁷⁹ Madison I. Bentley, “The Synthetic Experiment”, *The American Journal of Psychology*. Vol. 11, Nr. 3, 1900, 405–425, 413.

²⁸⁰ Margaret Mead ir Rhoda Metraux, *Themes from French Culture*. Stanford: Stanford University Press, 1954, xii-xiii.

²⁸¹ H.Eckstein, 791

²⁸² Susan Rose-Ackerman, *Corruption: a study in political economy*. Academic Press: New York, 1978, 216.

²⁸³ Pagal Charles Caleb Colton: “Corruption is like a ball of snow, once it’s set a rolling it must increase.”// Kn. George Brewster (sud.) *The Western literary ma-*

3. Sovietinis *damoklo* kardas

Po 1999 metais Pasaulio Banko pateiktos korupcijos skirtinguose pasaulio regionuose lyginamosios analizės, kurioje, kitaip nei tikėtasi, dominavo ne Afrikos, Lotynų Amerikos ar Rytų Azijos šalys, o Nepriklausomos Valstybių Sandraugos ir pokomunistinės Rytų Europos valstybės²⁸⁴, korupcijos terminas tapo praktiškai neatsiejamas nuo bet kokių šių kraštų politinės kultūros studijų, ir atvirkiščiai – korupcijos reiškinio tyrinėjimas neapsieidavo be iliustratyvių postsovietinių valstybių pavyzdžių.

Tokios tendencijos, žinoma, atsirado ne be reikalo ir davė daug peno ne tik korupcijos tyrinėtojams, bet ir vadinamiesiems tranzitologams, taigi toliau darbe bus trumpai aptariamos pagrindinės jų iškeltos vadinamojo „sovietinio palikimo“ ir teorijos bei idėjos.

Per du dešimtmečius po Sovietų Sąjungos griūties Europoje įvyko daugybė struktūrinių pokyčių: tiek fiksuojant žemėlapio kaitą, tiek, dar svarbiau, nematomus socialinius poslinkius, kuriuos išgyveno kone pusę amžiaus geležine uždanga buvęs padalintas senasis žemynas. Visgi neabejotina, kad radikalesni pasikeitimai įvyko būtent Rytų bloko valstybėse, atgavusiose laisvę, o su ja ir pareigą pačioms savarankiškai tvarkyti valstybės gyvenimą. Vienas iš didžiausių tokio „tvarkymosi“ uždavinių iš pat pradžių tapo valstybės aparato kaita ir modernizavimas. Paradoksalu, tačiau būtent čia, atsiradusiose jėgose ir turto šaltiniuose bei naujų socialinių klasių, pateikiančių jau kitus reikalavimus „savai“ valdžia, iškilime²⁸⁵, ir slypėjo pokomunistinių šalių korupcijos užuomazgos.

L. Holmes kalbėdamas apie korupcijos atsinaujinimą, mastą ir įvairovę Centrinėje ir Rytų Europoje bene tiksliausiai sugeba susisteminti visą egzistuojantį platų priežasčių lauką ir struktūriškai suskirstyti jį į keturias

gazine, and journal of education, science, arts, and morals, Volume 1. Columbus: Published by the Editor, 1858, 53.

²⁸⁴ Daniel Kaufmann, et al., “Governance Matters”, *Policy Research Working Paper*. The World Bank Development Research Group Macroeconomics and Growth and World Bank Institute Governance, Regulation, and Finance, 1999

²⁸⁵ Samuel P. Huntington, “Modernization and Corruption”, *Political order in changing societies*. Yale University Press: New Haven, 1968, 39–41.

kategorijas²⁸⁶, aiškinančias korupcijos ir komunistinės praeities priklausomybę. Pirmąją, plačiausią, jis tiesiogiai vadina sovietinio palikimo arba priklausomybės („soviet legacy“, „path-dependency“) efektu ir išskiria dar šešias jo sudedamąsias dalis; tai: moralinės atsakomybės nebuvimas, „interesų konfliktų“ termino naujumas, lėtas „išskrovos“ (valstybės aparato mažėjimo) procesas, mentalitetinis „jie“ ir „mes“ iššiakojimas arba susvetimėjimas tarp valdžios ir visuomenės, aukštas patronažo kultūros lygis ir veiksmų grindimas per *tikslo, o ne įstatymo racionalumą* („goal vs. legal rationality“). Kiti nurodomi efektai: *daugialypis perėjimo procesas* (t. y. ne tik režimo, bet ir ekonominėje, švietimo ir kitose srityse); *nomenklatūros įsigalėjimas* (kuris palaipsniui veda į galimai pražūtingą situaciją, kurią galima pavadinti „valstybės užgrobimu“ („state capture“), kuomet siaura asmenų grupė geba savo naudai pakeisti net įstatymų leidybos „žaidimo taisykles“²⁸⁷) ir „buržua“ *sluoksnio piliečių nebuvimas* (kas ypač atsiliepi privatizacijos procesuose²⁸⁸); o galiausiai – tarptautinė situacija, kurioje dominuojančia ideologija buvo tampantis neo-liberalizmas, paneigiantis „Vėberiškos valstybės“ modelį, taigi ir stiprų valdžios vaidmenį, o į jo vietą iškeliantis laisvą rinką.

Akivaizdus minėtų argumentų realumas ir sutinkamumas praktiniame valstybės valdyme neleidžia ginčytis su neabejotinu *sovietinio palikimo* egzistavimu korupcijos priežasčių lauke. Problema čia iškyla tuomet, kai pačios visuomenės t. y. terpės, kurioje ir gimsta korupcija, paklausiamą, kokią reikšmę ji teikia post-sovietiniam kontekstui. Čia akivaizdžiausią atsakymą, rodos, siūlo „Transparency International“ Lietuvoje atlikti tyrimai ir apklausos²⁸⁹, kuriose vos trečdalis visuomenės mano, jog komunistinė patirtis lemia dabartinę korupcijos lygį. Tad kyla natūralus klausimas, ko-

²⁸⁶ Leslie Holmes, „Political corruption in Central and Eastern Europe“, Kn. Martin J. Bull ir James Newell (sud.), *Corruption in contemporary politics*. Palgrave Macmillan: New York, 2003, 191–207

²⁸⁷ James H. Anderson ir Cheryl W. Gray, *Anticorruption in Transition 3*. The World Bank: Washington, 2006, 17–18

²⁸⁸ Rasma Karklins, „Typology of Post-Communist Corruption“, *Problems of Post-Communism*. Vol. 49, 2002, 26–27

²⁸⁹ „Transparency International“, 66–67.

kią poziciją šioje akivaizdžioje akademikų ir paprastų piliečių nuomonių kolizijoje užima visuomenės nariai.

3.1. Visuomenės nuomonės paradoksai

Remiantis tų pačių tyrimų duomenimis galima teigti, kad piliečiai pakankamai refleksyviai sugeba pažiūrėti į visuomenėje vykstančius procesus ir kaip didžiausias korupcijos priežastis įvardinti ne „likimo nulemtą“ *korupcinę kultūrą* ir net ne atotrūkį tarp valdžios ir pareigūnų, bet demokratijos tradicijų ir praktikos valdyme stoką bei pačios visuomenės moralinį nuosmukį²⁹⁰.

Taigi iš pažiūros atrodo, kad vertinant Rose-Ackerman sukurtais „Korupcinės valdžios modeliais“²⁹¹ Lietuvos atvejis įsiterptų tarp vadinamosios *kleptokratijos* (kai kyšių gavėjai susitelkę išimtinai valdžios viršūnėse) ir *konkurencinio kyšininkavimo* (kai vyksta plataus masto kyšininkavimas žemesniuose viešosios sferos lygmenyse). Ir visgi, nors optimistiškai galima galvoti, kad toks korupcijos pliuralizmas yra geresnis už išskirtinai galingą vienatinę korumpuotą grupuotę, tačiau būtent čia ir slypi potencialus pavojus tapti vientisos korupcinės kultūros šalimi, nes mūsų valstybės atveju, panašu, jog vis dažniau yra prarandama viena svarbiausių laikoma korupcijos, kaip nelegalios veiklos, savybė – jos slaptumas²⁹², o natūralu, kad korupcijos reiškiniui galutinai tapus „vieša paslaptimi“ jis bus ir galutinai legitimizuotas.

Paskutinioji, neabejotinai grėsminga pastaba verčia atsižvelgti ir į kitą tyrimų metu išryškėjusį rodiklį – faktą, kad absoliuti dauguma piliečių ne tik sutinka, kad kyšio davimas padeda išspręsti atitinkamą problemą, bet konkrečioje sprendimo reikalaujančioje situacijoje patys duotų kyši²⁹³.

²⁹⁰ Ten pat, 66–67

²⁹¹ Susan Rose-Ackerman, *Korupcija ir valdžia: priežastys, padariniai ir reforma*. Vaga: Vilnius, 2001, 156–158

²⁹² Andrei Shleifer ir Robert W. Vishny, „Corruption“, *The Quarterly Journal of Economics*, Vol. 108, Nr. 3, 1993, 599–617, 616

²⁹³ „Transparency International“, 73–75

Toks dažnai žiniasklaidoje pastebimas nuomonių nesutapimas verčia analizuoti ir dar vieną neatskiriamą korupcijos visuomenėje rodiklį – jos pasekmes.

3.2. Korupcijos pasekmės: žala versus nauda

Norint išsamiai aptarti korupcijos sukeltas pasekmes ir 1960 metais prasidėjusius vadinamųjų moralistų-tradicionalistų ir revizionistų-funkcionalistų debatus dėl negatyvios ir pozityvios korupcijos reikšmės, neabejotinai prireiktų atskiros nuodugnios analizės. Šiame darbe bus apsiribota koncentruotais svarbiausių abiejų pusių argumentų išskyrimais, būtiniais norint atsakyti į probleminį darbo klausimą.

Taigi akademikai, pasisakę prieš korupcijos laikymą absoliučia blogybe, savo poziciją rėmė įrodymais, kad dėka korupcijos privatus sektorius efektyviau susidoroja su resursų ir išteklių stoka bei garantuoja verslui savotišką autonomiją nuo valdžios veiksmų²⁹⁴. Kiti mokslininkai ypač pabrėžia korupcijos svarbą demokratizacijos procesuose ir teigia, jog tai – vienintelė priimtina alternatyva smurtiniams jėgos veiksams. Iš tolesnių argumentų dar galima minėti korupcijos nelanksčiuose biurokratijos procesuose atliekamą „lubrikanto“ vaidmenį bei itin paradoksaliai skambantį lygybės didinimą, suprantamą, kaip kyšio pagalba tam tikrai visuomenės grupei suteikiama priėjimą prie atitinkamų resursų²⁹⁵.

Visgi griežtų korupcijos kritikų argumentai, smerkiantys reiškinių „krikštatėvizmą“ („Godfatherism“)²⁹⁶ skamba įtikinamiau. Be empiriniais argumentais įrodomos ekonominės žalos²⁹⁷, čia visų pirma pabrėžiamas netikslingas resursų, galinčių pasitarnauti kitose srityse naudojimas. Kaip viena iš didžiausių grėsmių nurodomas ir neigiamas tokiu būdu privile-

²⁹⁴ David H. Bayley, “The Effects of Corruption in a Developing Nation”, *The Western Political Quarterly*. Vol. 19, Nr. 4, 1966, 719–732, 728–729.

²⁹⁵ K.Gillespie ir G.Okruhlik, 78–79

²⁹⁶ J. R. Shackleton, “Corruption: An Essay in Economic Analysis,” *Political Quarterly*. Vol.49, Nr.1, 1978, 25.

²⁹⁷ Paolo Mauro, “Corruption and Growth”, *The Quarterly Journal of Economics*. Vol. 110, Nr. 3, 1995, 681–712, 705–706.

gijuojamų verslo grupių vaidmuo politikoje, pasireiškiantis vadinamuoju „abipusiu nugaros kasymu“ („mutual back-scratching“)²⁹⁸, politikams už atlygį priimant palankius vienai grupuotei sprendimus ir taip, visų pirma, didinant susipriešinimą visuomenėje. Apibendrintai tariat, visų analogiškai mąstančių politologų mintis galima apibūdinti korupcijos inspiruojamu reiškiniu – „parazitine simbioze“²⁹⁹, atsirandančia tarp viešojo ir privataus sektoriaus. Ji pasireiškia *parazituojančios klasės* susikūrimu ir jos sukuriamu asimetrišku viešųjų gėrybių skirstymu visuomenėje.

Tad, nors politologinėse diskusijose vis atgyja klausimai dėl korupcijos teikiamos naudos visuomenei, tačiau objektyviai vertinant, visgi būtina konstatuoti kad ilgalaikės korumpuotos šalies perspektyvos visomis prasmėmis yra labai liūdnos. Tai dar sykį verčia sugrįžti prie anksčiau darbe minėto neatitikimo tarp *medžioklinių korupcijos nuotaikų* ir realių piliečių veiksmų ar bent ketinimų konkrečiai susidūrus su korupcija. Taigi paskutiniame darbo skyriuje bus bandoma išspręsti šios (*ne*)unikalios Lietuvos visuomenės laikysenos galvosūkį.

4. Psichologinis korupcijos aiškinimas

Tokio aiškinimo pamatu neabejotinai galima laikyti psichologinę *priskyrimo teoriją* („attribution theory“), kuri kalba apie tai, jog žmonės siekia suskirstyti savo gyvenime vykstančius įvykius į sėkmes ir nesėkmes, dėl pastarųjų kaltindami išorės veiksnius, o pasisekimus siedami su savo vadinėmėmis savybėmis – protu, ryžtingumu, atkaklumu ir panašiomis³⁰⁰.

Nors nemalonu pripažinti, bet čia būtina pažymėti, kad tokį elgesį galima laikyti savotišku individų *veidmainiavimu*, o pereinant į platesnį so-

²⁹⁸ Morris Szeftel, „Corruption and the Spoils System in Zambia,” Kn. Michael Clark (sud.) *Corruption: Causes, Consequences and Control*. Frances Pinter:London,1983, 184.

²⁹⁹ John Waterbury, „Corruption, Political Stability, and Development: Comparative Evidence from Egypt and Marocco“, *Government and Opposition*. Vol.11, Nr.4, 1976, 426–445, 439.

³⁰⁰ Fritz Heider, *The psychology of interpersonal relations*. 2ed. Psychology Press: New Jersey, USA, 1982, 89–90

cialinį lauką – visuomenės *veidmainiavimu*, arba priklausymu nuo dviejų tipų *pasipelnitytojų*. Siejant tokius pastebėjimus su korupcijos reiškiniu, išvados, kurias galima daryti apibendrinant daugelį visuomenės psichologiją analizavusių tyrėjų, remiasi į tai, kam konkretus sukčiavimo atvejis atneša naudą. Jei neteisėtai pasipelno viešasis asmuo ar organizacija, kitaip tariant „*kitas*“, tas, su kuriuo neįsivaikiname emocinio ryšio, būsime linkę į skandalo publikavimą ir viešą pasmerkimą; tuo tarpu, jei tokiu pat neteisėtu būdu „*mes*“ ar mums artimi asmenys įgavo naudos – šį faktą tiesiog ištrinsime iš žiūros lauko tiek viešojoje erdvėje, tiek, dar svarbiau, asmeninėje sferoje, pateisindami jį ir taip sukurdami sau patogų, savigarbą ginantį ir psichologiškai apsaugantį „legitimizavimo mitą“³⁰¹.

4.1 Legitimizavimo mitai

Tokią visuomenės savi-mitologizaciją tyrinėję mokslininkai nurodė, kad ji neišvengiamai veda į labai skirtingų, kitaip tariant, atomizmuotų, požiūrių, vertybių, įsitikinimų ar ideologijų, kurios formuoja moralinį ir intelektualinį pateisinimą, susikūrimą, o kartu ir vienos grupės dominavimu grįstą socialinių hierarchinių struktūrų išsiskyrimą visuomenėje³⁰². Ir nors konkrečiai nekalbėję ir nesieję korupcijos reiškiniu su minėtomis politinės psichologijos veikimo schemomis, tyrėjai „legitimizavimo mitus“ skirstė į tris pagrindines kategorijas: paternalistinius, atsakomuosius ir neliečiamuosius (*šventuosius*)³⁰³, kurie savo esme labai primena korupcijos rūšis. Juolab, kad ir bendriausia prasme – kaip ideologijos, skatinančios ir palaikančios

³⁰¹ Emmeline S.Chen ir Tom R.Tyler, „Cloaking power“// Kn. Annette Y.Lee-Chai ir John A.Bargh (sud.), *The use and abuse of Power: multiple perspectives on the causes of corruption*“. 2ed., Psychology Press: USA, 2002, 241–263.

³⁰² James H. Sidanius, „The Psychology of Group Conflict and the Dynamics of Oppression: A Social Dominance Perspective“, Kn. Shanto Iyengar ir William J. McGuire (sud.) *Explorations in Political Psychology*. Duke University Press: Durham, NC, 183–219, 1993

³⁰³ Ten pat, 207–208

nelygybę visuomenėje per *kvazi-akivaizdžias* („self-apparent“) tiesas³⁰⁴ – šie mitai gali veikti kaip labai įtikinamas ir daugelį anksčiau šiame darbe aptartų paradoksų, išskylančių vertinant korupciją, išsklaidantis paaiškinimas.

Visuomenės ir kiekvieno atskirai vertinamo individo nenoras būti „medžiojamuoju“, o dažnai ir nepageidaujama „medžiotojo“ dalia bei atsakomybė skatina savotiškos „apsiausto priedangos“ ir po ja slepiamos galios atsiradimą („cloaking power“)³⁰⁵. Ši turima galia, paprastai tariant, būtų suvokiama tiesiog kaip potencialas neteisėtai korupcinei veiklai, tačiau dėka „legitimizacijos mitų“, galia disponuojantis asmuo jos panaudojimą motyvuoja kaip savo turimų išskirtinių savybių ir pastangų produktą, taigi ją pateisina ir, nenusižengdamas savigarbai, naudoja.

Šis paaiškinimas atlieka dvi pagrindines funkcijas. Pirmą: tampa universalizuojančiu veiksmu, leidžiančiu atrasti bendrumą net tarp tų šalių, kurių istorinė patirtis, valdymo praktika, ekonominė situacija ir socialiniai papročiai yra tokie skirtingi, kad kokio nors pobūdžio koreliacija yra praktiškai neįsivaizduojama. Ir antra: atveria kelią tolesniems tyrimams, t. y. tyrimams, kas tapo katalizatoriais „legitimizacijos mitų“ sklaidai vienoje šalyje ir kurie mechanizmai suveikė pažabojant „galios apsiaustų“ plitimą kitose.

4.2. *Strategijos pasirinkimas ir Mėlynbarzdžio baimė*

Taigi grįžtant prie Lietuvos atvejo ir atsižvelgiant į anksčiau darbe nagrinėtas „sovietinio palikimo“ teorijas, galima inkorporuoti jas į legitimizacijos mitų kontekstą teigiant, jog būtent istoriškai besiformavę visuomenės ir politikos mechanizmai (ar sąmoningas jų ardymas) šiandien leidžia kalbėti apie piliečių susikuriamus psichologinius savisaugos barjerus, ne tik keliančius grėsmę visos šalies politikos skaidrumui, bet ir galimų kovos būdų su tokia tendencija klausimą.

Įsigilinus į kompleksiškas korupcijos gajumo Lietuvoje priežastis vis daugiau abejonių kelia pavienių anti-korupcinių reidų ir politinių priešinin-

³⁰⁴ Felicia Pratto, et al., „Social dominance orientation: A personality variable predicting social and political attitudes“, *Journal of Personality and Social Psychology*. Nr. 67, 1994, 741–763.

³⁰⁵ E.S.Chen, 242–247.

kų šešėlių turinčių tyrimų efektyvumas bei deklaratyvūs žiniasklaidos pranešimai. Stengdamasi sukurti korupcijos tinklo naikinimo planą Lietuva dažniausiai atsigrežia į tarptautinių organizacijų siūlymus ir ekspertų išvadas, tačiau, panašu, kad neretai tokie fatalistiškai ir abstrahuotai skambantys konstatavimai, kad korupciją sumažins laiko atotrūkis nuo sovietinės praeities, švietimo sklaida, viešosios nuomonės evoliucija, ekonominis ir komercinis augimas ir t. t.³⁰⁶ tik dar labiau smukdo išties originalias *vietinės iniciatyvas* ir dėl to pasisekimo potencialą turinčias praktines kovas su korupcija idėjas.

Kaip pozityvų pavyzdį čia būtina paminėti Indijos atvejį ir nevyriausybinių organizacijų „5-osios kolonos“ („5th pillar“) pateiktą antikorupcinį planą³⁰⁷, kurio idėja – labai konkrečiomis priemonėmis - spausdinamais ir vietoj kyšio, savotiško grasinimo forma, valdininkams pateikiamais „0 rupijų“ banknotais pasiekti vieno tikslo – padrašinti, įgalinti ir įgalioti kiekvieną Indijos pilietį panaikinti korupciją visuose visuomenės lygiuose. Ir nors apie galutinį projekto veiksmingumą kalbėti dar anksti, o turint omenyje Indijos korupcijos mastą, nesinori tapti naiviais optimistais, tačiau jau pastebimi pirmieji teigiami pokyčiai³⁰⁸ leidžia teigti, jog transformacijos visuomenėje yra įmanomos... Su viena išlyga – besąlygišku jų visuotinumu.

Iškylanti korupcijos kaip *politikų nuodėmių parodos* koncepcija Lietuvos visuomenėje sąlygoja ir iškreiptą požiūrį į kovą su ja. Kitaip tariant: visi su pasibaisėjimu šnabždasi apie tai, kas slepiama paslaptingoje Mėlynbarzdžio celėje, bet nenorėdami prarasti galingiausio šių kraštų žemvaldžio prielankumo sutartinai gerbia jo prašymą neliesti rakto. Toks elgesys lemia tai, jog klausimas, ar Lietuvos piliečiai, dažnai liekantys pasyvių korupcijos peikėjų pozicijoje, yra pasirengę *netinkamą, bet patogų ir greitą* reikalų „tvarkymo“ būdą iškeisti į *ginklą* ir imtis realių, permainas politinėje sistemoje galinčių atnešti žygių, deja, bet išlieka labai opus.

³⁰⁶ Robert Klitgaard, *Controlling Corruption*. University of California Press: Los Angeles, California, 1991, 68.

³⁰⁷ <<http://zerocurrency.org/>>, [Žiūrėta 2010 04 23]

³⁰⁸ <<http://www.cnn.go.com/mumbai/none/zero-rupee-833044>>, [Žiūrėta 2010 04 23]

Išvados

Ištyrus korupcijos situaciją Lietuvoje ir bandant apibūdinti kovos su šiuo socialiniu reiškiniu planą, apibendrint galima teigti, jog Lietuvos strategija, reaguojant į korupcijos mastą, – *loti*. Loti garsiai ir triukšmingai taip signalizuojant eilinio korupcinio skandalo lokalinę vietą.

Toks, be abejonės ironiškas apibūdinimas reiškia ne ką kitą, o žemiausios medžioklės proceso grandies – skaliko vaidmens pasirinkimą. Jis kartu suponuoja ir tai, jog šioje kovoje nelieka kitos perspektyvos kaip tik laukti, kur ir kada kris nauja korupcinės veiklos nepajėgusi nuslėpti *auka* ir tikėtis galimybės pirmiesiems pranešti apie šį įvykį taip ištraukiant jį į viešumą.

Akademinėje diskusijoje keliant Lietuvos korupcijos paplitimo problemą pirmiausia yra minima post-komunistinė politinė kultūra ir „sovietinis palikimas“, tačiau ar nėra taip, kad sovietinė patirtis *korupcijos medžioklėje* tampanti savotišku *varovu*, turinčiu įstumti korupciją į kampa šalies modernizavimosi ir demokratijos plėtros kelyje (kitaip tariant, natūraliai transformuotis ir palaipsniui išblėsti) tėra tik patogiausias pasiteisinimas, kuriant realią kovos strategiją. Taip istoriją, nuo mūsų veiksmų tiesiogiai nepriklausantį ir todėl nepakeičiamą veiksnį, mes paverčiamu lemiamu, todėl patys galime saugiai jaustis stebėtojo pozicijoje, veidmainiškai sau nutylėdami faktą, kad viena iš korupcijos, viešai apšaukiamos „socialiniu blogiu“ vešėjimo priežasčių – jos kuriama *tvarka*. Tačiau klausimas, ar *tvarkos* buvimas reiškia jos teisingumą niekur nedingta.

Šiuo darbu nebuvo mėginama užstoti pozityvių korupcijos visuomenėje galimai sukuriamų efektų; priešingai, buvo parodyta, kad visi tokie požiūriai susiduria su rimta kontr-argumentacija ir veda tik prie neigiamų pasekmių. Visgi analizuojant korupcijos išsigalėjimo priežastis Lietuvoje, problema, ar tinkamai pasirenkame žodžius ir sąžiningai apibrėžiame savo intencijas, išlieka nepaprastai svarbi. Čia tampa panašu, kad tariamas „korupcijos baubas“, jau seniai įleistas į politinių pasitarimų kambarį ir tapęs tuo, kuriam paliekama laisva kėdė, iš vaiduoklių medžiotojų taikinio pats tampa aktyviu medžiotoju. Ir medžioja jis tuos, kurie nepritampa prie minėtosios *tvarkos*. Tvarkos, kuri trukdo dirbti visiems, esantiems kambaryje,

bet kol tie visi savanaudiškai tiki asmenine nauda ir sėkme naudojantis *korupcijos agento* paslaugomis – niekas nenori jo išprašyti iš pasitarimo.

Tokia situacija į visą korupcijos medžioklę verčia žiūrėti refleksyviai ir šiame, nežinia kur *varančio sovietinio palikimo* ir *skalijamo lietuviško pasipiktinimo* kontekste konstatuoti faktą, kad kuriant kovos su korupcija strategiją svarbiausia aiškiai suprasti, prieš ką tiksliai ši kova yra nukreipta. Jei išties nesiruošiama apleisti idėjos, kad korupciją reikia medžioti tik kaip „jū“ – *kitų* – tarpe egzistuojantį vaiduoklį ar baubą, galime susitaikyti su mistiška ir neišvengiamai ilga medžiokle, kurios rezultatyvumas, tikėtina, dar ilgai išliks kvestionuojamas. Kita taktika – pradėti suvokti korupciją ne kaip „absoliutų socialinį“ blogį, o kaip sugedusį „socialinės inžinerijos“ instrumentą ir ilgomis, tačiau visuotinomis ir efektyviomis priemonėmis siekti jį pakeisti. Atsižvelgiant į jau išmėgintus spąstus ir pinkles, antroji strategija atrodo tinkamesnė Lietuvos „politinėms girioms“.

DOC. DR. ALVIDO LUKOŠAIČIO KOMENTARAS:

Justinos Raižytės darbas geras – aktualus, problemiškas, konceptualus, kritiškai/ironiškai šmaikšus, verčiantis kai ką atsistoti prieš veidrodį ir įdėmiau apžiūrėti save.

PROSTITUCIJA NAUJOJOJE ZELANDIJOJE IR NYDERLANDUOSE

GABRIELĖ AMIRZIAN

AGNĖ BENDORAITYTĖ

AUGUSTA KAVALIAUSKAITĖ

SIMONA RAGUCKAITĖ

AUSTĖJA VILKELYTĖ

Įvadas

Nors prostitucija rašytiniuose šaltiniuose pirmą kartą buvo paminėta prieš daugiau nei 4000 metų, tačiau iki šiol šios „seniausios profesijos“ vertinimas yra itin kontraversiškas. Pasaulyje laikomasi skirtingos politikos klausimu leisti ar drausti prostituciją; feminizmo atstovės (ir atstovai) nesutaria, ar prostitucija yra moterų emancipacijos išraiška, ar patriarchalinės moterų vergystės įtvirtinimas; galų gale, net pats prostitucijos apibrėžimas kelia problemų – ar tai yra amatas (sekso darbas), ar amorali veikla? Klausimo daugialypiškumą atspindi ir tai, jog prostitucijos reglamentavimas net ir panašiose valstybėse ar vienos valstybės regionuose gali ženkliai skirtis. Kas tai lemia? Kodėl vienoje valstybėje atsižvelgiama į medicininės studijas, įrodinėjančias siaubingas prostitucijos pasekmes tiek fizinei, tiek psichinei sveikatai, tuo tarpu kitose tikimasi, jog prostitucijos legalizavimas pagerins pačių prostitučių padėtį? Kokie yra esminiai veiksniai, lemiantys vienokią ar kitokią valstybės politiką šiuo daugiaprasmiu klausimu?

Šiame darbe analizuosime dviejų valstybių – Naujosios Zelandijos bei Nyderlandų – atvejus. Pastarosios valstybės pasižymi bene liberaliausia pasaulyje prostitucijos politika. Sieksime išsiaiškinti, kokie veiksniai lėmė, kad daugeliu aspektų skirtingose valstybėse, kurias skiria 18 000 kilometrų, susiklostė itin panaši praktika reglamentuojant prekybą seksu. Išsiaiškinus lemiamus veiksnius, galima prognozuoti prostitucijos ateitį pasaulyje – ar

ši veikla turi perspektyvų tapti visuotinai pripažįstama, legalia profesija, ar jos atstovėms lemta likti visuomenės atstumtosiomis, amoralaus elgesio įkūnytojomis.

Šiame tyrime sieksime nustatyti, kuris (kurie) iš šešių išskirtų kriterijų yra lemiamas (lemiami) valstybei legalizuojant prostituciją. Nors prostitucijos tema yra viena opiausių problemų daugumoje valstybių, neišskiriant ir Lietuvos, ji nėra plačiai nagrinėta lyginamosios politikos darbuose. Todėl aptarsime ir teorinį šios problemos pagrindą, pateiksime feministinį požiūrį į prostituciją bei pateiksime terminų, svarbių analizei, apibrėžimus.

Kadangi prostitucijos tema neišvengiamai paliečia moralės, vertybių temas, nemaža dalis net ir mokslinių darbų, analizuojančių reiškinių, yra tendencingi, „įkrauti“ išankstinių nuostatų. Visgi analizuodamos reiškinių stengiamės išlikti objektyvios ir nesiekiamo įrodyti, jog prostitucija turėtų būti legalizuota arba draudžiama, netiriame teigiamų ar neigiamų legalizacijos pasekmių ir, kiek tai įmanoma, apskritai stengiamės atsiriboti nuo normatyvinių reiškinių vertinimų.

1. Istorinė prostitucijos apžvalga

Norint suprasti, kodėl prostitucija, kaip joks kitas socialinis reiškinys, vertinama taip kontraversiškai, būtina bent minimali šio „kultūrinio fenomeno“ istorinės raidos apžvalga. Nors prekyba kūnu minima dar Egipto, Senovės Graikijos ir Tarpupio civilizacijų rašytiniuose šaltiniuose, labiau koncentruosimės ties prostitucijos bei ypač – požiūrio į ją raida Europoje, nes išsami analizė reikalautų atskiro istorinio darbo, o be to, būtent šis kontinentas abiem nagrinėjamos valstybėms – tiek Nyderlandų karalystei, tiek Naujajai Zelandijai – darė didžiausią įtaką socialiniame bei politiniame gyvenime. Pirmoji pati Viduramžiais bei vėliau buvo viena labiausiai pažengusių ir ekonomiškai klestinčių Europos valstybių, o antroji kurį laiką buvo Didžiosios Britanijos kolonija ir net neabejotina, kad europiečiai atvykėliai (beje, ne tik anglai, bet ir olandai) jos politinei bei socialinei pažangai turėjo didesnę reikšmę nei vietinės maorių gentys.

Vakarų Europoje galima išskirti keturis ryškesnius prostitucijos socia-

linės raidos laikotarpius, kurių metu tiek valdžia, tiek pati visuomenė skirtingai traktavo šį reiškinį.

Pirmasis mūsų skiriamas etapas – tai protekcionistinė valstybės politika prostitucijos atžvilgiu Viduramžių antroje pusėje, maždaug XIV–XV a., kuomet prostitucija buvo toleruojama ir netgi palaikoma atskirų miestų valdžios elito, o ja užsiimančios moterys buvo laikomos visaverčiais bendruomenės nariais. Kaip teigia Karras, prostitucijos istorijos tyrinėtoja, šis reiškinys dėl palankaus visuomenės ir netgi Bažnyčios požiūrio bei didžiulio paplitimo masto galėtų būti laikomas centrine to laikotarpio kultūros dalimi³⁰⁹. Tuo metu buvo tikima, kad nenumalšinti vyrų seksualiniai poreikiai gali sugriauti socialinę struktūrą, sukelti smurto ir prievartos skaisčių ar ištekėjusių moterų atžvilgiu protrūkius, todėl naudojimas prostitučių paslaugomis buvo laikomas ne neištikimybės faktu, o savotišku būdu palaikyti šeimoje vyraujančią tvarką. Daugelyje didžiųjų Europos miestų veikė pelningi viešnamiai, neretai municipalitetui priklausantys ir jo administruojami. Taigi, šiuo laikotarpiu prostitucija, vaizdžiai tariant, buvo „po valdžios sparnu“: jei ne draudžiama, tai institucionalizuota atspindint vyraujančias visuomenės moralines nuostatas.

Vėliau, maždaug XV a. pab., požiūris į prostituciją radikalai pasikeitė ir prasidėjo jos kriminalizavimo, t. y. prilyginimo nusikaltimui, tuo pačiu – ir viešnamių uždarinėjimo, etapas. Tam išskiriamos trys priežastys. Pirma, tai sietina su Didžiųjų geografinių atradimų laikotarpiu Europą užklupusia sifilio epidemija. Antra, prasidėjusios religinės permainos pakeitė ir vyraujančią visuomenės požiūrį. Pavyzdžiui, reformatoriaus Martino Luther'io pozicija prostitucijos atžvilgiu buvo itin griežta: savo kūnu prekiaujančias moteris jis apibūdino kaip „bjaurias, šašutas, dvokiančias, atstumiančias sifilio nešiotojas“ – žmogžudes, baisesnes net už kalinius, nes galinčias užkrėsti „šimtus dorų vyrų“³¹⁰. Maždaug tuo metu paplito prostitutės, kaip „velnio vietininkės žemėje“ ar viso blogio įkūnytojos, įvaizdis. Pasikeitė ir

³⁰⁹ Ruth Mazo Karras, *Common Women – Prostitution and Sexuality in Medieval Europe*. Oxford, New York: Oxford University Press, 5.

³¹⁰ Lyndal Roper, „Luther: Sex, Marriage and Motherhood“. <<http://www.warwick.ac.uk/fac/arts/History/teaching/protref/women/WR0911.htm>>, [Žiūrėta 2010-05-18].

katalikų bažnyčios pozicija: popiežiaus Pijaus V valia 1566 m. prostitutės išvarytos iš Romos (buvo juokaujama, kad prostitučių mieste yra tiek daug, kad jas išvarius Roma liks tuščia, o šis potvarkis iš tiesų atvedė miestą į ekonominę krizę³¹¹), įsivyravo doros standartai, prostitucija pradėta laikyti nuodėme. Ir galiausiai, trečia, prostitucijos verslas, dėl anksčiau minėtų priežasčių, pasidarė mažiau pelningas, todėl jo mastas savaime pradėjo mažėti. Kita vertus, nors oficialiai prostitucija Vakarų Europoje ir pradėta riboti, ji visiškai neišnyko, o pradėjo reikštis užmaskuota kitų veiklų pavidalu, pvz. kaip prekyba „apelsiniais“ Londono teatruose ar „gėlėmis“ – Paryžiuje. Pasikeitė klientų – elito atstovų – pageidavimai: kurtizanė turėjo būti rafinuota, elegantiška moteris, todėl prostitučių skaičius gatvėse sumažėjo, jas pasidarė sunku atskirti nuo aukštuomenės damų³¹².

Pradėjusi formuotis modernioji kariuomenė smarkiai paveikė prostituciją kaip socialinį reiškinį – pastaroji tapo neatsiejamu karinių dalinių palydos „padaliniu“. Iš vienos pusės, prostitutės, greta alkoholio ir kitų svaigalų, padėdavo pavargusiems kariams atgauti „kovinę dvasią“. Vienu metu Didžiosios Britanijos puskarininkiams netgi buvo uždrausta tuoktis, nes buvo vadovaujamosi nuostata, kad „profesionali viengungių kariuomenė be šeiminių saitų“³¹³ galėtų būti paklusnesnė ir geografiškai mobilesni, todėl prostitucija liko vieninteliu būdu kariškiams patenkinti savo lytinius poreikius. Kita vertus, prostitutės griovė kariuomenę iš vidaus, platindamos įvairias venerines ligas. Be to, prostitučių būrių, sekiojusių karinius dalinius per visą Europą, negalėjo suvaldyti nei miesto valdžia, nei karinė disciplina.

Iki 1720 m. beveik visuose Europos miestuose priimti teisės aktai, smerkiantys prostituciją ir leidžiantys įkalinti moteris³¹⁴. Tai gerokai pa-

³¹¹ „St. Pius V“. <<http://www.olrl.org/lives/piusv.shtml>>, [žiūrėta 2010-05-18].

³¹² Kathryn Norberg, „Prostitution“. <http://www.novelguide.com/a/discover/eemw_05/eemw_05_00930.html>, [žiūrėta 2010-05-18].

³¹³ Judith R. Walkowitz, *Prostitution and Victorian Society – Women, Class and the State*. Cambridge: Cambridge University Press, 1980, 74.

³¹⁴ Liutauras Kraniauskas, „Prostitucija kaip kultūrinis fenomenas, arba Tas saldus žodis seksas“. <<http://klaipeda.diena.lt/dienrastis/priedai/pasaulis/prostitucija-kaip-kultūrinis-fenomenas-arba-tas-saldus-zodis-seksas-110545>>, [ŽIŪRĖTA 2010-05-19].

blogino prostitučių sluoksnio padėtį: slapydamosi jos pasitelkė sąvadautojus ir tarpininkus, kurie siekė tik pasipelnyti. Vis dėlto, kova su prostitucija buvo skirtinga ir ne vienodai drastiška. Radikaliausias atvejis – Prūsija, kurioje, imperatoriaus Frydricho I įsakymu, 1690 m. liepta uždaryti visus viešnamius, o prostitutas – viešai išplakti. Tuo tarpu Prancūzijoje bausmė buvo „tik“ nuo trijų mėnesių iki trejų metų kalėjime arba venerinių ligų gydymo įstaigoje. Tuo metu prostitucijos mastai Paryžiuje smarkiai sumažėjo – tai susiję su tuo, kad 1670 m. ten įsteigta policija, kuriai karalius suteikė dideles galias. Didžiojoje Britanijoje išvis buvo vengiama sulaikyti prostitutas už valkatavimą, tačiau situacija pasikeitė atsiradus įvairioms su prostitucija kovojusioms visuomeninėms organizacijoms. Pavyzdžiui, 1691 m. įkurta Britų elgesio manierų reformavimo draugija (*The Society for the Reformation of Manners*), aktyviai kovojusi prieš gašlumą bei amoralumą, persekiodavusi prostitutas, uždarydavusi jas specialiuose kalėjimuose ar bausdavusi fiziniu darbu.

Vėliau kova su prostitucija pradėjo slopti, miestuose atsirado atskiri „raudonųjų žibintų“ kvartalai. Moterys gavo ir daugiau teisių, pvz. rinktis viešose vietose. Drastišką kovą su šia „profesija“ pakeitė kontrolė, turėjusi užtikrinti higienos normas, stabdyti venerinių ligų plitimą. Viešnamius ir prostitutas pradėta registruoti, jų skaičius vėl išaugo. Taip prasidėjo trečiasis etapas mūsų aptariamoje prostitucijos istorijoje – XIX a., kuomet ji dažniau buvo ne draudžiama, o griežtai kontroliuojama. Kontrolė pasireiškė policijos priežiūra bei priverstine medicinine apžiūra savo kūnu prekiaujančioms moterims. Pagrindine socialinės kontrolės vieta tapo viešnamiai, už kuriuos pasisakė tiek gydytojai, tiek policija, nes tai leido sustiprinti šių institucijų kontrolės galią. Daugelyje šalių prostitučių veikla ir toliau buvo ribojama: Italijoje, Rusijoje, Anglijoje priimti teisiniai aktai, pagal kuriuos lytiniu būdu plintančių ligų profilaktikai taikomas priverstinis registravimas, įkalinimas ir gydymas³¹⁵.

Ketvirtasis etapas prasidėjo baigiantis XIX a. ir, galima sakyti, tebesitęsia iki šiol. Jo metu pradėta siekti reformuoti prostitucijos kontrolės ir reguliavimo sistemą, visų pirma atsisakant priverstinio medicininio patikri-

³¹⁵ Ten pat.

nimo. Prostitucija viešajame diskurse prilyginta „baltajai vergystei“ – tam tikrai naujai vergystės formai, suintensyvėjo venerinių ligų profilaktika (ypač tarpukariu, kuomet kilo vadinamoji „socialinė sifilio isterija“ – masinis nerimas dėl galimo venerinių ligų protrūkio). Praėjusio šimtmečio šeštąjį dešimtmetį įvykusi seksualinė revoliucija turėjo įtakos ir požiūriui į prostituciją – ji pradėta laikyti profesija, atskira verslo šaka. Keičiasi ir požiūris į pačią sąvoką „prostitucija“ – ji nebevertinama kaip „visa apimančio blogio“ sinonimas.

Vis dėlto, net ir dabar pasaulyje nėra prieita vieningos nuomonės prostitucijos klausimu. Vienose šalyse priimtas ryžtingas sprendimas ją legalizuoti, kitose ji yra draudžiama, tačiau net ir tai nėra efektyviausia priemonė kovai su sekso verslu – daug kur linkstama „nesilaikyti įstatymo raidės“ ir prekyba žmonėmis toliau klesti (ryškiausias pavyzdys – Afrikos valstybės). Kitur, pvz. Švedijoje ir Norvegijoje, neseniai prostitucija vėl uždrausta, tačiau tai padaryta remiantis ne konservatyvios moralės nuostatomis, o atvirkesniais – moterų išlaisvinimo idėjos rėmuose. Tai rodo, kad prostitucijos reiškinys ir toliau išlieka vienu spalvingiausių ir kontraversiškesnių kiekvienos visuomenės klausimų.

2. Feministinis požiūris į prostituciją

Turint omenyje, kad prostitucija yra kone išimtinai moterų veikla, skirta patenkinti vyrų paklausai, ir reguliuojama taip pat daugiausiai vyrų³¹⁶, reiškinio analizė neįmanoma be feministinio požiūrio į jį apžvalgos.

Feminizmo atstovai sutaria, jog pasaulio istorijoje moterys buvo (kai kurių atstovų nuomone, ir yra) subtilios ir tiesioginės vyrų priespaudos aukos³¹⁷. Tačiau nėra vieningo feministinio požiūrio, kaip reiktų užbaigti šią priespaudą. Požiūrių skirtumai itin ryškiai atsispindi ir analizuojant prostitucijos klausimą. Ar prostitucija palaiko ir netgi skatina moterų priespaudą,

³¹⁶ Karen Peterson-Iyer, „Prostitution: A Feminist Ethical Analysis“ *Journal of Feminist Studies in Religion*, 14 (2), 2008, 19;

³¹⁷ Sarah Bromberg, „Feminist Issues In Prostitution“, 1997. <<http://www.feministissues.com/>>, [žiūrėta 2010-05-24].

ar atvirksčiai – suteikia moterims laisvę pasirinkti profesiją? Vertėtų plačiau aptarti dvi feminizmo kryptis, pateikiančias itin aiškią nuomonę sekso darbo klausimu – radikalųjį bei liberalųjį feminizmą.

Radikaliojo feminizmo atstovės kovą prieš prostituciją pradėjo dar XIX a. Prieštaraudamos valstybės reguliuojamai prostitucijai, feministės išklė naują prostitutės-aukos įvaizdį, turėjusį pakeisti įprastą prostitutės-puolusios moters sampratą³¹⁸. Šis feministinis judėjimas buvo viena iš priežasčių, kodėl XIX a. prasidėjo prostitucijos kriminalizavimas, prilyginimas vergystei.

Pripažindami, jog žmogaus seksualumas yra socialinis konstruktas, o ne biologinė duotybė³¹⁹, radikalai pagrindine moterų priespaudos priežastimi laiko socializaciją: vyrams turėti seksualinių troškimų laikoma norma, tuo tarpu moterys pratinamos būti nuolankios, paklusnios. Prostitucija yra viena iš kultūriškai suformuotų į moteris nukreiptos vyrų prievartos, priespaudos ir išnaudojimo formų. Radikalai dėl to prostituciją prilygina prievartavimui. Pakeisti esamą situaciją, radikalų nuomone, galima tik skatinant lyčių lygybę ir keičiant visuomenėje susiformavusias nuostatas. Radikaliojo feminizmo atstovų nuomone, pasiekus lyčių lygybę, prostitucija turėtų savaime išnykti³²⁰.

Kol tai nutiks, radikalai siūlo prostituciją drausti. Anot jų, prostitucija žaloja ne tik sekso pardavėjas, bet ir apskritai visas moteris. Nei prostitucijos legalizavimas, nei dekriminalizavimas nėra problemos sprendimo būdai, nes taip būtų įtvirtinta moterį žeminanti praktika, kuri toliau palaikytų egzistuojantį neigiamą socializacijos efektą³²¹. Laurie Shrage straipsnyje „Should feminists oppose prostitution?“ gerai atspindimos radikaliojo feminizmo nuostatos: „Taip kaip dėdė Tomas [knygoje „Dėdės Tomo trobelė“ – aut. pastaba] išnaudoja bjaurius įsitikinimus apie juodaodžius, ir

³¹⁸ Judith R. Walkowitz, „Politics of Prostitution“. *Signs. Women: Sex and Sexuality* 2, 6 (1), 1980, 125.

³¹⁹ Laurie Shrage, „Should Feminists Oppose Prostitution“. *Ethics*, 99 (2), 1989, 347.

³²⁰ Bromberg, 1997.

³²¹ „The Feminist Position on Prostitution“. <<http://www.feministissues.com/chart.pdf>>, [žiūrėta 2010-05-24].

savo veiksmais parodo, kad juodaodžiai gali gauti naudos iš baltaodžių viršenybės, prostitutė ir jos klientai duoda suprasti, jog moterys gali turėti ekonominės naudos iš patriarchyto³²².

Taigi radikalistinė feminizmo teorija prostitutę mato kaip nuasmeninimą sistemos, kurioje dominuoja vyrai, auką. Auka pati nėra kalta dėl savo žeminančios padėties. Tačiau net ir nesuvokdama, jog yra žeminančioje padėtyje, prostitutė, „duodama suprasti“, kad išnaudodamos savo žemesnę padėtį moterys gali gauti naudos iš patriarchyto, „bendradarbiauja“ su sistema³²³.

Aštuntajame praeito amžiaus dešimtmetyje prasidėjus antrajai feminizmo bangai, prostitucija, kaip ir XIX a., vėl atsidūrė dėmesio centre³²⁴. Tuomet kilusio judėjimo, siekusio užtikrinti sekso darbuotojų teises, idėjas geriausiai atspindi liberalistinė feminizmo kryptis.

Liberalistinis feminizmas požiūriu į prostituciją kone kardinaliai prieštarauja radikalijam. Savanoriška prostitucija liberalų matoma ne kaip žeminanti ir moterų priespaudą įtvirtinanti vyrų prievartos forma, bet visų pirma kaip ekonominė veikla. Radikaliuoju požiūriu, prostitucija yra neatsiejama nuo moters „sudaiktinimo“, jos traktavimo kaip prekės. Tuo tarpu liberaliuoju požiūriu, prostituciją galima traktuoti kaip vieną iš moterų emancipacijos formų – laisvę pasirinkti profesiją. Požiūris į prostitutes taip pat skiriasi nuo radikaliojo: jos matomos nebe kaip aukos, o kaip verslininkės, parduodančios savo darbą, šiuo atveju – seksą³²⁵.

Kadangi prostitucija suvokiama kaip verslo rūšis, valstybė turi teisę reguliuoti tam tikrus šio amato aspektus: nustatyti atitinkamas higienos normas, ligų kontrolės mechanizmą, darbo sąlygas, taip pat užtikrinti socialines garantijas, rinkti mokesčius ir pan³²⁶. Tuo tarpu siekis uždrausti prostituciją liberalų požiūriu tolygus pilietinių teisių pažeidimui³²⁷.

³²² Shrage, 1989, 357.

³²³ Lynn Sharon Chancer, „Prostitution, Feminist Theory and Ambivalence: Notes from the Sociological Underground“. *Social Text*, 37, 1993, 154–155.

³²⁴ Kelly D. Weisberg, *Applications of Feminist Legal Theory to Women's Lives*. Philadelphia: Temple University Press, 1996, 188

³²⁵ „The Feminist Position on Prostitution“.

³²⁶ Weisberg, 1996, 190.

³²⁷ „The Feminist Position on Prostitution“.

Apžvelgus radikaliojo ir liberaliojo feminizmo atstovų požiūrį į prostituciją, nesunku suprasti, kodėl prostitucijos reglamentavimas sukelia tiek nesutarimų ir kodėl jos reguliavimas įvairiose šalyse yra toks skirtingas. Liberalizmas ir radikalizmas suteikia prostitucijai visiškai priešingus vaidmenis kovoje už lyčių lygybę. Feminizmo teorija iki šiol turėjo labai didelę įtaką valstybių vykdomai politikai prostitucijos atžvilgiu, taigi tai, jog šiuo metu feminizmo atstovai yra pasidalinę į dvi priešingas stovyklas, prisideda prie itin įvairaus prostitucijos reglamentavimo pasaulyje. Taip pat drįstume teigti, jog prostitučių judėjimai, atstovaujantys vieną ar kitą feminizmo kryptį, gali daryti nemažą įtaką tiek viešajame diskurse vyraujančiam požiūriui į prostituciją, tiek valstybių pasirenkamai politikai prostitucijos reguliavimo klausimu. Dėl to tyrime atsižvelgsime į tai, kokią įtaką prostitucijos legalizavimo įstatymų priėmimui Naujojoje Zelandijoje ir Nyderlanduose turėjo visuomeniniai moterų judėjimai ir kokias feminis-tines vertybes – liberalias ar radikalias – jie atstovavo.

3. Sąvokų apibrėžimai

Kalbant apie prostituciją, svarbu apibrėžti tikslias vartojamų terminų reikšmes. Viena vertus, dalis, rodos, sinonimiškai vartojamų žodžių, turi nevienodą reikšmę (pavyzdžiui, dekriminalizacija ir legalizacija), kita vertus tarp sinoniminių terminų gali egzistuoti plati ideologinė praraja (pavyzdžiui, prostitucija ir sekso darbas).

Visų pirma, kuo prostitucija skiriasi nuo sekso darbo? Šie du terminai savo praktine reikšme yra identiški – abiem apibūdinamas seksualinių paslaugų teikimas mainais už pinigus. Tačiau šiuo atveju skirtingi apibrėžimai implikuoja priešingus požiūrio į reiškinį polius.

Prostitucija – iš lotynų kalbos kilęs žodis, reiškiantis „pasirodymą“, „išstatymą“³²⁸. Turint omenyje ilgą termino istoriją ir paplitimą tarp daugelio Europos kalbų, nenuostabu, jog šis žodis neretai turi neigiamų asociacijų. Ir lietuvių kalbos žodyne pateikiamas apibrėžimas – „lytinis

³²⁸ „Scarlet Alliance“, 2007. <<http://www.scarletalliance.org.au/issues/terminology/>>, [žiūrėta 2010-05-25].

parsidavinėjimas, paleistuvystė³²⁹ – turi gana aiškiai išreikštą negatyvią prasmę. Aštuntajame praeito amžiaus dešimtmetyje prasidėjus judėjimui už prostitučių teises, atsirado morališkai neutralaus, menkinančių asociacijų nekeliančio termino poreikis. Terminą „sekso darbas“ (*sex labour/sex work*) pradėjo vartoti pačios prostitutės tam, kad „naujai apibrėžtų komercinį seksą nebe kaip socialinę ar psichologinę tam tikros moterų klasės charakteristiką, bet kaip pajamas teikiančią veiklą, vieną iš darbo rūšių“³³⁰. Nors šiuo metu terminai dažniausiai vartojami paraleliai, kaip sinonimai, tačiau diskusija dėl tinkamiausio apibrėžimo dar nebaigta. Net ir akademinėje literatūroje „prostitucija“ dažniau vartojama, kai reiškiny siejamas su socialinėmis visuomenės problemomis, neigiamais reiškinių aspektais, tuo tarpu „sekso darbas“ – neutralioje analizėje, kalbant apie valstybes, kuriose komercinis seksas yra legalizuotas bei diskurse, liečiančiame sekso pramonės darbuotojų teises. Apskritai terminas „sekso darbas“ yra politiškai kontraversiškas. Jei prostitucija įvardijama kaip sekso darbas, seka natūrali išvada, jog kaip ir bet kuri kita darbo rūšis, prostitucija taip pat turi būti reglamentuojama įstatymiškai. Lygiai taip pat ir prostitutės, įvardytos kaip sekso darbuotojos, įgyja darbuotojams garantuojamas teises. Paprastumo dėlei ir neimplikuodamos jokių savo moralinių nusistatymų terminus „prostitucija“, „komercinis seksas“ bei „sekso darbas“ šiame darbe vartojame kaip sinonimus, taip pat kaip ir „prostitutė“ bei „sekso darbuotoja“.

Kalbant apie prostitucijos reglamentavimą, reikia išskirti keturias pagrindines galimas reguliavimo formas: prostitucijos draudimą, legalizaciją, dekriminalizaciją bei abolicionistinę politiką. Nors terminai „legalizacija“ bei „dekriminalizacija“ dažnai vartojami kaip sinonimai, tačiau jie taip pat atspindi gana skirtingą požiūrį į prostituciją ir jos reguliavimą. Tuo tarpu abolicionizmą galima apibūdinti kaip dekriminalizacijos bei draudimo kombinaciją. Šiame darbe analizuojame valstybes, kuriose prostitucija buvo *legalizuota*, tačiau dėl paminėto plačiai paplitusio termino netikslaus

³²⁹ „Prostitucija“. <<http://www.lkz.lt/startas.htm>>, [žiūrėta 2010-05-24].

³³⁰ Jo Bindman, „Redefining Prostitution as Sex Work on the International Agenda“. <<http://www.walnet.org/csis/papers/redefining.html#text1>>, [žiūrėta 2010-05-24].

vartojimo manome, kad reikėtų aptarti, ką jis iš tiesų reiškia, ir kuo toks reguliavimo būdas skiriasi nuo kitų.

Prostitucijos *legalizavimas* reiškia šios veiklos pripažinimą teisėta, tačiau tik jos reguliavimui skirtų įstatymų rėmuose. Tai reiškia, jog valstybė nustato, kokios yra leistinos prostitucijos rūšys, kas gali ja užsiimėti, kur galima vykdyti sekso prekybą, kokios yra higienos normos, kokias teises ir pareigas turi sekso darbuotojos, kokio dydžio mokesčius jos turi mokėti ir t. t.³³¹ Trumpiau tariant, legalizavus prostituciją, ši tampa viena teisiškai reguliuojamų verslo rūšių.

Dekriminalizacija – tai tam tikros veiklos pripažinimas nesančia už įstatymo ribų, taigi nesančia nelegalia. Dekriminalizacija taip pat nėra siejama su jokių valstybinių įsikišimu į šią veiklą, jos reguliavimu. Prostitucijos atžvilgiu dekriminalizacija yra suprantama kaip panaikinimas įstatymų, draudžiančių sutartinį (t. y., neprievartinį) komercinį suaugusiųjų seksą³³². Dekriminalizacija taip pat reiškia, jog bet koks valstybės ar įstatymų laikymąsi prižiūrinių pareigūnų įsikišimas į sekso darbuotojų veiklą yra nelegalus³³³.

Abolicionizmas – trečiasis terminas, apibūdinantis prostitucijos reglamentavimo pobūdį. Abolicionistai dažniausiai sutinka su radikalojo feminizmo atstovais ir nemato skirtumo tarp priverstinės bei savanoriškos prostitucijos. Anot jų, prostitutės yra aukos, šią veiklą pasirenkančios iš desperatiško reikalo ir išnaudojamos tiek klientų, tiek sutenerių. Dėl to abolicionistinė politika yra nukreipta ne prieš prostitutas, o prieš visus kitus asmenis, dalyvaujančius sekso darbe – klientus, sutenerius, nelegalių viešnamių savininkus ir kt.³³⁴ Geriausias tokios politikos pavyzdys – 1999 m. Švedijoje priimtas įstatymas, kuriuo sekso pardavimas, t. y., prostitučių veikla, buvo dekriminalizuota, tuo tarpu sekso pirkimas liko nele-

³³¹ Donna M. Hughes, „Women’s Wrongs: Repealing prostitution laws won’t help anyone“, 2004. <<http://article.nationalreview.com/274038/womens-wrongs/donna-m-hughes>>, [žiūrėta 2010-05-24].

³³² „Prostitution Law Reform: Defining Terms“. <<http://www.bayswan.org/defining.html>>, [žiūrėta 2010-05-24].

³³³ Hughes, 2004.

³³⁴ Barbara G. Brents, Kathryn Hausbeck, „Violence and Legalized Brothel Prostitution in Nevada“. *Journal of Impersonal Violence*, 20 (3), 2005, 272 – 273.

galus. Taip valstybė oficialiai įtvirtino nuostatą, jog prostitutės, kaip smurto aukos, neturi būti baudžiamos³³⁵.

Taigi, kaip matyti iš apibrėžimų, dekriminalizacija yra daug liberalesnis reglamentavimo būdas. Tačiau reikia pažymėti, jog dauguma valstybių taiko ne „idealiuosius“ tipus, o vienokią ar kitokią jų kombinaciją, o absoliuti dekriminalizacija nėra įtvirtinta niekur³³⁶. Sekso darbuotojų organizacijos daugiausiai pasisako už dekriminalizaciją, o ne legalizaciją, pastarąją laikydamos „vienos išnaudotojiškos sistemos pakeitimu kita“³³⁷. Anot liberalių feministų ir dalies prostitučių, valstybės taikomi reguliavimo metodai (pavyzdžiui, periodiniai sveikatos patikrinimai) dažnai ne gerina, o blogina prostitučių darbo sąlygas suvaržydami jų teises bei dažniau išreikšdami rūpestį ne sekso darbuotojos, o kliento ar sąvadautojo gerove ir sveikata³³⁸.

Nors skirtumas tarp aptartų terminų yra didelis, daugeliu atvejų netgi esminis, tačiau viešajame diskurse terminas „legalizacija“ dažnai vartojamas kaip bet kokia alternatyva absoliučiam prostitucijos draudimui. Tokiu atveju žodis įgyja labai plačią prasmę ir jo interpretacijų gausa apsunkina diskusiją apie reformas prostitucijos reglamentavimo srityje³³⁹. Šiame darbe dekriminalizacijos bei legalizacijos terminus stengiamės naudoti atsižvelgdamos į aukščiau išdėstytus jų apibrėžimus.

4. Prostitucijos rūšys

Prostitucija yra platus terminas, apibrėžiantis bet kokių seksualinių paslaugų teikimą už pinigus ar jų ekvivalentą³⁴⁰. Tačiau nepaisant to, kad bet

³³⁵ Scott A. Anderson, „Sexual autonomy“. *Ethics*, 112 (4), 2002, 772.

³³⁶ Jackie West, „Prostitution: Collectives and the Politics of Regulation“. *Gender, Work and Organization*, 7 (2), 2000, 106.

³³⁷ „Decriminalization Vs. Legalization“. <<http://www.freedomusa.org/coyotela/decrim.html>> [žiūrėta 2010-05-24].

³³⁸ „Legalization Vs. Decriminalization of Private Sexwork“. <<http://www.sexwork.com/coalition/derimvslegal.html>>, [žiūrėta 2010-05-24].

³³⁹ „Prostitution Law Reform: Defining Terms“.

³⁴⁰ Christine Harcourt, Basil Donovan, „Many faces of sex work“. *Sexually Transmitted Infections*, 81, 2005, 201.

kurios prostitucijos rūšies principas yra toks pats, egzistuoja daugybė prostitucijos tipų, dažniausiai klasifikuojamų pagal darbo vietą. Kadangi skirtingi tipai vertinami nevienodai (pavyzdžiui, gatvės prostitucija laikoma pavojingiausiu tiek smurto tikimybės, tiek sveikatos atžvilgiu prostitucijos tipu, tuo tarpu erotinis masažas dažnai teikiamas net valstybėse, kuriose prostitucija nėra legalizuota, tarkime, Lietuvoje), bet kuri diskusija apie prostitucijos legalizavimą prasideda nuo klausimo *kokios* prostitucijos rūšys būtų legalizuojamos. Nors išskiriama net iki 25 prostitucijos rūšių, skirstomų į tiesiogines (seksualinės paslaugos už finansinį atlygį) ir netiesiogines (mažesnė finansinio atlygio už seksualines paslaugas reikšmė ar jo nebuvimas/seksualinių poreikių tenkinimas be paties lytinio akto)³⁴¹ manome, jog šioje darbo dalyje būtina aptarti tris mūsų analizuojamose valstybėse labiausiai paplitusias ir įstatymiškai reglamentuojamas prostitucijos rūšis: gatvės prostituciją, viešnamius bei eskorto paslaugas.

4.1. Gatvės prostitucija

Gatvės prostitucija yra bene labiausiai pasaulyje paplitusi prostitucijos rūšis, itin dažnai sutinkama tose valstybėse, kur sekso darbas yra nelegalus ir komercinio sekso darbuotojos neturi galimybių dirbti kitokioje aplinkoje³⁴². Tačiau prostitutės, dirbančios gatvėje, visgi užima „žemiausią“ statusą, sekso industrijoje dėl sunkių ir pavojingų darbo sąlygų, palyginti menko finansinio atlygio, dažnesnės priklausomybės nuo alkoholio ir ypač narkotinių medžiagų³⁴³. Gatvės prostitucija užsiimančios moterys susiduria su didžiausia tikimybe patirti smurtą, nes paprastai dirba klientų automobiliuose ar viešosiose erdvėse, kur jų saugumas nėra niekaip užtikrinamas, priešingai nei viešnamiuose.

Gatvės prostitucija dėl akivaizdžių priežasčių taip pat yra „matomiausia“ prostitucijos rūšis, dėl to valstybėse, kuriose sekso darbas yra nelega-

³⁴¹ Ten pat, 202–203.

³⁴² Ten pat, 202–203.

³⁴³ Michael S. Scott, „Street Prostitution“. *Problem-Oriented Guide for Police Series*, 2. <<http://www.cops.usdoj.gov/pdf/e05021552.pdf>>, [žiūrėta 2010-05-24].

lus, šia prostitucijos rūšimi užsiimančios moterys yra dažniausiai baudžiamos už savo veiklą³⁴⁴. Dėl to paties „matomumo“ gatvės prostitucija taip pat yra plačiausiai analizuojama tiek mokslinėje literatūroje, tiek publicistikoje. Tai sukelia patikimumo problemų – ar priklausomybė nuo narkotinių medžiagų, vaikystėje patirta seksualinė prievarta bei kitos charakteristikos, kurios tyrimuose priskiriamos prostitucija užsiimančioms moterims, yra būdingos tik dažniausiai tyrimuose dalyvaujančioms gatvės prostitutėms, ar visoms bet kuria prostitucijos forma užsiimančioms moterims?³⁴⁵ Reikia pažymėti, kad analizuodamos literatūrą susidūrėme su šia problema – dauguma kritiškai sekso darbą vertinančių autorių kaip pavyzdžius savo argumentams pagrįsti pateikia vaizdingas gatvės prostitučių istorijas, tačiau stokoja tokių pačių sukrečiančių pavyzdžių, pateiktų viešnamiuose ar eskorto agentūrose dirbančių moterų.

Tai, kad iš visų sekso darbo rūšių gatvės prostitucija yra „akivaizdžiausia“, jos neigiami aspektai plačiausiai išanalizuoti, o jos reguliavimas – sunkiausiai įgyvendinamas, lemia jog ši komercinio sekso rūšis yra daug rečiau legalizuojama nei, pavyzdžiui, eskorto paslaugos³⁴⁶. Mūsų nagrinėjamos valstybės išsiskiria tuo, kad jose gatvės prostitucija yra legalizuota ir nėra laikoma viešosios tvarkos pažeidimu.

4.2. Viešnamiai

Aukštesnis prostitucijos „rangas“ – sekso paslaugos, teikiamos ne lauke ar kliento automobilyje, o tam specialiai skirtose patalpose – viešnamiuose. Tokios įstaigos tiek interjeru, tiek administracija gali labai smarkiai skirtis. Šalyse, kur šios rūšies prostitucija yra legali, galima rasti itin prabangių, „teminių“ viešnamių, tuo tarpu valstybėse, kur viešnamių veikla nėra įteisinta, viešnamis gali būti viso labo eilinis gyvenamosios paskirties pas-

³⁴⁴ Ten pat.

³⁴⁵ Gennaro F. Vito et al. (sud.), *Criminology: Theory, Research, and Policy*. Sudbury: Jones and Bartlett Publishers, 2006, 364.

³⁴⁶ „100 Countries and Their Prostitution Policies“. <<http://prostitution.procon.org/view.resource.php?resourceID=000772>>, [žiūrėta 2010-05-24].

tatas, nepasižymintis jokiais išskirtiniais ženklais³⁴⁷. Viešnamio administravimas taip pat gali įgyti labai skirtingas formas – nuo kelių kambarių, nuomojamų atskiroms sekso darbuotojoms, iki didelių „įmonių“, kurios aktyviai reklamuojasi, yra įdarbinusios ne tik didelį skaičių sekso darbuotojų, bet ir įsteigusios pagalbinius etatus, pavyzdžiui, valytojų³⁴⁸. Kaip jau minėta, istorijoje netgi yra buvę „valstybinių“ viešnamių³⁴⁹.

Viešnamių legalizacija dažnai siejama su siekiu užtikrinti didesnę tiek prostitučių, tiek jų klientų saugumą. Argumentuojama, jog prostitutės gali tikėtis didesnės apsaugos nuo smurtaujančių klientų, o šie gali nesibaiminti, jog bus apiplėšti. Taip pat svarbus ir sveikatos faktorius – valstybėse, kur viešnamiai legalizuoti, nesudėtinga „priversti“ sekso darbuotojas reguliariai (paprastai kas savaitę) tikrintis sveikatą kitaip joms nesuteikiant licencijų darbui, taigi taip užtikrinama, jog nebus skleidžiamos venerinės ligos. Be to, viešnamiuose taip pat yra palankesnės sąlygos užtikrinti elementarias higienos sąlygas (pavyzdžiui, keičiant paklodes), priešingai nei gatvės prostitucijoje.

Visgi reikia pažymėti, jog paminėti savotiški legalių viešnamių privalumai neretai susilaukia oponentų kritikos. Visų pirma, teigiama, jog legalizuojant viešnamius jų savininkai tiesiog tampa legaliais prostitučių išnaudotojais, nes didžiausią pelną iš sekso darbo gauna būtent jie³⁵⁰. Kadangi viešnamių savininkai yra visų pirma suinteresuoti pelno didinimu, teigiama, jog visos saugumo priemonės, neva skirtos sekso darbuotojoms apsaugoti, iš tiesų tarnauja saugumo jausmui tarp klientų sukurti³⁵¹. Oponentai neretai argumentuoja šį teiginį tyrimais, kuriais nustatyta, jog nors viešnamiuose dirbančios moterys rečiau (bet vis vien) susiduria su fiziniu

³⁴⁷ Harcourt, 2005, 202.

³⁴⁸ Ten pat;

³⁴⁹ Timothy J. Gilfoyle, „Prostitutes in History: From Parables of Pornography to Metaphors of Modernity“. *The American Historical Review*, 104 (1), 136.

³⁵⁰ West, 2000, 107.

³⁵¹ Sheila Jeffreys, „The Legalisation of Prostitution: A failed social experiment“, 2003. <http://catwa.org.au/files/images/Legalisation_-_a_failed_social_experiment.pdf>, [žiūrėta 2010-05-24].

smurtu nei gatvės darbuotojos, psichologinio smurto lygis yra toks pats³⁵². Tuo tarpu privalomi sveikatos patikrinimai taip pat suteikia saugumo jausmą tik klientams, o prostitutės nėra apsaugotos nuo klientų pernešamų ligų, nes pastarieji neprivalo pateikti jokių medicininių pažymų³⁵³.

Taigi, viešnamiuose teikiamos seksualinės paslaugos taip pat vertinamos nevienareikšmiškai, nors ir šiek tiek palankiau nei gatvės prostitucija. Naujojoje Zelandijoje bei Nyderlanduose viešnamių veikla yra legali ir reguliuojama valstybės.

4.3. Eskorto paslaugos

Dar viena prostitucijos rūšis – iškviečiamos merginos (*call-girls*). Klientas, paskambinęs į eskorto agentūrą, teikiančią prostitucijos paslaugas, telefonu ar per internetą užsisako „pasimatymą“ su prostitute, kuri tuomet atvyksta į kliento pageidaujamas patalpas (paprastai viešbučio kambarį arba namus). Rečiau pasitaikantis yra *call-out* tipas, kuomet klientas, susitaręs dėl susitikimo su prostitute, atvyksta į jos pasiūlytas patalpas. Tiesa, šio porūšio negalima painioti su viešnamine prostitucija, mat *call-out* merginos paprastai veikia vienos savo ar nuomojamose patalpose, kurių „laikymui“ nereikia gauti licencijų ir jos paprastai nėra reguliuojamos valstybės³⁵⁴. Eskorto agentūros paprastai yra geriausiai „užmaskuotas“ seksualinių paslaugų teikimo tipas, kurį linkę praleisti pro akis ir teisėsaugos pareigūnai. Dėl to toks seksualinių paslaugų teikimo pobūdis neretai yra plačiai paplitęs netgi valstybėse, kuriose sekso darbas nėra legalus³⁵⁵ (pavyzdžiui, Manheteno geltonuosiuose puslapiuose „Eskorto paslaugos“ užima apie 30 lapų, daugiau nei dvigubai lenkdamas psichologus ar nekilnojamojo turto agentus³⁵⁶). Eskorto paslaugos taip pat yra bene geriausiai apmoka-

³⁵² Melissa Farley, „Prostitution Harms Women Even if Indoors: reply to Weitzer“. *Violence Against Women*, 11, 2005, 955.

³⁵³ Jeffreys, 2003.

³⁵⁴ Harcourt, 2005, 202.

³⁵⁵ Ten pat, 203.

³⁵⁶ Andrew Jacobs, „Call Girls, Updated“, 2004. <http://www.nytimes.com/2004/10/12/nyregion/12madam.html?pagewanted=1&_r=1&ei=1&en=20de55812ce4a4a7&ex=1098599063>, [žiūrėta 2010-05-24].

ma prostitucijos rūšis, iš dalies dėl konfidencialumo, garantuojamo klientams³⁵⁷. Tačiau dėl „užslėptumo“ prostitučių darbas yra kartu ir sunkiau reguliuojamas, sunkiau užtikrinti jų saugumą tiek smurto, tiek sveikatos atžvilgiu kliento pasirinktose patalpose. Visgi kai kuriose valstybėse būtent ši prostitucijos rūšis pasirenkama kaip legalizacijos objektas dėl to, kad dėl savo „nematomumo“ sukelia mažiausią visuomenės nepasitenkinimą tiek priimant patį legalizavimo aktą, tiek vėliau yra menkiau linkusi patraukti publikos dėmesį³⁵⁸.

Visos aukščiau aptartos prostitucijos rūšys yra vienaip ar kitaip kontroversiškos ir dauguma valstybių, kurios ryžtasi legalizuoti (ar dekriminalizuoti) prostituciją, paprastai apsiriboja viena iš aptartųjų rūšių, nedrįsdamos įteisinti platesnio spektro seksualinių paslaugų, baimindamosi visuomenės nepasitenkinimo, nusikalstamumo ar ligų protrūkių. Naujoji Zelandija ir Nyderlandai išsiskiria tuo, kad šiose valstybėse prostituciją įvardijus kaip darbą, buvo legalizuotos visos šios darbo formos neskirstant jo į „saugesnį“, „mažiau rėžiantį akį“ ar pagal kitokiu kriterijus, taikomus valstybėse, toleruojančiose vienokią prostituciją, ir draudžiančiose kitokią.

5. Literatūros apžvalga

Nors prostitucija apibūdinama kaip „amžina“ žmonijos problema, mokslinės literatūros šia tema ne tiek ir daug. Vyrauja vienpusiški socialiniai tyrimai, nagrinėjantys gatvės prostituciją, ir iškreipiantys bendrą šio reiškimo vaizdą – mažai dėmesio skiriama viešnamių, prostitucijos klientų (tiek vyrų, tiek moterų), prostitucijos darbuotojų (vyrų bei transseksualų) bei vadybininkų socialiniams tyrinėjimams³⁵⁹. Tai galima vadinti „teorinėmis spragomis“.

Daugiau literatūros yra apie prostitucijos istorinę raidą (kuri jau aptarta anksčiau) bei fizinį ir emocinį prostitucijos poveikį ja užsiimantiems as-

³⁵⁷ Vito, 2006, 364.

³⁵⁸ West, 2000, 111.

³⁵⁹ Ronald Weitzer, „New directions in research on prostitution“. *Crime, Law & Social Change*, 43, 2005, 229.

menims (daugiausia – moterims). Įdomus yra Farley tyrimas „Bad for the Body, bad for the Heart“, kuriame siekiama atsakyti į klausimą, ar galima fizinę, socialinę bei psichologinę prostitucijos žalą sumažinti dekriminalizuojant ar valstybiniu lygmeniu reguliuojant šį reiškinį. Šios autorės teigimu, sekso verslo legalizavimas ne tik nesumažina prostitucijos keliamų pavojų, bet kaip tik padaro seksualinį priekabiavimą, išnaudojimą ir smurtą prieš moteris (bei vaikus) nebaudžiamu reiškiniu. Farley mano, kad prostitučių klientai (angl. „johns“), legalią prostituciją propaguojančios grupės bei vyriausybės, remiančios sekso industriją, sudaro trišalę partnerystę, kuri kelia pavojų visoms be išimties moterims: tokiu būdu neva paneigiamas buitinis smurtas bei pavojai prostitucija užsiimančių asmenų sveikatai³⁶⁰.

Prostituciją iš labiau politologinės perspektyvos nagrinėja Outshoorn ir kitų autorių kolektyvas. Jų teigimu, prostitucijos problema yra akivaizdžiai politologinė, tačiau politikos tyrinėtojams ji yra ir labai „nepatraukli“. Iš vienos pusės, ji daugiausia apima moterų savęs pardavinėjimą vyrų klientūrai, todėl tai yra feminizmo teorijos sritis (siekiama išnagrinėti nelygius galios santykius). Iš kitos pusės, prostitucija politikos mokslininkų yra atmetama kaip visuomenės sveikatos problema. Abu šie aspektai paskatino nagrinėti prostituciją žvelgiant į ją pro moterų socialinių judėjimų demokratinėse šalyse prizmę, kartu atsižvelgiant į tai, kokią įtaką moterų asociacijos turi vyriausybei gerinant moterų padėtį visuomenėje. Pasitelkiant įvairias lyginamosios politikos teorijas, buvo atlikta dvylikos Vakarų demokratišų valstybių empirinė analizė, kurioje nagrinėtas politinis diskursas prostitucijos klausimu bei institucijų vaidmuo siekiant užtikrinti moterų teisių apsaugą³⁶¹.

Tačiau tyrinėjimų, kuriuose būtų mėginama atsakyti, kodėl prostitucija buvo įteisinta vienoje ar kitose šalyse, besiskiriančiose savo kultūra, istorine patirtimi bei kitais aspektais, praktiškai nėra. Todėl mūsų tyrimas, kuriame lyginamos prostitucijos legalizavimo priežastys dviejose įvairiais

³⁶⁰ Melissa Farley, „'Bad for the Body, Bad for the Heart': Prostitution Harms Women Even if Legalized or Decriminalized“. *Violence Against Women*, 10, 2004, 1116.

³⁶¹ Joyce Outshoorn (sud.), *The Politics of Prostitution: Women's Movement, Democratic States and the Globalisation of Sex Commerce*. Cambridge: Cambridge University Press, 2004, 1–6.

aspektais skirtingose valstybėse – Nyderlandų karalystėje ir Naujojoje Zelandijoje – turėtų būti vertingas ir įdomus.

6. Metodologinis tyrimo pagrindas

Kadangi analogiškų tyrimų, kuriuose būtų lyginami veiksniai, lėmę prostitucijos legalizavimą skirtingose valstybėse, nėra, šiuos veiksnius teko išskirti pačioms. Pasirinkome šiuos du atvejus – Naująją Zelandiją ir Nyderlandus – kadangi jos yra labai skirtingos tiek savo geopolitine padėtimi, tiek istorine patirtimi, tiek kitais aspektais, tačiau joms abiems būdinga itin liberali politika prostitucijos klausimu. Todėl taikant vienintelio panašumo metodą sieksime išsiaiškinti, koks lemiamas veiksnys lėmė, kad šiose šalyse buvo legalizuotas sekso darbas. Remiantis literatūros apžvalga ir bendrais pastebėjimais, išskyrėme šiuos kriterijus, pagal kuriuos lyginsime Naująją Zelandiją ir Nyderlandus:

1. Istorinė šalių patirtis prostitucijos klausimu (kaip prostitucija buvo reguliuojama iki jos legalizavimo?);
2. Prostitucijos legalizavimo aplinkybės (kas lėmė, kad legalizavimo įstatymas buvo priimtas?);
3. Visuomeninių judėjimų įtaka prostitucijos legalizavimui (ar kokie nors visuomeniniai judėjimai aktyviai skatino legalizuoti prostituciją? Kokie buvo jų motyvai?);
4. Bažnyčios ir prostitucijos legalizavimo santykis (kokia šalyje vyrauja religija? Koks jos požiūris į prostituciją? Koks procentas žmonių laiko save religingais?);
5. Kitų kontraversiškų reiškinių legalizavimas (ar šalyje legalizuotos tos pačios lyties asmenų santuokos, abortai, eutanazija ir lengvieji narkotikai);
6. Ekonominis prostitucijos legalizavimo veiksnys (ar prostitucija legalizuota siekiant gauti papildomų lėšų į valstybės biudžetą?).

Norint palyginti nagrinėjamas valstybes išvardintais kriterijais, sieksime patikrinti šias mūsų sukonstruotas hipotezes:

1. Tai, kad istorinė patirtis draudžiant prostituciją buvo nesėkminga, lėmė, kad nagrinėjamose šalyse ji buvo legalizuota;

2. Prostitucijos legalizavimą lemia tam palankių partijų atėjimas į valdžią;
3. Aktyvios visuomeninės organizacijos, pasisakančios už prostitucijos legalizavimą, lėmė šio įstatymo „prastūmimą“;
4. Maža religijos reikšmė visuomenėje lemia prostitucijos legalizavimą;
5. Kuo daugiau šalyje legalizuota kitų kontraversiškais laikomų reiškinių (homoseksualų santuokos, abortai, eutanazija, lengvieji narkotikai), tuo didesnė tikimybė, kad bus legalizuota ir prostitucija;
6. Prostitucijos legalizavimą lėmė valstybės siekis finansiškai pasipelnyti.

7. Trumpa valstybių apžvalga

Naujoji Zelandija yra nedidelė, urbanizuota valstybė, turinti 4 milijonus gyventojų. Gyventojų etninę populiaciją Naujojoje Zelandijoje sudaro nemažas skaičius įvairių skirtingų etninių grupių. Didžiausios jų yra olandų, kinų bei indų³⁶². Maoriai sudaro mažą populiacijos dalį: 72% Naujosios Zelandijos gyventojų sudaro europiečiai, o tik 15% – vietiniai gyventojai. Prostitucija Naujojoje Zelandijoje buvo legalizuota 2003 metais. Atlikus tyrimą buvo pastebėta, kad 6000 šios valstybės piliečių reguliariai ar kartais prekiauja seksu. Statistiškai apie 65% jų dirba viešnamiuose, 10% gatvėse ir apie 25% dirba savo namuose arba mažomis grupelėmis išsinuomotose patalpose. 90% visų lytines paslaugas teikiančių asmenų yra moterys³⁶³.

Nyderlandai yra federacinė valstybė, turinti daugiau nei 16,5 mln. gyventojų. Ši šalis dažnai pavadinama Olandija, bet tai nėra visiškai teisinga, kadangi žodžiu „*Holland*“ vadinamos tik dvi iš 12 iš Nyderlandų karalystės provincijų (*Noord-Holland* ir *Zuid-Holland*). Kita vertus, tose dalyse

³⁶² Barbara Thomson, „Ethnic Diversity in New Zealand: A statistic profile“, 1999. <[http://www.ethnicaffairs.govt.nz/oeawebsite.nsf/wpg_url/Resources-Research-Index/\\$file/EthnicDiversity.pdf](http://www.ethnicaffairs.govt.nz/oeawebsite.nsf/wpg_url/Resources-Research-Index/$file/EthnicDiversity.pdf)>, [žiūrėta 2010-05-24].

³⁶³ Tim Barnett, „Decriminalising Prostitution in New Zealand – the campaign and the outcome“, 2007. <<http://myweb.dal.ca/mgoodyea/Documents/New%20Zealand/Decriminalising%20Prostitution%20in%20NZ.pdf>>, [žiūrėta 2010-05-24].

koncentruojasi pagrindinis valstybinis ir ekonominis gyvenimas. Nyderlandų visuomenė pasižymi liberalumu: ten legalizuoti lengvos formos narkotikai, homoseksualų santuokos (2001 m.), eutanazija (2002 m.), o taip pat ir prostitucija (2000 m.). 2010 m. šaltinio duomenimis, Nyderlanduose yra nuo 20,000 iki 30,000 nuolatinių sekso darbuotojų³⁶⁴.

8. Prostitucijos istorija Naujojoje Zelandijoje ir Nyderlanduose

Nors ankstesnėje darbo dalyje jau apžvelgėme Europos prostitucijos istoriją, dabar derėtų plačiau aptarti šio reiškinio raidą konkrečiose valstybėse. Ieškosime istorinių panašumų, kurie galėjo lemti, kad abiejose valstybėse prostitucija buvo įtvirtinta kaip viena iš darbo rūšių, o ne kriminalinė veikla.

8.1. Naujoji Zelandija

Senieji Naujosios Zelandijos gyventojai (Maori bendruomenė) nebuvo pažįstami su prostitucijos reiškiniu, tačiau europiečiai imigrantai bei pirkliai XVIII amžiuje importavo prostituciją į šią šalį. Tuometinė prostitucija buvo seksualinių paslaugų teikimas už atgabentas gėrybes. Istorijoje buvo užfiksuoti faktai, kaip tėvai ir vyrai vertė savo moteris parsiduoti jūreiviams už vertingus daiktus. Prostitucijai ėmus plisti, pradėti taikyti pirmieji ją reguliuojantys įstatymai³⁶⁵.

Senieji įstatymai, reguliuojantys šią seksualinę veiklą, veikė tuometinės Anglijos analogiškų įstatymų pagrindu. Pirmasis aktas, kontroliuojantis ankstyvąją sekso industriją, buvo 1824 m. Anglijos Valkatavimo (*English Vagrancy Act*) aktas, kuris draudė prostitutėms vaikščioti gatvėmis ir būti kitose viešose vietose bei iššaukiančiai elgtis. Senuosius, prostituciją kontroliuojančius įstatymus, galima apibūdinti, kaip taikančius dvigubus stan-

³⁶⁴ „Minimum age for Dutch prostitutes raised to 21“. <<http://www.rnw.nl/english/article/minimum-age-dutch-prostitutes-raised-21>>, [žiūrėta 2010-05-24].

³⁶⁵ Peter Davis, *Intimate Details & Vital Statistics: AIDS, Security and the Social Order in New Zealand*. Auckland: Auckland University Press, 1996, 136–137.

dartus, nes sekso darbuotojai buvo baudžiami, o klientams jokių sankcijų taikyta nebuvo. Vienas iš tokių įstatymų pavyzdžių bei didžiausią įtaką prostitucijos kontrolei turėjęs aktas – 1869 m. Naujojoje Zelandijoje priimtas Ligų aktas (*Disease Act*). Šiuo aktu policininkams buvo suteiktos teisės prievarta kiekvieną moterį, kurią jie įtarė esant prostitute, priversti atlikti sveikatos apžiūrą, kitu atveju ji būdavo suimama. Be to, prostitutėms, sergančioms venerinėmis ligomis, nebuvo leidžiama nuomotis kambarių. Tuo tarpu klientai nebuvo verčiami atlikti sveikatos patikros. Kitas aktas priimtas 1884 m. – juo buvo kontroliuojamos „bendrosios prostitutės“ (*common prostitute*). Istorikų nuomone, svarbu yra suvokti šios sąvokos vartojimą tuometinėje Naujosios Zelandijos visuomenėje. „Bendrosios prostitutės“ nebuvo suprantamos kaip įprastos, kasdienės prostitutės, jos buvo traktuojamos kaip bendra valstybės turto dalis, kaip tam tikra viešoji gėrybė.

Prostitucijos mastai pradėjo smarkiai augti ankstyvaisiais naujųjų kolonijų ir aukso karštingės laikais (XIX a.). Apie 1860 metus Naujoje Zelandijoje esančiose Otago kasyklose smarkiai išaugo prostitucijos poreikis, todėl buvo pradėti leisti įstatymai, draudžiantys viešbučiuose lankytis šokėjoms. Tuometiniai Naujosios Zelandijos gyventojai netgi pradėjo steigti rehabilitacijos namus specialiai prostitutėms. Tačiau prostitucijos reiškinį kontroliuoti buvo sunku: didžiuosiuose kolonijos miestuose veikė raudonųjų žibintų kvartalai.

Toliau sekę XX a. priimti prostituciją reguliuojantys įstatymai buvo dar labiau prieštaringi. Jais buvo siekta surasti, koks aptariamojo reiškinio reguliavimo būdas būtų efektyviausias bei turėtų mažiausiai neigiamų padarinių. Todėl buvo teisės aktų, kurie ne tik papildo, pataiso vienas kitą, tačiau nustato visiškai priešingą reguliavimą nei anksčiau buvę. Norint suprasti tokių pasikeitimų priežastis bei kuo remiasi 2003 m. priimta Prostitucijos Reforma, reikia susipažinti su anksčiau galiojusiais teisės aktais.

1961 m. buvo priimtas Nusikaltimų aktas (*The Crimes Act*). Šiuo aktu buvo drausta bet kokia su prostitucija susijusi veikla, taip pat ir viešnamių turėjimas. Aktas draudė nelegalią prekybą žmonėmis ir nustatė už tai bausmę – 14 metų laisvės atėmimo. Taip pat buvo draudžiami šie ir panašūs veiksmai: ėmimas vergijon už įsiskolinimą, moterų pardavinėjimas už finansinį atlygį ir moters vertimas užsiimti lytiniais santykiais su vyrais

prieš jos pačios valią. 1995 m. buvo priimtas Nusikaltimų akto pakeitimas, kuriuo, be kitų nuostatų, buvo uždraustas sekso turizmas ir įtvirtinta didelė bauda pažeidėjams³⁶⁶. Tačiau Nusikaltimų aktas nebuvo efektyvus, nes nuostata, draudžianti turėti viešnamius, buvo apeinama: seksualinių paslaugų teikimas buvo perkeltas į legaliai veikiančias įmones – masažų salonus³⁶⁷. Todėl, norint efektyviau reguliuoti prostituciją, reikėjo priimti naują aktą, kuris užpildytų buvusiojo akto paliktas spragas.

1978 m. buvo priimtas Masažo salonų aktas (*Massage Parlours Act*), kuris nustatė, kad masažo salonų savininkai privalo gauti licenciją, leidžiančią jiems užsiimti šia veikla. Licencijos nebuvo suteikiamos asmenims, kurie buvo teisti už veiklą, susijusią su narkotikais bei prostitucija, taip pat tokie asmenys negalėjo dirbti salonuose ir teikti paslaugas. Šiuo aktu uždrausta asmenims, neturintiems 18 metų, dirbti tokiuose salonuose. Masažo salonų kontrolė buvo bandoma užtikrinti reikalavimu, jog informacija apie darbuotojus būtų registruojama ir prieinama galimų policijos patikrinimų metu³⁶⁸. Po Prostitucijos Reformos priėmimo, šis aktas buvo panaikintas.

1978 m. Masažo Salonų aktas išsprendė vieną iš Nusikaltimo akto spragų – masažo salonuose nebebuvo teikiamos seksualinės paslaugos už pinigus, taigi Naujojoje Zelandijoje galutinai pašalinti viešnamiai. Tačiau tai sukėlė dar didesnes problemas. Sekso darbuotojai buvo priversti dirbti nelegaliai ir slaptai, todėl smarkiai išaugo jų pažeidžiamumas. Kadangi sekso darbuotojams teko slėptis, kad nebūtų surasti ir suimti, jiems tapo sunku rūpintis savo sveikata ir saugumu³⁶⁹.

³⁶⁶ Academy for Educational Development, „New Zealand Best Practices“. <http://www.humantrafficking.org/countries/new_zealand/best_practices>, [žiūrėta 2010-05-24].

³⁶⁷ Gillian Abel, „The Impact of the Prostitution Reform Act on the Health and Safety Practices of Sex Workers“. 2010. <<http://www.justice.govt.nz/policy-and-consultation/legislation/prostitution-law-review-committee/publications/impact-health-safety>>, [žiūrėta 2010-05-24].

³⁶⁸ „The Nature and Extent of the Sex Industry in New Zealand: An Estimation“. <<http://www.justice.govt.nz/publications/global-publications/t/the-nature-and-extent-of-the-sex-industry-in-new-zealand-an-estimation/executive-summary>>, [žiūrėta 2010-05-24].

³⁶⁹ Abel, 2010.

1981 m. buvo priimtas Nusizengimų Santraukos įstatymas (*Summary Offences Act*). Šiuo aktu buvo įtvirtinta, jog asmuo, viešose vietose siūlantis sekso paslaugas, yra baudžiamas iki 200 \$ pinigine bauda. Taip pat buvo išaiškinta, jog į viešosios vietos kategoriją yra įtraukiami viešnamiai. Todėl buvo baudžiami asmenys, užsiiminėjantys prostitucija tiek gatvėse, tiek patalpose, taip pat draudžiami viešnamiai, taikomos sankcijos sąvadautojams³⁷⁰. Tačiau asmenys, perkantys seksualines paslaugas, baudžiami nebuvo, nes mokėjimas ar siūlymas sumokėti už seksą nebuvo traktuojami kaip nusikalstamos veikos. Šis aktas tiesiog atkartojė anksčiau buvusiuosius, tik dar nustatė pinigines baudas už nusikaltimus. Esminės problemos: sekso industrijos masto mažinimas arba saugumo bei sveikatos užtikrinimas asmenims, susijusiems su prostitucija, nebuvo sprendžiamos. Todėl pradėta ieškoti alternatyvių būdų, kaip susitvarkyti su susiklosčiusia padėtimi.

Nuo 2000 m. iki 2003 m. buvo rengiamas bei svarstomas Prostitucijos Reformos įstatymo projektas, kurio tikslas buvo prostitucijos legalizavimas. Anksčiau buvę įstatymai varžė prostitucijos veiklą, tačiau realios naudos nepasiekė: sekso industrijos apimtis nebuvo sumažinta, o su prostitucija susijusių asmenų sveikata tapo didele problema. Todėl naujuoju prostitucijos reguliavimo įstatymu prioritetiniais buvo pasirinkti kitokie tikslai: vienas iš jų – lygių teisių visiems darbuotojams užtikrinimas.

8.2. Nyderlandai

Amsterdamo uostas jau nuo seno garsėjo savo naktinėmis pramogomis ir sąsajomis su prostitucija, kurias ypač mėgo atplaukę jūreiviai. Dar 1500 metais teritorija už „Dam“ aikštės oficialiai buvo „prostitucijos zona“³⁷¹.

Viduramžiais prostitucija Nyderlanduose buvo leidžiama dėl pragmatinių/religinių priežasčių, pvz. siekiant apsaugoti nekaltas mergeles nuo

³⁷⁰ Nina Hagenauer, „Prostitution in Austria and New Zealand: Comparison and important facts“, 2009, 16. <<http://www.ecpat.org.nz/ProstitutioninAustriaandNewZealandNinaApril09Final.pdf.pdf>>, [žiūrėta 2010-05-24].

³⁷¹ Cor Snabel, „Life in 16th and 17th Century Amsterdam, Holland: Prostitution“. <http://www.olivetreegenealogy.com/nn/amst_prost.shtml>, [žiūrėta 2010-05-24].

prievartavimų ir išniekinimų³⁷². Prostitucių tuo metu nesaugojo jokie įstatymai, tai nebuvo laikoma garbinga profesija, joms ir klientams buvo taikomi tam tikri apribojimai: negalėjo būti ištekėjusiomis, santykiuoti su vedusiais vyrais bei žydais. Nors prostitucijos leidimas atrodė privalomas, miestų valdžios iki XV amžiaus siekė prostituciją atskirti nuo „garbingo“ pasaulio bei miesto sienų. Tik vėliau buvo paskirtos specialios teritorijos miestų pasieniuose bei gatvėse. XVI amžiuje, dėl Ispanijos okupacijos bei plintančių protestantizmo idėjų įtakos, bet kokia seksualinė veikla buvo toleruojama tik tarp santuokoje gyvenančių asmenų. Kitais atvejais, tokia veikla bažnyčios buvo smerkiama kaip nuodėmė, o valstybės - kaip nusikaltimas. Vieninteliame Amsterdame šiuo laikotarpiu prostitucija reguliuota dalinai. Tik policija ir tuometinis šerifas su padėjėjais galėjo turėti viešnamį³⁷³.

1578 m., Amsterdamą palikus ispanų okupantams ir katalikybę pakeitus kalvinizmui, nustota reguliuoti prostituciją. XVII a. kalvinizmo moralinės nuostatos atspindėjo valstybės valdyme – prostitucija, net šokiai ir prekyba, pripažintos veiklomis už įstatymo ribų. Tačiau visuomenėje vyravo liberalesnis požiūris, ypač mene seksualumas buvo vaizduojamas itin atvirai. XVIII a. valdžios ir bažnyčios politiką lėmė tai, kad pradėjo ryškėti skirtis tarp augančios vidurinėsios dirbančiųjų klasės ir taip vadinamos žemesnės, neturtingųjų klasės. Pirmieji laikėsi griežtesnių moralinių ir etinių normų, savo luomo moteris laikė garbingomis, o žemesnės klasės – laisvo elgesio ir potencialiomis prostitutėmis. Joms nebuvo skiriamas dėmesys, apsauga iš valdžios pusės, tad tuo metu prostitučių darbo sąlygos buvo apgailėtinos, ypač paplito venerinės ligos, persileidimai, nevaisingumas ir situacija mažai keitėsi iki XX amžiaus.

1810 m. prostituciją ėmėsi reguliuoti Napoleono armija tam, kad apsaugotų savo karius nuo venerinių ligų. Prostitutės buvo priverstinai registruojamos ir tikrinamos, o iš užsikrėtusių buvo atimamos anksčiau išduotos

³⁷² „Prostitution in Netherlands“. <http://en.wikipedia.org/wiki/Prostitution_in_the_Netherlands>, [žiūrėta 2010-05-24].

³⁷³ Ten pat.

kortelės, leidžiančios verstis šiuo amatu. Po prancūzų okupacijos, olandų valdžia kelis dešimtmečius nereguliavo prostitucijos, o vėliau tęsė Napoleono armijos pradėtą darbą. XIX amžius išsiskiria dar ir tuo, kad tuometiniai mokslininkai teigė, jog seksualinis susilaikymas vyrams yra nesveikas, todėl dalis moterų buvo priverstos aukotis ir „gelbėti vyrų sveikatą“. Deja, jos vis tiek nebuvo laikomos garbingomis moterimis, net tarp žemosios klasės žmonių jos buvo engiamos. Tame pačiame amžiuje pradėjo ryškėti judėjimai prieš reguliuojamą prostituciją – tokią poziciją reiškė pasiturintys ortodoksai-krikščionys, katalikai, socialistai ir feminizmo šalininkai. Daugiausiai dėl to nuo 1911 iki 1980 metų galiojo įstatymas, draudžiantis steigti ir turėti viešnamius bei tretiams asmenims pelnytis iš prostitucijos. Šiuo įstatymu stengtasi apsaugoti prostitutas nuo išnaudotojų, bet praktikoje tai pasirodė sunkiai įgyvendinama. 1988 m. sausį prostitucija buvo pripažinta kaip legali profesija³⁷⁴. 1990-aisiais olandų požiūris į prostitucijos legalizavimą buvo palankus, o 1997 m. apklausos duomenimis, 73% piliečių pasisakė už viešnamių legalizavimą, 74% teigė, jog prostitucija yra priimtinas darbas. 1999 m. 78 procentams atrodė, jog tai lygiai toks pat darbas, kaip ir kiti³⁷⁵.

2000 m. spalio 1-ąją olandų parlamentas įteisino prostituciją ir nustatė jos reguliavimą. Šis įvykis tapo 20-ties metų teisės srities tyrinėtojų, feminisčių, prostitucijos aktyvistų ir mažos grupelės prostituciją aktyviai palaikančių parlamentarų diskusijų kulminacija³⁷⁶.

Balsuojant dėl šio įstatymo abiejuose parlamentuose (Senate ir Atstovų Rūmuose) išsiskyrė dvi pagrindinės opozicinės pažiūros: religinė ir pasaulietinė. Visgi, nepaisant skirtingų nuomonių ir pažiūrų, parlamentarai sutarė, kad seksas už pinigus tarp dviejų suaugusių žmonių neįžeidžia nė vieno iš jų orumo.

³⁷⁴ „Prostitution in Amsterdam“. <<http://www.amsterdam.info/prostitution/>>, [žiūrėta 2010-05-24].

³⁷⁵ „Prostitution in Netherlands“.

³⁷⁶ Hendrik Wagenaar, „Democracy and Prostitution: Deliberating the Legalization of Brothels in the Netherlands“. *Administration & Society*, 38 (2), 2006, 198–235.

9. Prostitucijos legalizavimo aplinkybės

Šioje dalyje aptarsime, koks buvo prostitucijos legalizavimo įstatymo priėmimo procesas, kokios partijos priėmė įstatymą, kokios šių partijų pažiūros, tikslai, nuostatos kitų kontraversišku reiškinių legalizavimo klausimu.

9.1. Naujoji Zelandija

Galima teigti, kad, viena vertus, prostitucijos legalizavimas nebuvo ryžtingas, valdžios sprendimas, nes viską nulėmė tik vieno balso persvara parlamente: 60 parlamentarų balsavo už, 59 prieš ir vienas susilaikė. Taip pat buvo parlamentarų, kurie dėl Naujosios Zelandijos Darbo partijos (*New Zealand Labour Party*) atstovės – Georginos Beyer, pasakytos kalbos prieš balsavimą, pakeitė savo poziciją. Ši kalba buvo paveiki, nes parlamentarė, kaip buvusi prostitutė, išsakydama savo poziciją rėmėsi asmenine patirtimi³⁷⁷. Kita vertus, Naujojoje Zelandijoje vis dėlto egzistavo tam tikros aplinkybės, kurios leido tokį įstatymą iškelti į viešumą, vėliau į valstybinių lygmenį ir galiausiai priimti. Viena tokių aplinkybių buvo tam tikrų partijų buvimas vadžioje tuo metu bei aktyvi suinteresuotos organizacijos – Naujosios Zelandijos Prostitučių kolektyvo veikla.

Naujosios Zelandijos Darbo partija yra viena iš dviejų svarbiausių partijų Naujoje Zelandijoje. Ši partija save identifikuoja kaip esančią centro kairėje, socialiai liberalią ir progresyvią. Pagrindiniai šios partijos tikslai yra: socialinio teisingumo, saugumo bei lygių galimybių užtikrinimas, atotrūkio tarp turtingųjų ir skurdžiųjų visuomenės klasių mažinimas, kvalifikuotos bei įdarbintos visuomenės kūrimas³⁷⁸. Naujosios Zelandijos Darbo partija pateko į penktąją vyriausybę (1999 – 2008 m.) ir turėjo dau-

³⁷⁷ „Prostitution Reform Bill – Second Reading“. <http://www.parliament.nz/en-NZ/PB/Debates/Debates/a/9/a/47_HansD_20030219_00001132-Prostitution-Reform-Bill-Second-Reading.htm>, [žiūrėta 2010-05-24].

³⁷⁸ New Zealand Parliament, „Labour Party“. <<http://www.parliament.nz/en-NZ/MPP/Parties/Labour/2/4/2/00Plib MPPLabour1-Labour-Party.htm>>, [žiūrėta 2010-05-24].

gumą – 52 atstovus. Balsuojant dėl prostitucijos legalizavimo, 40 Darbo partijos atstovų balsavo už. Kita partija, smarkiai palaikiusi šio įstatymo priėmimą, buvo Žaliųjų partija (*Green Party*). Pastarosios partijos visi 9 atstovai taip pat balsavo už. Iš kitų partijų tik keli atstovai pritarė šiai reformai, o didžioji dalis balsavo prieš³⁷⁹. Žaliųjų partija savo ideologija visiškai skiriasi nuo Darbo partijos. Ji savo pagrindinėmis veiklos sritimis laiko: ekologiją, socialinę atsakomybę, laisvę nuo smurto. Nors šios abi partijos skiriasi ir savo įtaka visuomenėje, ir ideologija, tačiau jos abi panašiai vertino prostitucijos legalizacijos būtinumą. Žaliųjų partija traktavo prostituciją, kaip tam tikrą darbo šaką, o pačias prostitutas kaip darbuotojas. Jos atstovų teigimu, prostitucijos legalizavimas leido užtikrinti tuo užsiimantiems asmenims tokias pat teises, kokias turi kiti darbuotojai³⁸⁰. Taip pat buvo teigiama, kad prostitucijos legalizavimas yra pati efektyviausia priemonė apsauganti sekso darbuotojas nuo pavojingų klientų, nes kitu atveju, jos yra traktuojamos kaip nusikaltėlės, todėl nėra linkusios ieškoti pagalbos. Žaliųjų partijos atstovai įsitikinę: prostituciją draudžiantys įstatymai nesugebėjo ir nesugebės sustabdyti sekso industrijos masto³⁸¹. Naujosios Zelandijos Darbo partija laikėsi nuomonės, kad draudimas užsiimti prostitucija yra žmogaus pilietinių teisių varžymas ar net pažeidimas. Jų teigimu, visiems darbuotojams turi būti suteiktos vienodos teisės, nes „darbas yra darbas“.

Naujajai Zelandijai yra būdingos gana silpnos bei neįtakingos krikščioniškosios partijos, puoselėjančios šeimos, krikščioniškąsias vertybes bei didelį dėmesį skiriančios socialinėms problemoms. 1995 m. buvo įsteigta Krikščionių Demokratų (*the Christian Democrat Party*) partija, kuri po metų sudarė sąjungą su Krikščioniško Palikimo (*the Christian Heritage Party*) partija ir pasivadino Ateities Naujaja Zelandija (*Future New Zealand*). 1999 m. Ateities Naujoji Zelandija sudarė sąjungą su Jungtine par-

³⁷⁹ CommonNZ Parliamentary Database, „Prostitution Reform Act“. <<http://commonz.wotfun.com/bill/2>>, [žiūrėta 2010-05-24].

³⁸⁰ Farley, 2004, 1090.

³⁸¹ Green Party, „Conference votes on sex industry liberalisation“. <<http://www.greenparty.org.uk/news-archive/32.html>>, [žiūrėta 2010-05-24].

tija³⁸². 2003 m., balsuojant dėl Prostitucijos Reformos ši sąjunga turėjo vieningai nubalsavo prieš. Tačiau ji turėjo nepakankamai vietų – 8³⁸³, kad galėtų pakeisti sprendimą. Buvo atveju, kai konservatoriškų pažiūrų krikščioniškosios partijos bandė pakeisti priimtus liberalius sprendimus, tačiau joms nepasisekdavo to padaryti.

9.2. Nyderlandai

1998 m. rugpjūtį vykusius rinkimus laimėjo Darbo partija (*Dutch Labour Party* (PvdA)), gavusi 45 vietas parlamente ir koaliciją sudarė su liberalais (*People's Party for Freedom and Democracy* (VVD)), gavusiais 38 vietas parlamente bei demokratais (*Democrats 66* (D66)), gavusiais 14 mandatų. Ši koalicija buvo vadinama antrąja violetine, nes joje buvo socialdemokratams (PvdA) (jų spalva raudona) ir liberalai (VVD) (mėlyna) (pirmoji violetinė koalicija buvo suformuota 1994 m.)³⁸⁴ Pagrindinės opozicinės partijos 2000 m. buvo Krikščionys Demokratai (*The Christian Democratic Appeal* (CDD)), turėję 29 mandatus ir Žalieji, turėję 13 vietų parlamente. Tam, kad būtų galima geriau suprasti, kodėl buvo legalizuota prostitucija, verta aptarti pagrindines violetinę koaliciją sudariusių partijų nuostatas.

Olandų Darbo partija buvo įkurta 1946 m. Ji buvo tradicinė socialdemokratinė partija, pagrindiniu uždaviniu laikiusi gerovės valstybės kūrimą. 1970-aisiais ji kiek radikalizavo savo programą, atkreipdama dėmesį į tokias klausimus, kaip moterų padėties visuomenėje liberalizavimas, aplinkosaugos problemos, Trečiojo Pasaulio šalių vystymasis. Per 1990-uosius, PvdA savo programą padarė kiek nuosaikesnę: įtraukė gerovės valstybės reformą ir viešųjų įmonių privatizavimą³⁸⁵. Darbo partijos dėmesio atkreipimą į moterų padėtį visuomenėje galima laikyti prostitucijos legalizavimo, kurio

³⁸² United Future New Zealand. <<http://www.unitedfuture.org.nz/>> [žiūrėta 2010-05-24].

³⁸³ CommoNZ Parliamentary Database.

³⁸⁴ „Netherlands: Constitution, Government & Legislation“. <<http://jurist.law.pitt.edu/world/netherlands.htm>> [žiūrėta 2010-05-24].

³⁸⁵ „Dutch Labour Party“. <http://en.wikipedia.org/wiki/Dutch_Labour_Party#> [žiūrėta 2010-05-24].

vienas iš pagrindinių tikslų buvo prostitučių teisių gynimas darbo rinkoje pagrindu.

Žmonių Partija už Laisvę ir demokratiją buvo įkurta 1948 m. ir išreiškė liberalios filosofijos principus, tradiciškai daug dėmesio skirdama „liberalioms rinkoms“. Pasisakė už: fiskalinį konservatizmą, ekonominį liberalizmą, demokratiją ir tarptautinį bendradarbiavimą – taigi galima teigti, kad siekė kurti gerovės valstybę. Po 1971 m. VVD tapo kiek labiau populistinė, nors liberalios ideologijos elementai vis dar gana ryškūs. Pagrindinis partijos principas visuomet buvo ir yra individo laisvė. Liberalai savo manifeste teigia, kad: ne-diskriminacijai turėtų būti teikiama daugiau svarbos nei religijai; eutanazija yra kiekvieno asmens apsisprendimo teisė³⁸⁶. Galima teigti, jog šios nuostatos tiesiogiai siejasi su prostitucijos įteisinimu.

Demokratų partija buvo įkurta 1966 m. Pagrindinis partijos tikslas tuo metu buvo demokratizuoti politinę sistemą. Dabartinė partija susideda iš dviejų srovių: social-liberalų ir radikalių demokratų. D66 pasisako už mišrią ekonominę sistemą, darbo rinkos lankstumo didinimą, mokesčių mažinimą žemesniajai ir viduriniajai klasėms, konkurencijos mokslo srityje didinimą, aplinkos apsaugą, rinkimų reformą (privalomuosius referendumus, Senato panaikinimą, tiesioginius ministro pirmininko ir merų rinkimus). Beje, ši partija buvo pirmo violetinio ministrų kabineto nare, kuris įteisino homoseksualių asmenų santuokas ir eutanaziją.

Dauguma „violetinių“ įstatymų nebūtų buvę priimti, jei Krikščionys Demokratai būtų dalyvavę koalicijoje. Homoseksualių santuokos buvo įteisintos 2001 m., o eutanazija – 2002 m. Violetinių koalicijų patirtis rodo, kad Nyderlandų parlamente vyrauja dvi ideologinės dimensijos: religinė ir pasaulietinė. 1984 m. buvo legalizuoti abortai, o šį įstatymą priėmė ir skirtingų ideologijų atstovų įmanomą kompromisą parodė parlamentas, kuriame daugumą turėjo būtent Krikščionys Demokratai (CDD) ir Liberalai (VVD)³⁸⁷. Kontraversišku įstatymų priėmimas Nyderlandų parlamente neretai politikos tyrinėtojų pavadinamas kaip demokratijos pavyzdžiu.

³⁸⁶ „People’s Party for Freedom and Democracy“. <http://en.wikipedia.org/wiki/People's_Party_for_Freedom_and_Democracy#> [žiūrėta 2010-05-24].

³⁸⁷ Rudy B. Andeweg, Galen A. Irwin, „Governance and Politics of the Netherlands.“ Great Britain: Creative Print and Design, 2002, 112.

Taigi didelę reikšmę prostitucijos legalizavimui turėjo ne vien istoriškai susiklosčiusios aplinkybės, olandų liberali ir tolerantiška visuomenė, bet ir partijos, turėjusios daugumą parlamente 2000 m. Nors vienoms jų labiau rūpėjo žmogaus teisės ir laisvės (PvdA, VVD), kitoms – lanksti darbo rinka (D66), tačiau prostitucijos įteisinimas tapo visų šių partijų požiūrių konsensusu.

10. Visuomeninių judėjimų įtaka prostitucijos legalizavimui

Visuomeninės organizacijos, aktyviai pasisakančios už prostitucijos legalizavimą bei ginančios sekso darbuotojų teises, gali paveikti viešąjį diskursą taip išskeldamos prostitucijos legalizavimo klausimą į aukščiausią politinį lygmenį ir paskatindamos tam reikalingo įstatymo priėmimą.

10.1. Naujoji Zelandija

Kalbant apie visuomeninius judėjimus Naujojoje Zelandijoje, labiausiai verta išskirti 1987 m. sekso darbuotojų įkurtą Naujosios Zelandijos Prostitučių Kolektyvą (NZPC), kuris davė pradžią ir kitiems panašioms judėjimams šioje šalyje. Pagrindinis šio kolektyvo tikslas – lygių teisių su kitais darbuotojais siekis, puoselėjamos vertybės – pripažinti, kad prostitucija yra darbas, pripažinti, kad sekso darbuotojai neturi būti diskriminuojami ar išskiriami iš visuomenės, kad sekso darbuotojai yra savo gyvenimo žinovai, sukurti aplinką, kurioje jie galėtų aktyviai dalyvauti NZPC veikloje, tačiau išlikti anonimiški.

1988 m. NZPC pasirašė sutartį su sveikatos ministerija ir įsipareigojo teikti paslaugas, susijusias su ŽIV ir AIDS prevencija. sekso darbuotojams. Taip pat kolektyvas įkūrė bendruomeninius centrus, kad sekso industrijoje dirbantys žmonės galėtų išsakyti savo problemas, gauti reikiamos informacijos ar paramą. Nuo pat įsikūrimo NZPC aktyviai pasisakė už prostitucijos legalizaciją. Nuo 2000 iki 2003 m. NZPC viešai palaikė prostitucijos legalizacijos idėją, teikė pasiūlymus parlamentui bei užsiiminėjo aktyvia lobistine veikla. Kad Naujosios Zelandijos Prostitučių kolektyvas užsiiminėja

aktyvia ir netrumpalaikė veikla, galime spręsti iš to, kad nors 2003 m. buvo priimtas Prostitucijos Reformos aktas, taigi ir pasiektas kolektyvo tikslas, tačiau NZPC toliau veikia ne tik vadovaudamas savo bendruomenėms, bet ir siekdamas dar labiau patobulinti priimtą aktą.

10.2. Nyderlandai

Nyderlanduose prostitucijos legalizavimo klausimo iškėlimui parlamentiniu lygmeniu įtaką darė organizacija, pavadinimu „Raudonoji gija“ (*Red Thread*). Ši organizacija buvo įkurta 1985 m. buvusių sekso darbuotojų³⁸⁸. Raudonoji gija siekė legitimizuoti prostitucijos industriją, įteisinant jos reguliavimą įstatymais. Organizacijos narės teigė, kad prostitucija yra profesija ir valdžios atstovai į šį reiškinį turėtų žiūrėti pragmatiškai. Sekso darbas, jų nuomone, yra kiekvieno asmens laisvai pasirenkama profesija, todėl Raudonoji gija siekė panaikinti prostitučių stigmatizavimą visuomenėje³⁸⁹. Pagrindinės Raudonosios gijos veiklos kryptys yra prostitucija užsiimančių moterų teisės, darbo sąlygos ir sveikatos priežiūra, taigi, kaip padedanti kovoti su ŽIV/AIDS plitimu, ši organizacija yra subsidijuojama olandų vyriausybės

Nors Raudonosios gijos narės savęs nelaiko feministėmis, tačiau jų pažiūros atitinka liberalių feminisčių požiūrį, aptartą anksčiau. Tiek Raudonajai gijai priklausančios moterys, tiek liberalios pakraipos feministės teigia, kad prostitucija yra ekonominė veikla, skatinanti moterų emancipaciją, pasireiškiančią laisve pasirinkti profesiją. Todėl ši organizacija aktyviai skatino Nyderlandų parlamentą legalizuoti prostituciją.

11. Bažnyčios ir prostitucijos legalizavimo santykis

Kadangi krikščionių Bažnyčia apskritai išreiškia neigiamą nuomonę prostitucijos klausimu, svarbu, kokią vietą nagrinėjamosiose valstybėse užima

³⁸⁸ „The Red Thread. General Information“. <<http://rodedraad.nl/other-languages/english.html>>, [žiūrėta 2010-05-25].

³⁸⁹ Ten pat.

religija. Darome prielaidą, kad aukštas skaičius tikinčiųjų gali daryti neigiamą įtaką iniciatyvoms legalizuoti prostituciją.

11.1. Naujoji Zelandija

Prieš Europos kolonizaciją Naujojoje Zelandijoje vyravo pagoniškas Maori tikėjimas, tačiau misionieriai iš Europos šioje valstybėje išplatino krikščionybę, kuri ir dabar yra dominuojanti religija: 1991 m. 71% gyventojų teigė ją išpažįstantys, o 2006 m. – 54,2%. Didžiausią krikščionių dalį sudaro anglikonai ir katalikai. Bet taip pat šioje šalyje yra pakankamai aukštas asmenų, savęs nepriskiriančių jokiai religijai skaičius: 34,6%³⁹⁰. Norint suprasti galimą bažnyčios įtaką sprendžiant prostitucijos legalizavimo klausimą, visų pirma verta aptarti, koks yra teisinis bažnyčios ir valstybės atskyrimas. Vertinant šių dviejų sferų atskyrimą, remiamasi anglikonų bažnyčios statusu Naujojoje Zelandijoje.

1990 m. Naujojoje Zelandijoje buvo priimtas Naujosios Zelandijos Teisių Bilio aktas (*The New Zealand Bill of Rights Act*), kuriame buvo įtvirtintos sąžinės, minties, įsitikinimų laisvės taip pat ir teisė nekludant reikšti savo nuomonę. Akte buvo teigiama, kad kiekvienas žmogus turi teisę išpažinti religiją ir tikėjimą viešai arba privačiai, vienas arba bendruomenėje. Buvo nustatyta, jog bažnyčios teisės nuostatos nėra teisingos civilinėje teisėje, išskyrus klausimus, susijusius su bažnyčios nuosavybe, kuri yra valdoma įstatais. Tačiau yra ir daug įstatų, leidžiančių valstybei reguliuoti bažnyčios veiklą, didžioji dalis jų yra susijusi su XIX a. įgyta bažnyčios nuosavybe. Taip pat bažnyčia privalo paklusti bendram valstybės teisiniam reguliavimui. Tarkime, numatyta, kad dvasininkams yra draudžiama atskleisti išpažinties metu gautą informaciją, nebent tam pritaria išpažintį atlikęs asmuo. Numatyta, kad informacija apie nusikaltimus nėra laikoma konfidencialia³⁹¹.

³⁹⁰ Todd Nachowitz, „New Zealand as a Multireligious Society: Recent Census Figures and Some Relevant Implications“. <<http://www.aen.org.nz/journal/2/2/AENJ.2.2.Nachowitz.pdf>>, [žiūrėta 2010-05-31].

³⁹¹ Noel Cox, „Ecclesiastical Jurisdiction in the Church of the Province of Aotearoa, New Zealand and Polynesia“, 2001, 13. <http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=420746>, [žiūrėta 2010-05-31].

Nors Naujojoje Zelandijoje nėra įtvirtinta valstybinė religija, tačiau anglikonų bažnyčiai bei kai kurioms kitoms bažnyčioms yra suteiktas juridinis statusas. Šis statusas valstybės pripažintoms bažnyčioms suteikia tam tikrų privilegijų, kurių neturi kitos organizuotos bendruomenės ir taip yra įtvirtintas pakankamai artimas ryšys tarp valstybės ir bažnyčios³⁹². Todėl, galime teigti, kad pagal teisinį reguliavimą, Naujojoje Zelandijoje dominuojanti, anglikonų bažnyčia yra tik dalinai atskirta nuo valstybės.

Visgi, pačių krikščioniškųjų vertybių svarba Naujosios Zelandijos visuomenėje nėra didelė. Vis mažiau žmonių išpažįsta krikščionybę. Tokie procesai vyksta todėl, kad visuomenė darosi vis heterogeniškesnė. Kuo daugiau etninių grupių sudaro populiaciją, tuo įvairesnis tikėjimas yra išpažįstamas. Taip pat krikščioniškas vertybes propaguojančios partijos nesulaukia visuomenės palaikymo. O ir apskritai tikinčiųjų procentas Naujoje Zelandijoje ženkliai mažėja.

11.2. Nyderlandai

XVI a. vykusios Reformacijos metu Nyderlanduose atsiskyrė Katalikų ir Protestantų bažnyčios. Protestantų bažnyčia dar skilo į Reformatų ir daugelį kitų tipų (pvz. ortodoksų, liberalų ir t. t.). XVII a. Nyderlandai tapo žydų prieglobsčiu, todėl atsirado dar viena išpažįstama religija – judaizmas. Taip pat šalyje įsikūrė Prancūzijos pabėgėliai hugenotai. XX a. pr. į Nyderlandus atvyko induizmas ir islamą išpažįstantieji iš buvusių Olandijos kolonijų, o kiek vėliau ir musulmonai iš Turkijos. Taigi XX a. pab. pagrindinės Nyderlandų bažnyčios – Protestantų ir Katalikų – prarado savo įtaką³⁹³.

Religijos laisvė Nyderlandų Konstitucijoje buvo įtvirtinta dar 1884 m., atskiriant Bažnyčią nuo valstybės. Valstybė negali kištis į bažnyčių ir kitų religinių organizacijų vidaus reikalus ir atitinkamai religinės organizacijos bei valstybės nesikiša į valstybės kompetencijos sritis. Visi Nyderlandų gy-

³⁹² Ten pat.

³⁹³ Embassy of the Kingdom of the Netherlands in Vilnius. <http://www.mfa.nl/vil/about_the#a5>, [žiūrėta 2010-05-25].

ventojai turi teisę į religijos ir saviraiškos laisvę, visi yra lygūs, nepaisant religinių ar politinių preferencijų³⁹⁴.

2006 m. atlikto tyrimo duomenimis, 2000 m. net 62% olandų savęs nepriskiria jokiai religinei konfesijai; Romos Katalikai – 17%; protestantai – 12%; musulmonai – 5%. To paties tyrimo autoriai teigė, kad 2010 m. netikinčiųjų padaugės iki 68%, o 2020 m. jų bus jau 72%³⁹⁵.

Taigi akivaizdu, jog tai, kad ypač daug Nyderlandų gyventojų neišpažįsta jokios religijos, prisideda prie visuomenės liberalumo. Liberalioje aplinkoje, kuriai bažnyčios ir religinės organizacijos nedaro didelės įtakos, lengviau priimti kontraversiškus įstatymus, tokius kaip prostitucijos legalizavimas.

12. Kitų kontraversišku reiškinių legalizavimas

Prostitucijos legalizavimas – drąsus bei liberalus valstybės žingsnis. Verta išsiaiškinti, kaip yra reguliuojamos kitas prieštarigai vertinamos veiklos, tokios kaip: lengvųjų narkotikų legalizacija, abortų, lošimų bei tos pačios lyties asmenų santuokų įteisinimai. Tuomet bus aišku, ar valstybė vykdo pakankamai anti–konservatyvią politiką, ar Prostitucijos Reforma buvo labiau išimtis. Šioje dalyje palyginsime Naujosios Zelandijos ir Nyderlandų vykdomą politiką kitų prieštarigai vertinamų klausimų atžvilgiu. Taip sieksime įvertinti šių valstybių visuomenių „liberalumo“ laipsnį.

12.1. Naujoji Zelandija

Priešingai nei Olandijoje, Naujoje Zelandijoje legaliomis narkotinėmis medžiagomis yra laikomi tik tabakas ir alkoholis. 1975 m. Narkotikų Klasifikacijos Pagal Daromą Žalą Narkotikų aktas (*Drug Classification under the Misuse of Drugs Act*) sugrupavo narkotines medžiagas į tris tipus, pagal jų

³⁹⁴ Ten pat.

³⁹⁵ Jon Becker, Joep de Hart, „Godsdientige veranderingen in Nederland“, 2006. <http://web.archive.org/web/20070125142251/http://www.scp.nl/publicaties/boeken/9037702597/Godsdienstige_veranderingen.pdf>, [žiūrėta 2010-05-31].

žalą bei nustatė baudas už disponavimą šiomis nelegaliomis narkotinėmis medžiagomis. Kanapės buvo įtrauktos į C klasės kategoriją, kaip vienas iš silpniausių narkotikų³⁹⁶. Nors esama tam tikrų organizacijų, tokių kaip Nacionalinė Organizacija už Marichuanos Įstatymų Reformą (*National Organization for the Reform of Marijuana Laws*), aktyviai pasisakančių už lengvųjų narkotikų legalizavimą bei kritikuojančių valdžią už dideles bausmes ją vartojantiems asmenims³⁹⁷, tačiau Naujosios Zelandijos valdžia kol kas nėra linkusi rengti ir svarstyti pataisų, susijusių su kai kurių lengvųjų narkotikų legalizavimu.

1977 m. Naujojoje Zelandijoje buvo priimtas Kontracepcijos, Sterilizacijos ir Abortų aktas (*Contraception, Sterilisation, and Abortion Act*) ir kartu su juo buvo įkurtas Abortų Priežiūros komitetas, kuris kasmet atsiškaitinėja parlamentui už savo veiklą. Šiuo aktu buvo įtvirtinta, kur turi būti atliekamos aborto procedūros priklausomai nuo nėštumo laiko. Buvo nustatytos licencijos, kurias turėjo gauti klinikos ar ligoninės, norinčios užsiimti tokia veikla. Aktas įtvirtino, kad moterims, norinčioms pasidaryti abortą, reikia gauti sutikimą iš dviejų reikiamus sertifikatus turinčių gydytojų, kurių vienas privalo turėti akušerio patirties. Taip pat buvo nustatyta, kad jei moteris darosi abortą pati, tai yra nusikalstama veikla. Taip pat išdėstyti atvejai, kuriais abortas irgi yra draudžiamas: jei gali stipriai pakenkti moters fiziniai ar psichiniai sveikatai ir pan. Po šio akto priėmimo sekė ir daugiau aktų, kontroliuojančių aborto vykdymą šalyje³⁹⁸.

Daugelyje valstybių aborto klausimas yra ypač jautrus, keliantis visuomenės susipriešinimą, dominuojančios bažnyčios nepasitenkinimą, todėl

³⁹⁶ „Drug Classification under the Misuse of Drugs Act 1975“. <<http://www.parliament.nz/NR/rdonlyres/2AE01057-E733-49B1-8500-BA6F4D8F6917/9045/0310DrugClassification3.pdf>>, [žiūrėta 2010-05-25].

³⁹⁷ „Public Comments of the National Organization for the Reform of Marijuana Laws (NORML) In Response to the Recommendations of the Jamaican National Commission on Ganja.“ <http://www.norml.com/pdf_files/NORML_Testimony_Jamaican_2003.pdf>, [žiūrėta 2010-05-25].

³⁹⁸ Abortion Services in New Zealand, „A summary of laws relating to abortion“. <<http://www.abortion.gen.nz/legal/index.html>>, [žiūrėta 2010-05-24].

yra vengiamas. Tuo tarpu Naujojoje Zelandijoje seniai yra sėkmingai reguliuojamos ir kontroliuojamos abortų paslaugos.

Nors Naujojoje Zelandijoje nėra įteisintos tos pačios lyties asmenų santuokos, tačiau pagal 2004 m. Pilietinės Sąjungos Aktą (*Civil Union Act*), valstybė pripažįsta tokias santuokas, atliktas tai leidžiančioje valstybėje ir pagal minėtojo akto nuostatus³⁹⁹. 2005m. Jungtinė Ateities Naujosios Zelandijos partija (kriksčioniškų pažiūrų) siekė pakeisti šį aktą ir įtvirtinti teisinę santuokos registraciją tik skirtingos lyties atstovams. Tačiau toks jų siūlymas buvo atmestas didele balsų persvara.

2003 m. Naujojoje Zelandijoje buvo priimtas Lošimų aktas (*Gambling Act*). Juo buvo įtvirtinta, kad lošimas yra nelegalus, išskyrus tuos atvejus, kai jis yra sankcionuojamas pagal šį aktą. Buvo įvardintos lošimo formos, kurios yra specifiskai draudžiamos: nuotoliniai interaktyvūs azartiniai lošimai bei lažybos. Lošimų aktas išskyrė keturias kategorijas. Trys iš jų išskiriamos pagal tai, kokio dydžio yra laimėjimas, kas kontroliuoja lošimą ir kokios licencijos yra reikalingos. Ketvirtoji kategorija išskiriama kontroliuoti lošimų automatų panaudojimą⁴⁰⁰.

Savanoriška eutanazija Naujoje Zelandijoje nėra legali. Nors šis klausimas politiniame lygmenyje buvo svarstomas keletą kartų: 1995m. vyko balsavimas parlamente dėl Orios Mirties akto (*Death with Dignity Bill*), kuris didžiąja balsų dauguma buvo atmestas, o 1996 m. buvo renkami piliečių parašai siekiant surengti referendumą ir persvarstyti eutanazijos klausimą, bet ir šis veiksmas buvo nesėkmingas. Nors 2000 m. buvo atlikta apklausa dėl šio prieštaringo klausimo ir daugelis apklaustųjų pasisakė už eutanazijos įteisinimą, tačiau 2003 m. parlamente vykęs balsavimas dėl Orios Mirties akto vėl nebuvo priimtas⁴⁰¹.

³⁹⁹ The Department of International Affairs of New Zealand, „Overseas Relationships“. <http://www.dia.govt.nz/diawebsite.nsf/wpg_URL/Services-Births-Deaths-and-Marriages-Overseas-Relationships>, [žiūrėta 2010-05-24].

⁴⁰⁰ The Department of Internal Affairs of New Zealand, <http://www.dia.govt.nz/diawebsite.nsf/wpg_URL/Services-Casino-and-Non-Casino-Gaming-Prohibited-Gambling?OpenDocument>, [žiūrėta 2010-05-24].

⁴⁰¹ „Voluntary Euthanasia and New Zealand“, 2003, 4–5. <<http://www.parliament.nz/NR/rdonlyres/1CA87108-6437-49DC-8BD1-4A1565A3A3F2/328/0307VoluntaryEuthanasia1.pdf>>, [žiūrėta 2010-05-25].

Negalima teigti, kad Naujojoje Zelandijoje, palyginus su Nyderlandais, yra vykdoma drąši politika. Kai kurie kontraversiški reiškiniai jau turi gautinai seną patirtį valstybėje, kiti yra leidžiami, tačiau griežtai kontroliuojami, o lengvieji narkotikai, eutanazija bei tos pačios lyties santuokos iš viso yra griežtai draudžiamos.

12.2. Nyderlandai

Nyderlandai pasaulyje garsėja savo liberaliomis nuostatomis. 2001 m. legalizuota eutanazija – lengvas ir neskausmingas gyvybės nutraukimas. Ji skirstoma į savo noru pasirinktą (dažniausiai sunkiai sergantieji ir kentėti nenorintys asmenys) ir ne savo noru pasirinktą (pvz. išgyventi galimybių neturintys naujagimiai). Nyderlanduose eutanazija reguliariai praktikuojama nuo 1973 m, nors tuo metu galiojusio Baudžiamojo kodekso 293 str. draudė kito žmogaus gyvybės atėmimą ar padėjimą numirti, net jei asmuo pats to prašo.

Kadangi diskusijos Nyderlanduose tęsėsi kelis dešimtmečius, eutanazija buvo praktikuojama, tik slepiama, didžioji visuomenės dalis, teisės ir etikos specialistai bei nacionalinis parlamentas jai pritarė, legalizuota eutanazija buvo 2001 m. pradžioje ir yra griežtai reguliuojama⁴⁰². Pacientas gali prašyti nutraukti savo gyvybę dėl nepakeliamo skausmo, pažeminimo ar noro mirti oriai. Esant tokioms sąlygoms olandų įstatymai leidžia gydytojams vykdyti tokią žmonių valią, bet apie tai turi būti pranešę, jog įvykdė remiantis įstatymų nurodytais kriterijais – kitaip eutanazija laikoma teisės pažeidimu⁴⁰³.

Kitas kontraversiškas reiškinys – abortai - tapo visuomenės diskusijų objektu Nyderlanduose antroje 1960-ųjų pusėje. Tokias diskusijas skatino tai, kad padidėjo kontraceptinių tablečių bei sterilizacijos prieinamumas,

⁴⁰² Brian Pollard, „Current euthanasia law in the Netherlands“. <<http://www.catholiceducation.org/articles/euthanasia/eu0021.html>>, [žiūrėta 2010-05-31].

⁴⁰³ „The Termination of Life on Request and Assisted Suicide (Review Procedures) Act in practice“, 2010. <http://www.netherlandsembassy.org.pk/You_and_the_Netherlands/About_the_Netherlands/Ethical_issues/FAQ_Euthanasia>, [žiūrėta 2010-05-24].

kuris grindė kelią šeimos planavimui, keitėsi žmonių požiūris į seksą, bažnyčios įtaka mažėjo, o abortai buvo legalizuoti Didžiojoje Britanijoje. Be to, ekonominis augimas Nyderlanduose kėlė gyvenimo lygį, visuomenė vis labiau lavėjo. Visgi abortų įstatymo liberalizavimas buvo sudėtingas procesas, kurį vainikavo 1981 m. priimtas „Nėštumo nutraukimo aktas, (*Termination of Pregnancy Act*). Jis įsigaliojo 1984 m.

Aktas siekia padėti moterims, atsidūrusioms keblioje padėtyje dėl nepageidaujamo nėštumo. Pagal šį aktą, nėštumas gali būti nutrauktas ne vėliau kaip 24-tą nėštumo savaitę ir tik licencijuotose ligoninėse ar klinikose⁴⁰⁴.

Nuo 2001 m. balandžio olandų civilinė teisė pasipildė nuostata, jog tos pačios lyties asmenys gali registruoti savo santuokas praktiškai tokiomis pat sąlygomis, kaip ir įprastos poros bei įsivaikinti vaikus⁴⁰⁵. Priešingai nei yra manoma visame pasaulyje, visi narkotikai iš esmės yra draudžiami Nyderlanduose. Tik ten sunkieji narkotikai yra atskirti nuo kanapių, kurių pardavinėjimas kavinėse (*coffee shops*), nors ir laikomas nusižengimu, bet už tai nėra baudžiama, jei kavinės atitinka tam tikras griežtas sąlygas. Pavyzdžiui, nedraudžiama parduoti penkis gramus kanapių asmeniui. Asmeniui naudojimui nedraudžiama turėti kanapių mažais kiekiais. Tokia politika yra vykdoma siekiant asmenis apsaugoti nuo kontakto su nelegaliais prekeiviais bei priėjimu prie sunkiųjų narkotikų. Pažeidimu yra laikomos šios veiklos: gaminimas, turėjimas, pardavinėjimas, importas ar eksportas, ir tai galioja tiek sunkiesiems, tiek lengviesiems narkotikams⁴⁰⁶.

Lošimų istorija ir praktika Nyderlanduose yra labai sena. Jau 1726 m. buvo įkurta valstybinė Nyderlandų loterija. 1948 m. priimtas Totalizatoriaus aktas (*Totalisator Act*), kuris valstybės monopoliumi pripažino legalius statymus žirgų varžybose. 1961m. toks aktas priimtas dėl visų sporto varžybų. 1975 m. buvo legalizuoti kazino, siekiant neutralizuoti nelegalų

⁴⁰⁴ Netherlands Ministry of Foreign Affairs, „Q&A Abortion in the netherlands“, 2003. <<http://www.mfa.nl/contents/pages/742/abort.pdf>>, [žiūrėta 2010-05-31].

⁴⁰⁵ „Marriage between two men or two women“, 2008. <<http://www.netherlandsembassy.org.pk/dsresource?objectid=buzabeheer:58800&type=pdf>>, [žiūrėta 2010-05-24].

⁴⁰⁶ „FAQ Drugs“, 2008. <<http://www.netherlandsembassy.org.pk/dsresource?objectid=buzabeheer:58788&type=pdf>>, [žiūrėta 2010-05-24].

jų veikimą⁴⁰⁷. 1996 m. buvo įkurta nepriklausoma patariamoji komisija, kurios tikslas – nacionalinių lošimų monopolijų priežiūra. Šiuo metu Nyderlanduose įvairios valdžios institucijos yra atsakingos už lošimų kontroliavimą bei licencijavimą. Valstybiniu lygiu Teisės, Ekonomikos, Finansų, Sveikatos priežiūros bei Socialinio aprūpinimo bei Sporto departamentai atlieką lošimų priežiūrą⁴⁰⁸.

13. Ekonominis prostitucijos legalizavimo veiksnys

Analizuosime, ar finansinis pelnas, kurį būtų galima gauti apmokestinus sekso industrijos darbuotojus, buvo vienas lemiamų faktorių valstybei priimančiam sprendimą prostitucijos legalizavimo klausimu.

13.1. Naujoji Zelandija

Per pastaruosius dvidešimt metų Naujoji Zelandija perėjo nuo agrarinės valstybės, priklausančios nuo Didžiosios Britanijos teikiamų lengvatų, į labiau industrializuotą, laisva rinka grindžiamą ekonomiką. Remiantis Pasaulio banko duomenimis, Naujosios Zelandijos bendrasis vidaus produktas yra vertas 130 milijonų dolerių ir sudaro 0,21% pasaulinės ekonomikos dalies. Nedarbo lygis – 4,1%⁴⁰⁹.

Legalizuodama prostituciją, valstybė nesiekė surinkti daugiau pinigų į savo biudžetą, kadangi prostitucijos kontrolė yra itin laisva: sekso darbuotojai neprivalo užsiregistruoti arba pranešti policijai, jog užsiiminėja prostitucija, todėl sudėtinga juos apmokestinti. Valstybė įplaukas iš sekso industrijos gali gauti nebent iš asmenų, užsiimančiais sekso vadyba, nes jiems reikia įsigyti tai leidžiančius sertifikatus⁴¹⁰.

⁴⁰⁷ Roger Munting, *An Economic and Social History of Gambling in Britain and the USA*. Oxford Road, Manchester: Manchester University Press, 1996, 156.

⁴⁰⁸ Rob Van Der Gaast, Franka Pals, „Novamedia Gaming & Lottery Files. The Netherlands“. <<http://www.gamingandlotteryfiles.com/novamediafile.php?file=The%20Netherlands.htm>>, [žiūrėta 2010-05-25].

⁴⁰⁹ The World Bank. <<http://data.worldbank.org/country/new-zealand>>, [žiūrėta 2010-05-24].

⁴¹⁰ „FAQ – Prostitution Law Reform“. <<http://prostitution.procon.org/sourcefiles/NewZealandFAQProstitutionLawReform.pdf>>, [žiūrėta 2010-05-24].

13.2. Nyderlandai

Tai, kad Nyderlandų valdžia traktuoja prostituciją kaip verslą, kuriam taikomi mokesčiai, o prostitutės yra registruojamos savivaldybėse, leidžia daryti prielaidą, kad ekonominis faktorius legalizuojant prostituciją buvo gan svarbus. 2010 m. šaltinis teigia, kad yra nuo 20,000 iki 30,000 nuolatinųjų sekso darbuotojų⁴¹¹. Jie, kaip nepriklausomi darbuotojai, turi pildyti pajamų mokesčio deklaracijas ir mokėti mokesčius. Įdomus faktas, jog 2007 m. buvo nuspręsta striptizo šokėjoms taikyti ne standartinį PVM 19%, kaip kitose paslaugose, o 6%, kuris taikomas menui ir artistų pasirodymams⁴¹². 2005m. duomenimis⁴¹³, prostitucijos industrija sudarė 5% Nyderlandų bendrojo vidaus produkto. Teigiama, kad valdžia kasmet surenka apie 1 bilijoną, 202 milijonus mokesčių JAV doleriais, tapdama viena “didžiausių sąvadautojų” Europoje⁴¹⁴.

Nors dėl darbo specifikos, nuslepiamų klientų skaičiaus, viešnamių skaidrumo trūkumo, valdžia greitai susidūrė su sunkumais surenkant tikėtus mokesčius⁴¹⁵, bet panašu, jog legalizuodami prostituciją, tuomet valdžioje buvę socialistai ir dešinėsios partijos⁴¹⁶ siekė ne tik kontroliuoti šią veiklą, o ir pritraukti papildomų pinigų į valstybės biudžetą.

⁴¹¹ Minimum age for Dutch prostitutes raised to 21“.

⁴¹² „Prostitution in Amsterdam“.

⁴¹³ Richard Poulin, „The legalization of prostitution and its impacts on trafficking in women and children“. <<http://sisyph.org/spip.php?article1596>>, [žiūrėta 2010-05-24].

⁴¹⁴ Suzanne Daley, „New Rights for Dutch Prostitutes, but No Gain“. <http://www.walnet.org/csis/news/world_2001/nytimes-010812.html>, [žiūrėta 2010-05-24].

⁴¹⁵ Jason Bennetto, „Licensed brothels created problems for Dutch officials“, 2001. <<http://www.independent.co.uk/news/uk/this-britain/licensed-brothels-created-problems-for-dutch-officials-680851.html>>, [žiūrėta 2010-05-24].

⁴¹⁶ Yumi Wijers-Hasegawa, „Dutch approach prostitution with pragmatism“, 2002. <<http://search.japantimes.co.jp/cgi-bin/nn20020316b3.html>>, [žiūrėta 2010-05-24].

Išvados

1. Tyrime „Prostitucija Naujojoje Zelandijoje ir Nyderlanduose“ siekėme atrasti priežastis, kurios lėmė, kad būtent šiose, iš pažiūros labai skirtingose, valstybėse, buvo legalizuotas vienas kontraversiškiausių reiškinių žmonijos istorijoje – prostitucija. Išskyrėme šešis faktorius, galėjusius tai nulemti, bei tikrinome šių kriterijų pagrindu sukonstruotas hipotezes.
2. Pirmoji hipotezė, kad nesėkminga šių šalių istorinė patirtis kovojant su prostitucija lėmė jos legalizavimą (galima sakyti, „pasidavimą“ kovojant su šiuo reiškiniu) nepasitvirtino. Nyderlanduose prostitucija niekada nebuvo kategoriškai draudžiama, tuo tarpu Naujojoje Zelandijoje buvo ne vienas bandymas pažaboti sekso darbuotojų veiklą, tačiau tokie įstatymai neprigijo. Taigi, Nyderlanduose prostitucijos legalizavimas buvo ilgametės valstybės politikos tąsa, o Naujojoje Zelandijoje – išskirtinis, netikėtas posūkis.
3. Antroji hipotezė, kad prostitucijos legalizavimą lemia tam palankių partijų atėjimas į valdžią, pasitvirtino. Abiejose valstybėse prostitucijos legalizavimo įstatymas buvo priimtas partijų, kurios prostitucijos klausimu laikėsi, galima sakyti, liberaliojo feminizmo teorijos atstovų požiūrio.
4. Trečioji hipotezė, kad aktyvios visuomeninės organizacijos, pasisakančios už prostitucijos legalizavimą bei ginančios sekso darbuotojų teises, turėjo didelę reikšmę įstatymo priėmimui, taip pat pasitvirtino. Prostitutes vienijančios organizacijos aktyviai veikė tiek visuomeniniame, tiek politiniame lygmenyje propaguodamos įstatymo reikiamybę.
5. Ketvirtoji hipotezė, kad prostitucijos legalizavimą lėmė itin maža religijos reikšmė aptariamose visuomenėse, taip pat nepasitvirtino. Nors tiek Nyderlandai, tiek Naujoji Zelandija yra sekuliarios valstybės, tačiau Naujojoje Zelandijoje religija yra išlaikiusi žymiai didesnę įtaką nei Nyderlanduose, pasižyminčioje itin mažu piliečių religingumu.

6. Penktoji hipotezė, kad valstybė, kurioje įteisinti ir kiti prieštarin-
gai vertinami klausimai (tos pačios lyties asmenų santuokos ir kt.),
labiau linkusi įteisinti ir dar vieną jų – prostituciją, nepasitvirtino.
Nyderlandų karalystė šiuo atžvilgiu yra žymiai liberalesnė – joje
įteisinti visi mūsų aptarti kontraversiški reiškiniai. Tuo tarpu Nau-
joji Zelandija šiais klausimais išreiškia žymiai konservatyvesnę po-
ziciją – joje legalizuoti tik abortai bei prostitucija, o kitų reiškinų
legalizavimo klausimas net nekliamas į viešąją erdvę. Be to, net ir
azartiniai lošimai yra itin griežtai reguliuojami.
7. Paskutinė hipotezė, kad prostitucijos legalizavimą lėmė valstybės sie-
kis finansiškai pasipelnyti, nepasitvirtino. Nors Nyderlanduose tai ir
buvo viena paskatų įteisinti sekso verslą, tačiau Naujojoje Zelandijoje
šis motyvas neturėjo jokios reikšmės, nes iš sekso paslaugų indus-
trijos valstybės gaunamos pajamos yra minimalios. Todėl negalima
teigti, kad tai buvo abi nagrinėjamas valstybes siejantis veiksnys.
8. Taigi, įrodėme, kad prostitucijos legalizavimą aptariamose valstybė-
se lėmė du veiksniai: aktyvi visuomeninių organizacijų veikla bei už
legalizavimą pasisakančių partijų atėjimas į valdžią. Panašu, kad net
ir labai skirtingose įvairiais aspektais valstybėse prostitucija gali būti
legalizuota, jei jose susiformuoja stiprios už prostitučių teises kovo-
jančios organizacijos, kurios problemą kelia „į viešumą“, o valdžioje
esančios partijos yra palankiai nusiteikusios prostitucijos legaliza-
vimo klausimu. Pripažįstame, kad šių įstatymų priėmimui svarbūs
galėjo būti ir tokie veiksniai, kurių šiame darbe neaptariame, tačiau
tikimės, jog mūsų analizė bent šiek tiek užpildo prostitucijos tyrimų
spragą lyginamosios politikos disciplinoje ir kad ji bus naudingas
atspirties taškas kitiems tyrimams, analizuosiantiems šį reiškinį.

DĖST. LIUTAURŲ GUDŽINSKO KOMENTARAS:

*Gabrielės Amirzian, Agnės Bendoraitytės, Augustos Kavaliauskaitės, Simonos Ra-
guckaitės ir Austėjos Vilkelėytės paruoštas darbas išsiskiria ne tik originalia tema.*

Tai ir kokybiškai atlikta lyginamoji analizė. Ji pasižymi giliu istorinių procesų išdėstymu ir įvairių požiūrių į prostitucijos reiškinį pristatymu. Nors tema tikrai sudėtinga ir politologiniu požiūriu menkai nagrinėta, autorėms pavyko pateikti gana įtikinančias išvadas, kodėl prostitucija legalizuota tarpusavyje gana skirtingose valstybėse – Nyderlanduose ir Naujojoje Zelandijoje. Sykiu sėkmingai atsiribota nuo bet kokių normatyvinių šio klausimo aspektų. Kertinės tyrimo išvalgos, kad prostitucijos legalizavimą pirmiausia lėmė ne istoriniai, kultūriniai ar kiti struktūriniai veiksniai, o iš esmės tam tikrų politinių partijų atėjimas į valdžią ir liberalųji feministinį požiūrį remiančių visuomeninių organizacijų veikla, skatina susimąstyti apie prielaidas ir mechanizmus, kaip iš tikrųjų keičiasi tam tikros visuomenės moralės sistemos mūsų laikais.

KARIUOMENĖS TRANSFORMACIJOS IR VISUOMENĖS VERTYBINĖS ORIENTACIJOS SANKIRTOS

ALGIRDAS ACUS

ROMUALDAS BAKUTIS

JULITA MAŽUOLYTĖ

VYTAUTAS MIKULĖNAS

JUSTINA SLĖNYTĖ

Įvadas

Pastaruoju metu Lietuvos viešajame diskurse galima išgirsti nemažai diskusijų dėl Lietuvos kariuomenės ateities. Polemika vyksta tarp karo prievolės gynėjų ir profesionalios kariuomenės šalininkų. Atrodo, kad Lietuva pasirinko pastarųjų siūlomą kelią: šaukimas į privalomąją pradinę karo tarnybą buvo sustabdytas.⁴¹⁷

Šis įvykis simbolizuoja milžiniškus pokyčius ne tik Lietuvoje, bet ir daugiau ar mažiau visame Vakarų pasaulyje. Ginkluotųjų pajėgų studijos išgyvena tikrą renesansą, analizuojant kariuomenių transformaciją demokratinėse valstybėse, nulemtą vidaus ir tarptautinės aplinkos pokyčių, sekusių po šaltojo karo. Ch. Moskos teigimu, senasis kariuomenės įvaizdis, paremtas visuotine karo prievole, vyriškomis vertybėmis bei nacionaliniu patriotizmu, netenka savo pagrindo, o jį pakeičia aukšto techninio lygio ginkluotosios pajėgos, skirtos tolimoms kolektyvinėms tarptautinėms misijoms.⁴¹⁸ Šie pokyčiai įvardijami kaip perėjimas nuo modernios prie postmodernios kariuomenės.

⁴¹⁷ Krašto apsaugos ministro įsakymas Nr. V-868 “Dėl privalomosios pradinės karo tarnybos atidėjimo”, 2008 metai, rugsėjo 15 diena, Vilnius.

⁴¹⁸ Moskos, Ch., Burk, J., “The Postmodern Military” in Burk J., ed., *The Military in New Times. Adapting Armed Forces to a Turbulent World*, Boulder: West View Press, 1994, p. 145.

Lietuvos kariuomenė taip pat patyrė minėtąją transformaciją. Vos atsiūrusi po nepriklausomybės atgavimo ji buvo orientuota į tautinės valstybės savarankišką gynybos modelį, iškeliant visuotinę ir besąlygišką gynybos principą.⁴¹⁹ Tačiau įstojusi į NATO Lietuva turėjo prisiderinti prie kolektyvinių gynybos reikalavimų. J. Novagrockienės teigimu, kariuomenės skirstymas į modernią bei postmodernią esti pagrįstas ir Lietuvos atveju: akcentuojama tai, kad per du pastaruosius dešimtmečius Lietuvos ginkluotosios pajėgos iš esmės transformavosi į postmodernios kariuomenės modelį atitinkančias pajėgas.⁴²⁰ Jos tapo pritaikytos terorizmo sukeltoms problemoms spręsti bet kurioje pasaulio vietoje. Tampa aišku, kad Lietuvos gynyba visų pirma prasideda Afganistane, o ne Lietuvos teritorijoje.⁴²¹

„Tačiau sunkiausia yra pakeisti visuomenės mąstymą: pradėti galvoti apie Aljanso, o ne tik apie Lietuvos kolektyvinę gynybą“.⁴²² Tad tenka konstatuoti, jog tokios sąvokos kaip „taikos palaikymo misijos“ sunkiai skinasi kelią į Lietuvos viešąją nuomonę. Pagal 2007 metų „Spinter tyrimų“ duomenis net pusė Lietuvos gyventojų neigiamai vertino dalyvavimą misijose.⁴²³ Kita vertus, žvelgiant į teorinį Moskos modelį, postmoderni kariuomenė postmodernioje visuomenėje ir turėtų būti laikoma savotišku svetimkūniu. Iš vienos pusės ji nereikalinga, nes visuomenės sąmonėje išorinės grėsmės suvokimas silpnas. Iš kitos pusės – kariai tarnauja ne savo šaliai, o siunčiami į tolimus kraštus. Tad atrodo, jog pasikeitusi globalinės grėsmės samprata (plačiau „1 lentelėje“) neišvengiamai turėtų determinuoti ir kariuomenės-visuomenės santykius⁴²⁴. Tuo tarpu Lietuvos visuomenė

⁴¹⁹ Nacionalinio saugumo pagrindų įstatymas, Valstybės žinios, 2, 1997, p.2-20.

⁴²⁰ J. Novagrockienė, „Kariuomenės transformacija XXI amžiuje: Lietuvos atvejis“, *Lietuvos metinė strateginė apžvalga 2004*, Vilnius: Lietuvos karo akademija, 2005, p.197–214.

⁴²¹ Žr.: Norkus R., „Defense Transformation: A Lithuanian Perspective“, 11 April 2006, Garmisch-Partenkirchen, Germany. <http://www.kam.lt/index.php/lt/96062/>, 2008-09-15.

⁴²² Ten pat.

⁴²³ Žr.: „Spinter tyrimai“, www.delfi.lt/07/04/14 <http://search.delfi.lt/cache.php?id=F55643E2C4B28568>, 2008-10-25

⁴²⁴ J.A.Williams, “The Military and Society Beyond the Postmodern Era” *Orbis: A Journal of World Affairs*. 52, No. 2 (Spring 2008), pp.199–216.

atrodo vis dar stipriai susitapatinusi su savo kariuomene, nes Lietuvos kariuomenės reitingai vieni iš aukščiausių. Apibendrinus galima teigti, kad „gyventojų nuomonė negali būti laikoma kariuomenės raidos link postmoderniosios kriterijumi“. ⁴²⁵

Šios aplinkybės kelia abejonę dėl Lietuvos visuomenėje vyraujančių įsivaizduojamų kariuomenės modelių tipų. Vertinga juos panagrinėti ir įvertinti, ar tarp realaus naujo kariuomenės modelio ir visuomenės sąmonėje vyraujančio kariuomenės įsivaizdavimo, esama „plyšio“ (angliškai „gap“). Per daug plačiai atsivėręs „plyšys“ tarp šių dviejų tikrovių gresia sukelti kariuomenės legitimumo krizę. ⁴²⁶ Be visuomenės paramos esminė pažanga yra neįmanoma.

Ar postmoderni kariuomenės samprata išsikovos užnugarį viešojoje nuomonėje? O gal priešingai – ginkluotųjų pajėgų transformacija buvo tik dirbtinai „nuleista iš viršaus“. Atsakymai į šiuos klausimus reikalauja išsamesnio visuomenės vertybinių orientacijų tyrimo. Tai – mūsų tiriamojo darbo tikslas.

1. Teorinis pagrindas: modernizmo ir postmodernizmo skirties samprata kariuomenės analizės kontekste

Kariuomenių lyginamieji tyrimai tyrimai palaipsniui atskleidė, kad karinės pajėgos – tai nuolat kintanti organizacija, jautriai reaguojanti į vidaus ir tarptautinės aplinkos pokyčius. ⁴²⁷ Šie tyrimai atvedė prie teorinės prielaidos, kad 1989–1990 metai yra takoskyra, žyminti *moderniuju* karinių pajėgų transformaciją į *postmoderniasias*. Skirties pagrindą sudaro naujai suvokiamos grėsmės, karinių pajėgų funkcijos, struktūrinė kaita, žmogiškųjų išteklių peržiūrėjimas, santykio su visuomene pokytis.

⁴²⁵ J. Novagrockienė, „Kariuomenės transformacija XXI amžiuje: Lietuvos atvejis“, *Lietuvos metinė strateginė apžvalga 2004*, Vilnius: Lietuvos karo akademija, 2005, p.197–214, 212.

⁴²⁶ P. D. Feaver, R. H. Kohn *Soldiers and civilians: The Civil-Military Gap and American National Security*. Cambridge [Mass]; London: MIT Press, 2001.

⁴²⁷ J. Novagrockienė, „Kariuomenės transformacija XXI amžiuje: Lietuvos atvejis“, *Lietuvos metinė strateginė apžvalga 2004*, Vilnius: Lietuvos karo akademija, 2005, p.197–214, 198.

Minėtos idėjos pagrindinis autorius – C. C. Moskos. Jis pamėgino sukurti lyginamajai karo sociologijai tinkamą modelį. Mūsų tyrimas remsis supaprastintu ir šiek tiek adaptuotu Moskos lyginamuoju modeliu. Modelis ir jo kriterijai detaliau apibrėžti „1 lentelėje“.⁴²⁸

1 lentelė.

Kintamieji	Modernioji orientacija	Postmodernioji orientacija
Pagrindiniai: Techniniai		
1. Grėsmės samprata	Tiesioginė invazija	Subnacionalinės: etninės, terorizmas
2. Ginkluotojų pajėgų struktūros samprata	Masinė šauktinių kariuomenė	Maža profesionali kariuomenė
3. Kariuomenės funkcijų samprata	Nuolatinė parengtis besąlygiškai ginti valstybę	Taikos misijos, humanitarinės misijos, tvarkos palaikymas.
4. Kario įvaizdžio samprata	Karys – šauktinis. Karys – tautos gynėjas.	Karys – profesionalas (savanoris) Karys – mokslininkas
Tarpiniai: Santykio		
5. Kariuomenės vertinimas	Teigiamas. Stiprus palaikymas.	Indiferentiškas. Ar net neigiamas.
6. Kariuomenės ir visuomenės santykio samprata	Savotiškai „garbinamas“ – atskiras kario luomas.	Kario profesija – tik viena iš daugelio visuomenės profesijų.
7. Karo tarnybos ir pilietybės santykis	Stiprus pilietybės ir karo tarnybos ryšys	Pilietybė ir karo tarnyba atsieti
Papildomi: Vertybiniai		
8. Moterų vaidmuo kariuomenėje	Sunkiai įsivaizduojamas	Pripažintas
9. Kitataučių vaidmuo kariuomenėje	Sunkiai įsivaizduojamas	Toleruotinas
10. Homoseksualų vaidmuo kariuomenėje	Vertinama neigiamai	Toleruotinas

⁴²⁸ C. C. Moskos, “Toward a Postmodern Military: The United States as a Paradigm” in Moscos C.C., Williams J. A., Segal D. R., eds., *The Postmodern Military*, New York, Oxford: Oxford University Press, 2000, 15.

Moskoso modelis pirmiausia grindžiamas JAV istoriniu patyrimu. Tačiau vargu ar tai didelis minusas. Modelyje figūruojančios *modernizmo* ir *postmodernizmo* sąvokos – idealūs tipai. Jie leidžia pagal daugelį kintamųjų nustatyti pagrindines tendencijas, skiriančias modernią orientaciją nuo postmodernios.⁴²⁹

Lentelėje įvardinti kriterijai išskaidyti į tris grupes, pagal tai kaip jie susiję loginiu bei sisteminiu požiūriu. Pirmąją, mūsų manymu esminę kintamųjų grupę, pavadiname „techniniais“. Toks pavadinimas parinktas norint išryškinti šios grupės nepriklausomybę nuo filosofinių vertybinių modernizmo/postmodernizmo spekuliacijų. „Techninė“ kintamųjų grupė akcentuoja tik „techninius“ su kariuomene susijusius požiūrius. Pirmiausia – grėsmių suvokimą. Iš šio kriterijaus sistemiskai išvedami likę trys: kariuomenės funkcijos, struktūra, kario įvaizdis. Minėtų kriterijų suvokimas priklauso nuo to, kaip suvokiamos grėsmės. Moderniame modelyje bijoma tiesioginio kitos valstybės užpuolimo, todėl pirmenybė teikiama masinei šauktinių kariuomenei. Jos funkcija – „besąlygiška savo valstybės gynyba“. Kario įvaizdis – šauktinis. Postmoderniame modelyje akcentuojamos kitos grėsmės: lokaliniai karai, terorizmas. Atitinkamai keičiasi gynybos politika – maža profesionali kariuomenė, skirta tvarkos palaikymui, tolimoms taikos palaikymo misijoms. Kario įvaizdis – savanoris profesionalas.

Antroji kintamųjų grupė jau neseka taip sistemiskai iš „grėsmių suvokimo“. Čia akcentuojamas visuomenės ir kariuomenės santykis, todėl grupę pavadiname „santykio“. Moderniame modelyje tauta ir kariuomenė neatskiriama susijusios. Kariuomenės palaikymas teigiamas ir stiprus. Visuomenės akyse „kariška garbė“ – tai atskira garbės rūšis. Kariai itin gerbiami. Jų vertybėmis laikomos meilė Tėvynei bei patriotizmas. Kariai suvokiami kaip pavyzdinis elitas – „esantys aukščiau visuomenės“.⁴³⁰ Pilietybė (tiksliau būtų sakyti tautybė) laikoma neatskiriama nuo pareigos ginti Tėvynę – nuo karo tarnybos. Postmoderniame modelyje priešingai – esama

⁴²⁹ Ten pat, 14.

⁴³⁰ G. Miniotaitė, „Kariuomenės modelio konstravimas Lietuvos politiniame diskurse“, *Lietuvos metinė strateginė apžvalga 2008*, Vilnius: Lietuvos karo akademija, 2009, p.197–214, 203–204.

didelio atotrūkio tarp visuomenės ir kariuomenės. Todėl karinių pajėgų vertinimas – indferentiškas ar net neigiamas. Kario profesija traktuojama kaip viena iš daugelio visuomenės profesijų, nekeliant jokių „elitinių“ reikalavimų. Nemanoma, kad tautybė įpareigoja atlikti karo tarnybą.

Trečioji kintamųjų grupė pavadinta „vertybine“ grupe, nes šioje grupėje ryškus „tradicinių“ (t. y. tokių vertybių, kurios individus traktuoja pagal jų užimamą lyties, lytinės orientacijos, tautybės, konfesijos, turtinės padėties ir pan. *statusą*) ir „postmodernių“ vertybių (t. y. tokių vertybių, kurios į individų *statusą* nekreipia dėmesio) santykis. Moderniame modelyje tokie kintamieji kaip moters, kitataučių ar homoseksualų vaidmenys kariuomenėje – sunkiai įsivaizduojami dėl jų nesuderinamumo su „tradicinėmis vertybėmis“. Tuo tarpu postmoderniame – toleruojami ir pripažįstami.

Verta paminėti, kad savo modelyje neįtraukėme tam tikrų Moskos kriterijų, o įtrauktus – šiek tiek reformulavome. Pagrindinė priežastis ta, kad Moskos kriterijai pritaikyti nustatyti *kariuomenės* priklausymą moderniam arba postmoderniam modeliui. Tuo tarpu mūsų tikslas panagrinti *visuomenės* vertybinę orientaciją kariuomenės atžvilgiu. Todėl tokie kriterijai, kaip „santykis su žiniasklaida“ netenka prasmės, nes jų teisingumo nesiekiame patikrinti. Tuo tarpu pasirinkti kriterijai nežymiai reformuluoti, kad įgalintų atskleisti respondento požiūrį ir tokiu būdu tipizuoti visuomenės vertybinę orientaciją, linkstančią prie modernios arba postmodernios kariuomenės sampratos.

Remdamiesi šiuo teoriniu pagrindu sudarėme klausimyną (žiūrėti į „Priedai“).

2. Tyrimo metodologija

Pagrindinis šio tyrimo tikslas – visuomenės vertybinių nuostatų kariuomenės atžvilgiu analizė. Kadangi tokio pobūdžio tyrimai Lietuvoje praktiškai nebuvo atliekami⁴³¹, tad optimaliausias variantas, kuris ir buvo pasirink-

⁴³¹ Kas, savo ruožtu, nulemia ir tai, jog tyrimo pradžioje neįmanoma iškelti jokių konkrečių apriorinių hipotezių, tinkančių mūsų valstybės atvejui, o remtis Vakarų pasaulio šalyse atliktais mokslinių tyrimų rezultatais, nagrinėjant ši klausimą sovietinės valstybės perspektyvoje, yra gana pavojinga patikimumo atžvilgiu.

tas – kokybinė tyrimo strategija. Norint geriau suprasti socialinę tikrovę ir atskleisti mums rūpimus galimus „plyšius“ tarp oficialios valstybės pozicijos ir visuomenės nuomonės, pradinėje tyrimo stadijoje, siekiant maksimalaus objektyvumo, nusprendėme vengti hipotezių generavimo ar konkrečių uždarų klausimų klausimyne formulavimo, kas turėjo padėti žvelgti į problemą be jokio didelio išankstinio nusistatymo ir šališkumo.

Tyrimo pagrindą sudarė pusiau struktūruoti *giluminiai interviu* su respondentais, kurių metu buvo uždavinėjami iš anksto paruošti preliminarūs, bendresnio pobūdžio klausimai. Tyrimo respondentai buvo atrinkti pasitelkus atsitiktinės netikimybinės atrankos principą, taikant maksimalios variacijos metodą. „Sniego gniūžtės“ metodas taikytas labai minimaliai siekiant maksimaliai išvengti galimos prielaidos, kad tam tikram giminių ar pažįstamų ratui priklausantys asmenys atsakinės į pateiktus klausimus vienodai. Tyrimo pradžioje planavome taikyti ir vadinamąją „prisotinimo“ taisyklę, tačiau vėliau, tapus aišku, kad respondentų atsakymai yra labai skirtingi, šio metodo buvo atsisakyta. Tyrimo metu apklausėme 25 respondentus. Pagilinti interviu vidutiniškai truko apie 35 minutes. Pokalbis užrašomas diktofonu. Vėliau interviu perrašyti ir išanalizuoti.

Kaip jau minėjome, stengėmės įtraukti į apklausą kuo įvairesnio amžiaus, lyties, išsilavinimo, tautybės, socialinės padėties, netgi skirtingos gyvenamosios vietos respondentus. Visgi suprantame, kad toks menkas respondentų skaičius nesudaro galimybių generalizuoti tyrimo išvadų visos populiacijos mastu. Tačiau, kita vertus, tokiu būdu, taikydami vadinaamosios „grindžiamosios teorijos“ (grounded theory) prieigą bei atlikę duomenų analizę, turėjome galimybę išvelgti tam tikras tendencijas, kas, savo ruožtu, leistų sudaryti tam tikras tipizacijas-hipotezes, kurias ateityje būtų galima patikrinti vadovaujantis platesnį respondentų skaičių aprėpiančiais kiekybiniais metodais.

2 lentelė. Respondentų aprašymas

Nr.	Lytis	Amžius	Tautybė	Užsiėmimas	Išsilavinimas	Gyvenamoji vieta
1.	Vyras	42 metai	lietuvis	mokslo darbuotojas	aukštasis	Kaunas
2.	Vyras	75 metai	lietuvis	pensininkas	aukštesnysis	Vilnius
3.	Vyras	19 metų	lietuvis	studentas	vidurinis	Kaunas
4.	Moteris	57 metai	lietuvis	fizkė	aukštasis	Vilnius
5.	Vyras	45 metai	lietuvis	elektrikas	aukštasis	Vilnius
6.	Vyras	61 metai	lietuvis	bedarbis	aukštasis	Vilnius
7.	Moteris	18 metų	lietuvė	moksleivė	pagrindinis	Vilnius
8.	Moteris	49 metai	lietuvė	drabužių pardavėja	aukštasis	Kaunas
9.	Moteris	58 metai	lietuvė	vadybininkė	aukštasis	Vilnius
10.	Vyras	31 metai	lietuvis	įmonės vadovas	aukštasis	Vilnius
11.	Moteris	26 metai	lietuvė	bedarbė	aukštasis	Vilnius
12.	Moteris	20 metų	lenkė	studentė	nebaigtas aukštasis	Vilnius
13.	Vyras	44 metai	lenkas	įmonės direktorius	aukštasis	Vilnius
14.	Moteris	22 metai	lietuvė	vadybininkė	nebaigtas aukštasis	Vilnius
15.	Vyras	67 metai	lietuvis	pensininkas	aukštesnysis	Trakai
16.	Vyras	25 metai	lietuvis	statybininkas	vidurinis	Panevėžys
17.	Moteris	26 metai	lietuvė	vadybininkė	aukštasis	Panevėžys
18.	Vyras	62 metai	lietuvis	pensininkas	vidurinis	Panevėžys
19.	Vyras	71 metai	lietuvis	pensininkas	aukštesnysis	Panevėžys
20.	Vyras	20 metų	lietuvis	studentas	vidurinis	Naujoji Akmenė
21.	Moteris	81 metas	lietuvė	pensininkė	aukštesnysis	Panevėžys
22.	Vyras	59 metai	lietuvis	inžinierius	aukštasis	Panevėžio r.
23.	Moteris	50 metų	lietuvė	gydytoja	aukštasis	Panevėžys
24.	Vyras	53 metai	lietuvis	verslininkas	aukštesnysis	Panevėžio r.
25.	Moteris	22 metai	lietuvė	studentė	vidurinis	Vilnius

3. Visuomenės orientacija: tarp modernizmo ir postmodernizmo

Nuodugnai išanalizavus giluminių interviu metu gautus respondentų atsakymus, išryškėjo keletas gan įdomių tendencijų. Pirmiausia reikėtų pabrėžti, kad kaip ir tikėtasi, nė vieno respondento pozicija negali būti įvardinta kaip vienareikšmiška ir kategoriška, galinti būti priskirta tik vienam (moderniajam arba postmoderniajam) vertybinės orientacijos kariuomenės atžvilgiu modeliui. Dažniausiai respondentų išreikštos nuomonės pasižymėjo įvairiapusiškumu, tad atsižvelgiant į gautus rezultatus, mūsų idėja suskirstyti kriterijus į tris grupes pasirodė patogi analizei. Šiose kriterijų grupėse kaip parodysime toliau, buvo atrasta gan įdomių tendencijų ir panašumų, leidžiančių sudaryti tam tikrus žmonių nuostatų tipus.

3.1. Orientacijos tipai: *Techninis lygmuo*

Nagrinėjant pirmąją kintamųjų grupę, respondentus galima suskirstyti į dvi pagrindines kategorijas:

1. Teigiantieji, jog Lietuva, kaip ir kiekviena moderni valstybė, turi išlaikyti (nors ir mažą), bet veiksmingą ir veikti pasirususią kariuomenę, kuri esant būtinybei galėtų būti mobilizuota ir panaudota valstybės reikiams labui;
2. Asmenys, apskritai skeptiškai nusiteikę mūsų kariuomenės atžvilgiu; manantys, kad XXI amžiaus kontekste Lietuvos kariuomenės išlaikymas gali būti traktuojamas kaip tam tikras sovietmečio rudimentas arba net prabangos dalykas, kitaip tariant, kaip visiškai nereikalingas darinys, realiai neturintis jokios svarbos.

3.1.1. Grėsmės samprata: nuo tikėtinos iki nulinės

Skirtumą tarp šių dviejų kategorijų bene ryškiausiai galima užčiuopti analizuojant su grėsmės samprata susijusius atsakymus. Respondentai, savo nuostatomis artimi pirmajai kategorijai, buvo linkę manyti, jog karo grėsmė šiais laikais (tame tarpe ir Lietuvoje) yra visai tikėtina ir net daugiau negu įmanoma. Tą atskleidžia tokie žmonių pasisakymai, kaip „Vis tiek

laikai neramūs, nors ir ką besakytų ... Taip, tikriausiai tikimybė egzistuoja ir net nemaža“ (pensininkas, 67 m.) ar „ (...) karo tikimybė nėra tokia maža, kaip įsivaizduoja daugelis“ (vadybininkė, 22 m.). Antrai kategorijai priklausantys žmonės dažniausiai tvirtino, kad „karų, praktiškai ir nenusimato“ (mokslo darbuotojas, 42 m.) arba tokia tikimybė yra minimali, tačiau dauguma iš jų (net neklausti) pabrėždavo, jog „Lietuva – per maža ir niekam neįdomi šalis“ (bedarbė, 26 m.), o net ir kilus karui, mūsų šalies kariuomenė nebūtų pajėgi apsaugoti valstybę nuo tiesioginės priešos invazijos. Pažymėtina, jog abiem kategorijoms priklausantys respondentai pačią karo grėsmę dažniausiai suvokia kaip tiesioginę invaziją ir tik nedaugeliui (dažniausiai antrai kategorijai priklausančių) žmonių šis terminas asocijuojasi su platesniu kontekstu, į kurį įeina ir terorizmas, kibernetinės atakos, ekonominės sankcijos bei kitokie pavojai. Kitas įdomus pastebėjimas – didžiosios dalies žmonių, prisilaikančių subnacionalinės grėsmės sampratos, amžius neviršija 35 metų, kas savo ruožtu leidžia manyti, kad jaunesni žmonės karą suvokia visiškai kitaip, nei senosios kartos atstovai.

3.1.2. Kariuomenės struktūra: pagrindas – profesionalai

Analizuojant antrą kriterijų – kariuomenės struktūrą, pastebėta, kad tiek pirmos tiek antros kategorijos atstovai labiau linksta prie profesionalios, „šiuolaikinės“ kariuomenės modelio, pabrėždami mažos, tačiau gerai apmokytos ir apmokamos, kariuomenės privalumus. Visgi tarp pirmąją kategoriją atstovaujančių žmonių galima būtų išskirti mažytį pogrupį respondentų, su nostalgija prisimenančių senus laikus ir siūlančių bandyti derinti šias dvi alternatyvas (profesionalių karių ir šauktinių armiją), palaiKANčių savo pozicija tokiais racionaliais argumentais, kaip dideli valstybės kaštai mažos ir faktiškai, bejėgės (nors ir gerai ištreniruotos) kariuomenės išlaikymui. Savo ruožtu, antros kategorijos atstovai, nors ir akcentuodami mūsų kariuomenės bejėgiškumą ir nereikalingumą globaliame kontekste, dažniausiai buvo itin kategoriški ir šauktinių armiją vertino ypač neigiamai, ką atskleidžia tokie žmonių pasisakymai, kaip „šauktiniai – fiziškai nepasiruošę būtų, tik atlėkę iš namų, (...) neužsigrūdinę, avelių banda būtų“ (pensininkas, 62 m.) bei „šauktinių (...) šeštadieniais pilna autobusų stotis.

Velniam mums tokia kariuomenė, jei ją savaitgaliais paleidžia? (...) O su profesionalais būtų kitaip“ (gydytoja, 50 m.)

3.1.3. Kariuomenės funkcijų spektras: nuo siauro iki plataus

Kitas įdomus aspektas – kariuomenės atliekamų funkcijų supratimas. Asmenys, savo nuostatomis artimi pirmajai kategorijai, dažniausiai būdavo linkę priskirti kariuomenei daugybę funkcijų, tarp kurių – „Dalyvavimas kokiose nors misijose. Vidinių agresijų malšinimas“ (studentas, 19 m.). Taip pat buvo minima tai, kad kariuomenė „galėtų daugiau palaikyti viešąją tvarką, kuri sukrauta ant policijos pečių“ (elektrikas, 45 m.) ar net „(...) galbūt kažkiek skatinti patriotizmą“ (statybininkas, 25 m.). Antrajai kategorijai priklausantys skeptikai susiskaldė į dvi grupes – vieni kariuomenės funkcijas apribojo vien tarptautinių isipareigojimų vykdymu bei dalyvavimu taikos palaikymo misijose įvairiuose pasaulio kampeliuose, kiti, priešingai, buvo linkę palaikyti kariuomenės neutralumą kitų valstybių atžvilgiu, argumentuodami tuo, jog „valstybė privalo pati susitvarkyti su savo problemomis“ (įmonės direktorius, 44 m.) ir kariuomenei palikdami „tiesiog „fasadines funkcijas“ – įvairius mokymus, dalyvavimus paraduose ...“ ir t. t. (įmonės direktorius, 44 m.). Abejuose kategorijose pasitaikė individų, teigiančių, kad „valstybės gynyba čia pirmiausia“ (bedarbis, 61 m.), tačiau pokalbiui tęsiantis, beveik visi respondentai papildydavo savo atsakymus ir sakydavo, jog tai – ne vienintelis kariuomenės išlaikymo tikslas.

Labai svarbus aspektas yra tas, kad praktiškai visi respondentai, paklausti ko kariuomenė neturėtų daryti, paminėjo, jog jai nedera kištis į jokią politiką. „Kariuomenė iš vis neturėtų kištis į politiką. Pirmiausia.“ (elektrikas, 45 m.). „Aišku ji neturėtų kištis į politiką, tai pirmas dalykas. Nors to, kaip rodo mūsų istorinė patirtis, yra labai sunku išvengti. Nes mažoj valstybėj kariškiam yra nemažas spaudimas. (...) Tai pirmas dalykas turi būti depolitizuota.“ (mokslo darbuotojas, 42 m.). Tokie atsakymai gali būti interpretuojami kaip visuomenės orientacijos posūkis nuo modernizmo (tautiškumo politikos užtikrinimo naudojantis kariuomene) prie postmodernizmo (kariuomenė kaip neutrali agentūra saugumui užtikrinti).

Apskritai galima teigti, kad gauti duomenys leidžia manyti, jog po nepriklausomybės atkūrimo kariuomenės funkcijų sąvoką žymiai išsiplėtė ir nėra siejama vien tik su tiesiogine teritorine valstybės gynyba, bet kartu ir nekelia pretenzijų į tokias sritis kaip tautiškumo gaivinimas.

3.1.4. Kario įvaizdis – gynėjo profesija

Kalbant apie ketvirtąją – karo įvaizdžio sampratą, buvo susidurta su tam tikrais keblumais, kadangi skirtumai tarp mūsų nagrinėjamų kategorijų nebuvo ryškūs. Abejose grupėse buvo žmonių, tvirtinančių, jog šiuolaikinis karininkas – tai karys-specialistas, išmanantis savo amatą, gerai parengtas (tiek fiziškai, tiek morališkai) savo veiklai ir gaunantis už ją atitinkamą algą. Taip pat abejose grupėse buvo asmenų, teigiančių, kad svarbiausias kario bruožas – tai noras ir sugebėjimas ginti savo Tėvynę. Visgi pastebėta tendencija, kad pirmajai kategorijai priklausantys individai buvo linkę žymiai dažniau pabrėžti, kad Lietuvos kariuomenėje gali tarnauti tik Lietuvos piliečiai, pasižymintis itin giliu patriotizmo jausmu bei suvokiantys savo veiklos svarbą. Tuo tarpu antroje kategorijoje pasitaikė nemažai žmonių, akcentuojančių tai, kad karys privalo būti puikiai pasiruošęs tarnybai ir išmokytas elgtis bet kokio tipo situacijose, o vien tik patriotizmas nesuteikia kariams reikiamų įgūdžių, apie ką galime spręsti iš tokių respondentų pasisakymų, kaip „patriotinės vertybės svarbu, bet kai atsisuki, viskas su-triuškinimu baigiasi. Neužtenka vien tik jo“ (gydytoja, 50 m.). Pažymėtina, kad respondantai, paklausti apie tai, ar šiuolaikinis karys asocijuojasi jiems su partizano arba Pilėnų karžygio įvaizdžiais, atsakydavo neigiamai, tačiau paklausti apie pagrindines kario savybes ir vertybines orientacijas, dažniausiai atsakydavo, jog kariuomenėje tarnaujantis žmogus turi pasižymėti drąsa, protu bei ištvermingumu, taip pat, „kad būtų pasirėngęs fiziškai, kad nebūtų kaip lapas, papūti ir nukrenta“ (vadybininkė, 26 m.), taigi galima įžvelgti tam tikrų prieštaravimų – atrodytų, kad žmonės mano, kad partizanai ar senovės karžygiai neturėjo visų aukščiau išvardytų savybių. Galbūt šį faktą galima būtų paaiškinti vyraujančių mūsų visuomenėje stereotipų pagalba arba tiesiog tuo, jog žmonės nėra linkę gilintis į kitų žmonių (ypač gyvenusių kitoje istorinėje ir kultūrinėje plotmėje) mąstymą.

3.2. *Orientacijos tipai: Santykio lygmuo*

Antras klausimų blokas buvo skirtas paanalizuoti respondentų santykį su Lietuvos kariuomene: kokio esama ryšio tarp visuomenės ir kariuomenės, kaip jis išivaizduojamas ir galiausiai – kaip vertinama pilietybės ir karo tarnybos tarpusavio priklausomybė.

3.2.1. *Kariuomenės vertinimas: svyruoja abejingumo rėmuose*

Pirmiausia svarbu paminėti, kad nemažai respondentų susidurdavo su informacijos apie kariuomenę trūkumu. Kildavo natūralus klausimas, kaip galima vertinti ką nors, apie ką neturi jokių žinių. Tai vienas iš veiksnių lėmusių vyraujančią indiferentišką respondentų nuomonę. Pavyzdžiui: „Nei ką nors gero galiu apie ją pasakyti, nei ką nors blogo, praktiškai nieko apie ją ir nežinau...“ (pensininkas, 67 m.). Dauguma respondentų buvo abejingi ir dėl klausimo, ar patys norėtų tarnauti dabartinėje kariuomenėje: „Galbūt tarnauti galbūt ir norėčiau, jeigu būtų sudarytos sąlygos tarnauti normaliai, tai taip, aš norėčiau, o esant dabartinei situacijai...“ (statybininkas, 25 m.). Šie atsakymai iliustruoja abejingumą Lietuvos kariuomenei.

Prasta kariuomenės technika, abejotina motyvacija – veiksniai, lėmę neigiamus atsiliepimus. Pastebėtina, kad savo nuomonę pagrįsti ar argumentuoti pašnekovams buvo nelengva. Tai galima paaiškinti tuo, kad su kariuomene paprastas civilis nesusiduria kasdien. Apie ją ir jos veiklą visuomenė nėra suinteresuota pati domėtis, todėl natūralu, kad priešišką poziciją galėjo suformuoti tiesiog keli išgirsti neigiami atsiliepimai. Įtaką darė ir pažįstamų tarnavusių arba tarnaujančių kariuomenėje atsiliepimai, kurių, respondentų nuomone, esti įvairių, be to neretai jie tampa per daug suasmeninti, todėl gali formuoti neigiamą nuomonę.

Įdomu tai, kad teigiamą nuomonę daugeliu atvejų nulėmė, tai jog valstybė sustabdė karių šaukimą. „Kiek žinau, jau nebėra šaukiami šaukstiniai, yra linkstama link profesionalios kariuomenės, todėl, manyčiau, būklė yra gerėjanti.“ (vadybininkė, 22 m.). Kitas aspektas: paprašius palyginti su SSRS kariuomene, beveik visi respondentai, nepriklausomai nuo jų amžiaus, nedvejodami palaikė Lietuvos kariuomenę. Bet šis palaikymas – są-

lyginis dalykas, kadangi motyvai dažniausiai remdavosi prasta nuomone apie Sovietų kariuomenę. Pavyzdžiui: „Sovietų armijoje žmonės tiesiog buvo išnaudojami“ (bedarbė, 26 m.) ar „Nu tai Lietuvos! Sovietų ten išsiųsdavo kur, neduok Dieve...“ (pensininkė, 81 m.). Šie palyginimai atskleidė, kad esama aiškios skirties tarp SSRS ir Lietuvos kariuomenės ir kad prastam mūsų valstybės kariuomenės vertinimui sovietinė karinė patirtis neturi lemiamos reikšmės.

3.2.2. Kariuomenės vertinimas tarpautinėje arenoje

Manome, kad respondentų atsakymai, liečiantys Lietuvos kariuomenės dalyvavimą tarpautinėse misijose, leis daug tiksliau įvertinti kariuomenės legitimumą visuomenės akyse apskritai. Čia reikia pažymėti, kad vertinimas iš esmės nesiskyrė. Respondentų orientaciją galima tipizuoti tuose pačiuose rėmuose – nuo daugiau teigiamos prie mažiau teigiamos, tačiau neperžengiant abejingumo ir skeptiškumo ribų.

Lietuvos narystei NATO iš esmės pritariama, tačiau tvirtos, vienareikšmiškos nuomonės nėra. Atsakymuose dažniau vyravo stereotipiniai išsireiškimai, kaip „taip saugiau“, „taip reikia“ arba, kaip pavyzdžiui, „Gal ir pravėrs kada nors ateityje, kas žino.“ (Įmonės direktorius, 44 m.).

Galima daryti prielaidą, kad ir čia stinga įvairiapusės informacijos apie NATO, kad būtų galima susidaryti tvirtą, ne tipišką nuogirdomis grįstą nuomonę. Dar daugiau – iš susidaro įspūdis, kad respondentai NATO mato kaip kitokią, moderniąją karo tarnybos prievolę. Tik šį kartą ne individo lygmeniu, o visos valstybės. Pagalbai kitai NATO narei respondentai dažniausiai pritarė, teigdami, kad *reikia, nes esam nariai*: „Jeigu tu esi sąžiningas. Nori nenori. Jeigu tu esi sąžiningas Jeigu tu tik šiaip toj sutartį dalyvauji ale „va mane apgins“ „nu tada kitas klausimas“ (elektrikas, 45 m.). Tokios atsakymų iliustracijos tarytum patvirtina, kad griežtai neigiamos antipatijos NATO visuomenė nejaučia.

Kategoriškesnės nuomonės išreiškiamos dėl karių siuntimo į karštuoju pasaulio taškus. Respondentai argumentuoja gana paprastai: ten vyrauja visiškai skirtinga kultūra, socialiniai santykiai, ekonominės, klimato sąlygos, kitokio pobūdžio konfliktai, taigi išvelgiama kur kas daugiau pa-

vojų. „Čia gryna nesąmonė. Siųst savo kariuomenę. Mes ir taip jos nedaug turim. Ir dar ten siuntinėt.“ (pensininkas, 75 m.). Visgi, ir šiuo atveju narys-tė NATO ir kiti tarptautiniai įsipareigojimai vaidina gana svarbų vaidmenį ir neretai priverčia bent jau iš dalies pripažinti jų svarbą. Nepriklausomai nuo to, ar palaiko karių siuntimą ar ne, daugelis nematė būtinybės nutraukti jį ir žūnant kariams: „Jei yra susitarimas, tai ir reikia jo laikytis, nepaisant jokių aukų“ (bedarbė, 26 m.).

Taigi, vykstant pokalbiams neretai išaiškėdavo, kad Lietuvos karių siuntimas į karštuosius pasaulio taškus ir galimas atsakas į tai – dar viena dabartinei visuomenei galima grėsmė, kadangi tai neprisideda (arba prisideda labai nežymiai) prie Lietuvos saugumo. Apibendrinant kariuomenės tarptautinį vaidmenį, pašnekovai buvo linkę jį vertinti kaip priverstinį, primestą įsipareigojimą, keliantį kur kas daugiau pavojų nei galbūt naudos, kovojant prieš abstraktų blogį ir padedant kitoms valstybėms.

3.2.3. *Karys visuomenėje*

Kitas aspektas – kariuomenės ir visuomenės santykis. Pagrindinis klausimas: kokia kario vieta visuomenėje. Pastebėtina, kad šiuo klausimu nuomonės ir argumentai dažnai išsiskyrė. Tai priklausė nuo respondentų požiūrio. Vieni buvo linkę žiūrėti abstrakčiau: „visi darbai savotiškai išskirtiniai. Statybininkas ar buhalteris, ar karys...kažkuom ypatingas, kažkuom geras“ (Statybininkas, 25 m.), kiti – konkrečiau. Pastarasis požiūris akcentuoja, kad karys skiriasi (ir turėtų skirtis) nuo civilio: tiek visų pirma fiziškai, tiek savo elgesiu, tiek ir moralinėm savybėm. Respondentai buvo linkę pripažinti tam tikras privilegijas kareiviams. „Atostogas, paskui paskui sanatorijos, viską...<...> jiems jau pirmoj eilėj turėtų būti“ (Pensininkas, 62 m.). Pagrindinis argumentas – karys rizikuoja savo gyvybe ir sveikata. Tačiau šių skirtumų nereikėtų suprasti kaip modernaus modelio požymių. Moderniame modelyje akcentuojamas ne tik profesijos specifiškumas, bet greičiau – savotiškai garbinamas elitinis kario luomas. Tuo tarpu čia respondentai įvardija grynai techninius profesijos išskirtinumus, kas reiškia, jog tipizacija dėl kario išskirtinumo iš esmės sutelpa į postmodernaus mo-

delio rėmus. Buvo tik pavienių pasisakymų, jog karys iš principo turėtų būti kaip tam tikras elitinis pavyzdys.

Abstrakčiai kalbant apie kariuomenės ir visuomenės santykį bendradarbiavimo lygmenyje galima išskirti du respondentų orientacijos tipus. Pirmas, vyraujantis tipas, apima manančius, kad kariuomenė turi palaikyti ryšį su visuomene: „turi būti pasitikėjimas. Tai kitaip nebus pasitikėjimo, jeigu to ryšio nebus“ (Mokslo darbuotojas, 42 m.). Pritariama savotiškai kariuomenės integracijai į visuomenę per švietėjišką veiklą, kuri skatintų abipusį bendradarbiavimą, o kartu ir pasitikėjimą. Dera paminėti, kad vyrauja tendencija neatsiriboti nuo kariuomenės. Priešingai – visuomenę domina pastarosios veikla. Antras tipas apima linkusius kariuomenę atskirti nuo visuomenės: „Nors šiaip, prie ko čia tas bendradarbiavimas? Kariuomenė – tai kariuomenė. Jos funkcija – tai ne bendravimas ir ne viešųjų ryšių palaikymas...“ (Įmonės direktorius, 44 m.).

3.2.4. *Karo tarnyba ir pilietybė*

Pastebėtina, kad karo tarnybą apibūdinti vienareikšmiškai ir konkrečiai respondentams nebuvo lengva. Vyraujanti nuomonė šiuo klausimu buvo normatyvinis požiūris, kad visgi karo tarnyba yra piliečio pareiga. Ji turėtų remtis kiekvieno asmens siekiu atlikti pareigą tėvynei, būti pasiruošusiam: „Ne, čia yra kaip pareiga. Ir konstitucijoje yra toks straipsnis, kad privaloma ginti tėvynę. Kiekvienas turi atlikti“ (Pensininkas, 71 m.).

Tarp jaunesnės kartos atstovų esama priešingo požiūrio. Jaunesnių respondentų atsakymuose ryšys tarp karo tarnybos ir pilietybės pastebimai trūkinėja. „Iš tikrųjų tai buvo anksčiau taip. Dabar yra kiti laikai. To gyvenimo patirties galima kitur gauti. Tautiškumo galima išmokti ir kitur. Ir mokykloje.“ (Studentas, 19 m.).

Nagrinėdama karo tarnybos ir pilietybės ryšį mūsų grupė nesiryžta visuomenės orientaciją įvardinti kaip atitinkančią modernų modelį, kuriame šis ryšis labai stiprus. Apskritai atsiribojome nuo detalesnės analizės šiuo klausimu ir pateikėme tik paviršutinišką respondentų įsivaizdavimo tipizaciją. Užimti tokią poziciją mus privertė respondentų svarstymai apie kita-

taučius ir kariuomenę. Pastebėjome ypač stiprią tendenciją karo tarnybos pagrindų laikyti pilietybę. „Juk taip valstybės ir veikia. Niekur nėra pasaulio praktikos, arba aš jos nežinau, kad tarkim vienos valstybės karininkai vadovautų kitos valstybės kareiviams. (...) Valstybės sudarytos tautiškumo pagrindų. Iki šiol buvo bent jau. Tai manau, tai yra natūralu, kad armiją sudaro piliečiai tos valstybės.“ (Mokslo darbuotojas, 42 m.)

Reikalas tas, kad pilietybės ir karo tarnybos ryšio kriterijus reikalauja kur kas platesnės filosofinės interpretacijos. Ji neišvengiamai susidurtų su būtinybę apsvarstyti ar šiuolaikinių Vakarų valstybių pagrindas vis dar yra tauta, ar visuotinės žmogaus teisės. Šis uždavinys mums pasirodė per sudėtingas, kadangi turėtų apimti labai plačios srities pokyčių visumos analizę. Todėl nagrinėdami kariuomenės įsivaizdavimą stengėmės remtis konkrečiau apčiuopiamais kriterijais.

3.3. *Orientacijos tipai: Vertybinis lygmuo*

Nors mūsų tiriamasis darbas daugiausiai rėmėsi vadinamaisiais techniniais ir santykio aspektais, tačiau Moskvos modelyje skirta vietos ir grynai vertybiniais kintamiesiems. Jie tiesiogiai neišvedami iš kintančios tarptautinės aplinkos, darančios įtaką kariuomenės modeliui, bet akcentuoja postmodernias vertybes. Šių kriterijų vaidmuo – akivaizdžiai šalutinis. Tačiau norint suprasti, kokią kariuomenės viziją regi Lietuvos gyventojai ir kur link pasuks pati kariuomenės transformacija, galima į tai pažvelgti ir aptariant kiek šalutinius aspektus. Konkrečiai šiuo atveju tiriami respondentų įsitikinimai, arba stereotipai, apie Lietuvos kariuomenės sudėtį. Kadangi keičiantis epochoms kariuomenės sudėtis atitinka tos epochos kultūrinę dvasią, galima pamėginti išžvelgti, ar šiuo metu esama prielaidų (kad ir iš šių šalutinių požymių) vykti virsmui, tarkime, iš tradicinių modernaus modelio vertybių prie postmodernios kariuomenės sudėties sampratos.

3.3.1. *Moterys kariuomenėje*

Pirmasis kriterijus yra moters vaidmuo kariuomenėje. Moterų teisės patyrė tikrą plėtros bumą XX-ajame amžiuje, kuris labiausiai pasižymėjo

lygiomis lyčių galimybėmis. Jų klausimas pritaikomas bene visur, todėl aktualus ir tradiciškai vyrų dominuojančiame kario įvaizdyje. Tačiau gauti atsakymai rodo, kad vieningos dabartinės sampratos Lietuvoje nėra. Pagal gautus duomenis galima išskirti bent tris didesnius tipus.

Pirmąjį tipą galima pavadinti „tradicinio vyro, kaip kovotojo, supratimo“ šalininkais. Tai reiškia, kad tokie respondentai vienaip ar kitaip nemato moters kariuomenėje. Įdomu, kad tokią nuomonės reikšmę galima priskirti tiek vyrams, tiek ir moterims. Vyrams labiau būdingas pašaipnis požiūris. Tai yra, vartojami posakiai „mergaičių kariuomenė“, „bobelės“ ar atsargiai įrodinėjama, kad moterims iš prigimties labiau artima švarai, namų aplinka nei lauko apkasams. Apskritai tikima, kad pagrindinės pasirošimo kliūtys yra fizinės-biologinės ir psichologinės. Respondentų, priskirtų šiam tipui, amžius varijuoja plačiai.

Antras tipas gali būti pavadintas „lyčių lygiateisiškumo arba liberalumo“ šalininkais. Tiesiog įvardijama palitusi frazė apie lyčių lygybę. Argumentai „už“ yra asmeninis moterų pašaukimas, nes jis, sakoma, lemia moters galimybę įsijungti į kariuomenę. Šio tipo respondentams būdingas būdingas jaunas ir vidutinis amžius. Pensijinio amžiaus respondentai nebuvo linkę išsakyti tokių liberalių idėjų.

Paskutinis tipas – „kompromisinis“ tipas. Jis apima didžiausią tyrimo imties dalį. Jo esmė yra ta, kad moterims laiduojama teisė veikti karinėse struktūrose. Bet keliama sąlyga, kad joms prieinama tik ribota veiklos apimtis. Tipas kiek primena „tradicinio vyro-kovotojo“ tipą, kadangi neretai išreiškiamas nepritarimas, įvardijamos panašios moterų problemos. Tik dėl jų moterys, šiuo atveju, nėra visiškai atskirtos nuo kariuomenės, bet ir negali visavertiškai dalyvauti kariniuose manevruose ir kitose pavojingose veiklose. Moterų darbas čia suprantamas slaugės, saugios nuo susirėmimų ryšininkės, aprūpinimo, veiksmų koordinavimo ar štabo darbuotojos. Kadangi respondentų nei amžius, nei profesijos pobūdis nėra dėsningi, todėl „kompromisinio“ tipo sunku priskirti kokiai nors visuomenės grupei.

3.3.2. *Kitataučiai kariuomenėje*

Keliamas klausimas dėl kitataučių Lietuvos kariuomenės sudėtyje. Dauguma respondentų žiūri teigiamai arba neprieštaruja tokiam kariuomenės

spektrui. Tačiau kiekvienas žmogus paminėjo tam tikras sąlygas. Svarbiausia sąlyga – pilietybės turėjimas. Pilietybė yra vienas garantų, laiduojančių ryšį, tarpusavio atsakingumą tarp kario ir valstybės. Toliau pritariančiuosius galima suskirstyti pagal jų, pritarimo argumentus. Vieni atsižvelgia į moralines vertybes siekiant tarnauti Lietuvai: patriotiškumą, viešo noro pareiškimą, sąžiningumą, meilę tėvynei (nors ir galbūt ne etninei), taip pat galimą diskriminacijos dėl tautybės problemą. Kita dalis apklaustųjų nurodė techninius ar procesinius aspektus – t. y., karys turi atlikti savo funkciją. Žiūrima į rezultatą, išsilavinimą ir profesionalumą, o ne į patriotiškumą ir kitas sunkiau „apčiuopiamas“ idėjas. Tiesa, šiam palaikančiųjų tipui galioja „apčiuopiama“ pilietybės sąlyga – ji ir turėtų susieti karį ir valstybę. Pastebėtina, kad vertybiniam tipui artimesni jaunesni respondentai. Funkcionalumą ir pasirengimą (labiau nei vidines vertybes) akcentuoja senjorai, remdamiesi ilgalaike patirtimi.

3.3.3. Homoseksualai kariuomenėje

Kalbant apie netradicinės orientacijos asmenis respondentai dažnai sutrinka, pradeda rinkti žodžius. Kelti klausimą ar tuo labiau gilinti diskusiją sunku, nes atsakymai santykinai trumpesni. Šiuo atveju vienos krypties vertinimo tendencija ryškesnė nei kitataučių problemoje, tik yra priešinga. Beveik visi apklaustieji atskleidė nepalankią nuomonę apie homoseksualizmą arba tokios orientacijos atstovų tarnavimą kariuomenėje. Atsižvelgiant į tai, galima išskirti du nepritariančių netradicinėms orientacijoms tipus. Vienas jų yra nuosaiikus nepritarimas. Atsargiai pareiškiamas nepalankumas tokiai kariuomenės sudėčiai, nors neretai priduriama, kad pats asmuo nėra kaltintinas ar persekiotinas. Beveik visi taip teigę yra jaunuoliai ar vidutinio amžiaus žmonės. Kitas tipas – kategorinis nepritarimas. Nesutinkama ne tik su tokių asmenų rekrutavimu, bet ir jaučiamas nepalankumas apskritai tokios orientacijos atstovams. Tipiškai tokią nuomonę turėjo vyresnio ir ypač pensijinio amžiaus apklaustieji.

Išvados

Dėl metodologijos specifiškumo mūsų tyrimo išvados nepretenduoja į užtikrintą pagrįstumą, tačiau mėgina tipizuoti visuomenės orientacijas kariuomenės atžvilgiu. Ši tipizacija pasiūlo bendro pobūdžio apmąstymus apie tai, kaip kariuomenės modelį įsivaizduoja dabartinė visuomenė. Manome, kad remiantis mūsų pasiūlyta tipizacija, galima atlikti reprezentatyvų tyrimą ir suformuoti daug griežtesnes išvadas.

Lietuvos visuomenės orientacija kariuomenės atžvilgiu negali būti pri skirta nė vienam iš idealių tipų: nei moderniam, nei postmoderniam. Tačiau trejuose skirtingose lygmenyse ši orientacija linksta tai prie vieno, tai prie kito modelio. Atsakymų įvairiapusiškumas leido mums kiekviename lygmenyje išvelgti vis kitokias tipizacijas.

Techniniame lygmenyje požiūriai į kariuomenę koncentravosi iš esmės postmodernaus modelio rėmuose. Dvi pagrindinės šių požiūrių šakos: 1. Kolektyvinei gynybai parengta kariuomenė. 2. Fasadinė kariuomenė neturinti ambicijų apginti šalį. Abu požiūriai remiasi įsitikinimu, kad Lietuvos atominis karas ar postmodernios grėsmės (teroro aktai) neturėtų ištikti, o jeigu ištiktų – tai fatališkai, be jokių šansų pasipriešinti. Todėl gynybai ir kariuomenės parengimui šios grėsmės neaktualios. Aktuali gali būti tik tiesioginė invazija, tačiau ir jos šansai – minimalūs. Nors toks grėsmės suvokimas yra moderznimo bruožas, tačiau orientaciją pavadiname susikoncentravusią postmodernizmo rėmuose, kadangi pati tikimybė vertinama žemai, o kariuomenės organizavimo formos iš esmės postmodernios. Visuomenė linksta prie tokios kariuomenės, kuri remiasi profesionalais. Tačiau čia esama takoskyros, leidžiančios suskirstyti požiūrius vėl į dvi grupes: 1. Profesionalios pajėgos, kurios apsiima trumpais piliėčių apmokymais, kad, reikalui esant, kariuomenė būtų mobilizuota gynybai. 2. Profesionali kariuomenė neturinti jokių tikslų apmokyti šauktinių. Šių tipų rėmuose skirtingai suvokiamos ir kariuomenės funkcijos: 1. Platesnis spektras: nuo aktyvaus dalyvavimo tarptautinėse misijose ar pratybose iki vidaus neramumų likvidavimo. 2. Siauresnis spektras: iš esmės tik fasadinės funkcijos ir būtinausių tarptautinių įsipareigojimų vykdymas. Abu tipai susilieja svarstant šiuolaikinio kario įvaizdį – tai karys profesionalas,

gerai pasirengęs savo profesijos rėmuose ir nesikišantis į politiką. Patriotizmo reikšmė akcentuojama, tačiau labai nežymiai. Pirmenybė teikiama profesiniam pasirengimui.

Santykio lygmenyje visuomenės orientaciją taipogi galima tipizuoti postmodernaus modelio ribose. Mūsų tyrimas stokoja reprezentatyvumo, tad tiksliai apžvelgti kariuomenės vertinimo negalime. Tačiau tendencijos atitinka postmodernų modelį: kariuomenė vertinama abejingai. Vertinimas nežymiai svyruoja nuo neigiamo, prie teigiamo, tačiau neišsivaduojant iš abejingumo pančių. Panašiai mąstoma ir apie mūsų kariuomenės veiksmus tarptautinėje arenoje. Narystė NATO nebyliai palaikoma. Taikos misijos kritikuojamos, tačiau iš esmės pripažįstamas jų legitimumas. Dar viena svarbi aplinkybė – informacijos stoka. Visuomenė praktiškai nežino realios kariuomenės padėties. Ši atskirtis labiausiai ir įtakoja orientacijos poslinkį link postmodernaus modelio. Kario profesija iš esmės traktuojama kaip profesija tarp profesijų. Karys neidealizuojamas kaip elitinis tautos narys, kas būdinga moderniam modeliui. Pabrėžiamas tik techninis profesijos išskirtinumas. Panašiai kaip policininko ar gaisrininko. Tai leidžia tipizuoti požiūrius neišeinant iš postmodernaus modelio rėmų: 1. Teigiantieji, kad kario profesija lygi tarp visų profesijų, nes visos jos skiriasi. 2. Teigiantieji, kad karys labiau specifiskesnė profesija negu kitos. Vienintelė išimtis šiame kontekste – karo tarnybos ir pilietybės ryšis. Vyraujanti respondentų grupė linkusį laikyti karo tarnybą kaip iš pilietybės išplaukiančią pareigą. Mažesnė grupė – šį ryšį kvestionuoja. Nesiryžome čia daryti griežtų išvadų. Gali atrodyti, kad pagal šį kriterijų Lietuva, kur karo tarnybos pagrindu laikoma pilietybė, yra modernaus modelio valstybė. Tačiau argi pasaulyje valstybių pagrindas nėra pilietybė? Atsakymas reikalauja platesnės filosofinės diskusijos.

Vertybinis lygmuo – tai lygmuo pagal kurio kriterijus Lietuvos visuomenės orientacijos negalime priskirti postmoderniam modeliui. Respondentų atsakymų tipizacija svyruoja ir prie modernizimo, ir prie postmodernizmo. Galima teigti, kad palankiausiai žmonės žiūri į kitų tautybių asmenis Lietuvos kariuomenėje (postmodernu?). Tačiau keliami sąlyga – pilietybės turėjimas. Nepalankiausiai įvertinti netradicinės orientacijos kariai (modernu?). Manoma, kad jie neturėtų tarnauti. Tarpinę ir sudėtingiausią situaciją

užima moterys. Čia išskirta daugiausia respondentų tipų: 1. Nepritarimas moterų vaidmeniui kariuomenėje 2. Sąlyginis palankumas 3. Visiškas palaikymas. Visos šios tipizacijos parodė tam tikrą prieštarumą kuriam modeliui priskirti visuomenės vertybinę orientaciją. Pereinant prie postmodernistinės orientacijos nebėra taip svarbu, kas konkrečiai kaunasi jos gretose. Tai patvirtina lyčių lygybe grįstas didėjantis moters vaidmuo kariuomenėje pripažinimas bei plačiai palankus būtent kitataučių piliečių (kitais tariant, tautinių mažumų) priėmimas. Kita vertus, žmonių (ypač pensininkų) emocionalios ir nepalankios reakcijos į seksualines mažumas rodo, kad postmodernistinės orientacijos virsmas šiuo apsektu vis dar vėluoja.

Apibendrinus galima teigti, kad tyrimo pradžioje kelti nuogastavimai, jog visuomenės įsivaizdavimas prasilenkia su realiu naujos Lietuvos kariuomenės modeliu – nepasitvirtino. Techniniame lygmenyje visuomenės orientaciją galima tipizuoti postmodernizmo rėmuose – visuomenė suprantama Lietuvos kariuomenėje vykstančius pokyčius ir legitimumo krizė čia neturėtų grėsti. Žmonių sąmonėje vyraujantis kariuomenės ir visuomenės tarpusavio santykių įsivaizdavimas taipogi priskirtinas postmoderniam tipui. Probleminiai aspektai slypi vertybiniame lygmenyje. Tokios postmodernios vertybės kaip lyčių lygybė bei kitataučių ar homoseksualų tolerancija įvairiai suprantamos individų sąmonėje. Šiame lygmenyje orientacija yra pereinamojoje stadijoje.

DOC. DR. INGOS VINOGRADNAITĖS KOMENTARAS:

Šis tiriamasis darbas siekia rekonstruoti kariuomenės vaizdinių spektrą Lietuvos visuomenėje, kad išsiaiškintų, kokią atramą visuomenėje turi kintanti, „postmodernėjanti“ kariuomenė. Atliktas tyrimas išsiskiria puikiai apgalvotu teoriniu pagrindu, kuris padėjo tyrimo autoriams surinkti įdomią, reikalingą empirinę medžiagą. Tačiau ypatingo dėmesio verta atlikta surinktos medžiagos analizė, pasiūlanti taiklius, įdomius išvalgus. Darbą verta perskaityti ne tik tiems, kurie domisi kariuomenės ir jos vaizdinių transformacijomis, bet ir tiems, kurie nori suvokti vieno iš politikos tyrimo metodų – kokybinio interviu – galimybes.

VILNIAUS MIESTO VIEŠOJO TRANSPORTO KELEIVIŲ KONTROLĖS SISTEMŲ ANALIZĖ

ROMUALDAS BAKUTIS

IEVA MASYTĖ

VYTAUTAS MITALAS

Įvadas

Šiame tyrime Vilniaus miesto kontekste siekiama įvertinti 2 viešojo transporto keleivių kontrolės sistemų alternatyvas. Probleminę darbo situaciją sudaro 2 tokių potencialių sistemų egzistavimas:

1. Šiuo metu Vilniaus mieste veikiančios mokesčio už važiavimą kontrolės savitarnos būdu (*self-service fare control, SSFC*) sistema, kuriai būdinga: a) keleiviai gali laisvai įlipti į ir išlipti iš viešojo transporto priemonės; b) viešajame transporte keleiviai patys turi pasižymėti bilieta, jie negali mokėti už važiavimą vairuotojui; c) egzistuoja mobili keleivių kontrolė.⁴³²
2. Alternatyvi mokėjimo įlipant (*pay on boarding, POB*) sistema, esanti pirmosios sistemos antipodu, nes: a) keleiviai gali išlipti pro visas viešojo transporto priemonės duris, tačiau įlipti tik pro priekines; b) keleiviai gali važiuoti tik parodę bilieta vairuotojui; c) nėra keleivių kontrolės (ją atlieka vairuotojas).⁴³³

Problemą sudaro ribotų išteklių dilema: resursai, prarandami pasirenkant kaštų prasme brangesnę sistemą, negali būti panaudoti kitose viešosios politikos srityse, todėl iš principo naudinga yra sutaupyti. Todėl šiame tyrime, taikant kaštų ir naudos analizės metodą, norima atsakyti į klausimą: ar Vilniaus miesto viešajame transporte verta įdiegti mokėjimo įlipant sistemą?

⁴³² Daniel Fleishman et al. (sud.), *TCRP Report 80: A Toolkit for Self-Service, Barrier-Free Fare Collection*. Washington D.C.: National Academy Press, 2002, 1–2.

⁴³³ Ten pat, 2–2 – 2–5.

1. Teorinis analizės pagrindas

Abejas keleivių kontrolės sistemas galima nagrinėti 3 dimensijomis:

1. Mokesčių už važiavimą vengimo galimybė: POB sistemoje ji neįmanoma, kadangi keleiviai negali patekti į autobusą neparodę bilieto vairuotojui; SSFC sistemoje mobili keleivių kontrolė nepajėgia patikrinti visų viešojo transporto priemonių, todėl, šiuo atveju, prarandamos potencialios lėšos už parduotus bilietus.
2. Sistemos eksploatacijos išlaidos: POB sistemoje vairuotojams atliekant keleivių kontrolės funkciją išlaidos darbo jėgai mažesnės nei SSFC sistemoje, kuri reikalauja mobilios keleivių kontrolės išlaidų.
3. Keleivių įlipimo laikas: POB sistemoje keleiviai gali įlipti tik pro priekines duris, todėl laikas pailgėja, SSFC sistemoje galima įlipti pro visas duris, tai sutrumpina laiką.⁴³⁴ Pailgėjęs laukimo laikas, savo ruožtu, reiškia padidėjusią laiko vertę.

POB sistema esti pranašesnė pirmų 2 dimensijų atžvilgiu, SSFC, šalininkų nuomone, pirmuosius 2 SSFC trūkumus nusveria POB pralaimėjimas 3 dimensijoje. Pranašumai šiose dimensijose determinuoja priklausomą kintamąjį – keleivių kontrolės sistemos kaštų bei naudos variacijas. Toliau siekiama įvertinti, kurio teorinio modelio pateikiami argumentai yra relevantiški Vilniaus miesto viešojo transporto sistemos atžvilgiu.

2. Metodinis problemos sprendimo pagrindimas

Siekiant kiekybiškai įvertinti minėtų sistemų privalumus bei trūkumus taikomas kaštų ir naudos analizės metodas, kurio tikslas – padėti priimti sprendimus, efektyviau paskirstysiančius visuomenės disponuojamus resursus.⁴³⁵ Kaštų ir naudos analizės atlikimą sudaro šie 9 etapai: perspek-

⁴³⁴ Teorija sukonstruota remiantis pateiktu modeliu: Ten pat, 2–2.

⁴³⁵ Anthony E. Boardman, David H. Greenberg, Aidan R. Vining, David L. Weimer: *Cost-Benefit Analysis: Concepts and Practice*. New Jersey: Prentice Hall, 1996, 2.

tyvos pasirinkimas; alternatyvių projektų pasirinkimas; fizinių poveikių ir matavimo indikatorių nustatymas; projekto ilgojo laikotarpio poveikio įvertinimas; monetarizavimas; diskontavimas; kaštų ir naudos apskaičiavimas; jautrumo analizė; alternatyvos rekomendavimas.⁴³⁶

3. Alternatyvų analizė: kintamųjų išskyrimas

Išskiriant tyrimo kintamuosius atsižvelgiama į kaštus ir naudą Vilniaus miesto rėmuose. Tarpusavyje lyginama SSFC ir POB sistemų poveikis 10 metų perspektyvoje, kartu atsižvelgiant ir į sistemos pakeitimo kaštus ar jų nebuvimą (SSFC atveju). Remiantis anksčiau minėtomis teorinėmis dimensijomis, toliau galima išskirti tokius kintamųjų pogrupius bei juos sudarančius empirinius aspektus:

I. Sistemų produkuojama nauda:

a) Pajamos, gautos už keleivių pirktus viešojo transporto bilietus: kadangi, anot POB sistemos teorijos, pastaroji sistema turėtų padidinti už važiavimą mokančių keleivių skaičių, tai remsimės prielaida, kad šis skaičius padidės 3 proc., kadangi analogiškos sistemos įvedimas Klaipėdos mieste būtų tiek padidino įplaukas, gautas už parduotus bilietus.⁴³⁷

Monetarizavimas: SSFC: pajamos, gautos už bilietų pardavimą 2009 m.; POB: pajamos x 1,03.

b) Pajamos, gautos už baudų surinkimą: POB sistemoje jos lygios 0, nes, tokiu atveju, neegzistuoja baudų sistema.

Monetarizavimas: pajamos, gautos už baudų surinkimą 2009 m.

c) Pajamos, gautos už keleivių kontrolės transporto priemonių pardavimą POB sistemoje: nauda, ganama tik pirmus metus perėjus iš SSFC į POB sistemą.

⁴³⁶ Ten pat, 7–11.

⁴³⁷ Klaipėdos miesto savivaldybės tarybos aiškinamasis raštas „Dėl klaipėdos miesto savivaldybės tarybos 2007 m. vasario 15 d. sprendimo nr. t. 2–41 „dėl keleivių vežimo autobusais ir maršrutiniais taksi klaipėdoje tvarkos aprašo patvirtinimo“ pakeitimo ir papildymo“, 2009 m.

Monetarizavimas: mikroautobuso rinkos vertė \times kiekis.

II. Sistemų produkuojami kaštai:

a) Kontrolierių atlyginimai: POB sistemoje, nesant keleivių kontrolės, suma lygi 0.

Monetarizavimas: kontrolierių skaičius \times (atlyginimas + vidutinis priedo dydis).

b) Išeitinių kompensacijų suma atleidžiamiesiems kontrolieriams: skaičiuojama tik pirmus metus pereinant iš SSFC į POB (POB dalyje).

Monetarizavimas: kontrolierių skaičius \times kompensacijos dydis (priklausant nuo darbo stažo; daroma prielaida, kad dirba toks pats visų darbo stažo lygių kontrolierių skaičius).

c) Laiko vertė (*value of time*): kadangi POB sistemoje pailgėja keleivių įlipimo į autobusą laikas, vadinasi, kiekvienas individas sugaišta daugiau laiko keliaudamas į darbą. Šiuo atveju, individas, užuot leidęs laiką keliaudamas į darbo vietą, galėtų dalyvauti rinkoje dirbdamas,⁴³⁸ todėl laiko vertė skaičiuojama turint omenyje vidutinį atlyginimą Vilniaus mieste to laiko, kuris yra papildomai sugaištas laukiant. Darome prielaidą, jog darbinio pobūdžio kelionės vyksta piko valandomis (t. y. 6-9; 16-18h), nedarbinio pobūdžio kelionės šiame tyrime neaktualios, kadangi jų metu nėra prarandamos lėšos darbo rinkoje.

Monetarizavimas: keleivių skaičius piko valandomis \times pailgėjęs laukimo laikas \times sekundinis darbo užmokestis Vilniaus mieste.⁴³⁹

Diskonto norma: 0.05 proc.

⁴³⁸ „Transport Analysis Guidance – WebTAG“, „TAG unit 3.5.6: Values of Time and Operating Costs.“ <<http://www.dft.gov.uk/webtag/documents/expert/unit3.5.6.php>> Žiūrėta [2010 05 20].

⁴³⁹ Norėdami sužinoti tikslius skaičius, žr. Priedą Nr. 1.

4. Alternatyvų analizė: kaštų ir naudos analizė

	SSFC sistema	POB sistema
Projektų nauda (Lt):		
Pajamos, gautos už keleivių pirktus viešojo transporto bilietus	937 152 562.31	965 267 139.18
Pajamos, gautos už baudų surinkimą	13 899 122.87	-
Pajamos, gautos už keleivių kontrolės transporto priemonių pardavimą	-	104 761.90
<i>Bendra nauda:</i>	<i>951 051 685.18</i>	<i>965 537 190.08</i>
Projektų kaštai (Lt):		
Kontrolierių išlaikymo išlaidos:	12 898 386.03	-
Išaitinių kompensacijų suma:	-	230 857.14
Laiko vertė:	-	55 615 344,45
<i>Bendri kaštai:</i>	<i>12 898 386.03</i>	<i>55 846 201.60</i>
Grynoji socialinė nauda (Lt):	938 153 299.16	909 525 699.5
Grynoji socialinė nauda atlikus jautrumo analizę⁴⁴⁰	938 153 299.16	937 640 276.36

Išvados ir rekomendacijos

POB sistemos įdiegimas leistų padidinti finansinių įplaukų skaičių, tačiau to kaštai, atsižvelgiant į padidėjusią keleivių laukimo vertę, esti pernelyg neproporcingi. Vadinasi, Vilniaus miesto kontekste teisinga yra SSFC teorija, teigianti, jog padidėjusios įplaukos už bilietų pardavimą bei keleivių kontrolės atsisakymas vis dėlto nekompensuoja kaštų, kylančių dėl pailgėjusio ilipimo į viešojo transporto priemones laiko. Jautrumo analizė parodė, kad net pakeitus pamatinę darbo prielaidą apie padidėjusių įplaukų skaičių (t. y. padidinus ją 2 kartus), POB nauda vis vien nenusveria jos kaštų. Tyrime nebuvo nagrinėjami papildomų viešojo transporto priemonių išleidimo kaštai, kadangi laiko vertės kaštų dydžio pakanka atmesti POB sistemos variantui.

⁴⁴⁰ Pajamų, gautų už keleivių pirktus viešojo transporto bilietus POB sistemoje padidinimas nuo 3 iki 6 proc. (t.y. 2 kartus).

Rekomenduojame sprendimų priėmėjams nesekti Klaipėdos miesto pavyzdžiu ir Vilniaus viešajame transporte netaikyti POB sistemos keleivių kontrolės metodų. Pagrindinis keleivių krūvis Vilniaus mieste tenka autobusams bei troleibusams, tokiu atveju, nesant kam perimti keleivių srautų, padidėjusi laiko vertė tampa pernelyg brangi kaštų prasme ir nusveria padidėjusias įplaukas už bilietų pardavimą.

Priedai:

Priedas Nr.1:⁴⁴¹

Diskonto norma	0,05
Metų skaičius	10
Kontrolierių skaičius	87
Kontrolierio atlyginimas be priedų	800
Kontrolierių atlyginimas su vidutiniu priedu	800
Kontrolės transporto priemonių skaičius	2
Kontrolės transporto priemonių rinkos vertė	55000
Pajamos už baudų surinkimą	1800000
Pajamos, gautos už keleivių bilietus	121365544
Proc., kiek padidėja pajamos už bilietus pakeitus sistemą iš SSFC į POB	3
Kontrolierių skaičius pagal darbo stažą (pagl. LR Darbo kodeksą):	
iki 12 mėn. (reikia 1 mėn. užmok.)	15
12-36 mėn.(reikia 2 mėn. užmok.)	14
36-60 mėn.(reikia 3 mėn. užmok.)	15
60-120 mėn.(reikia 4 mėn. užmok.)	14
120-240 mėn.(reikia 5 mėn. užmok.)	15
>240 mėn. (reikia 6 mėn. užmok.)	14
Vidut. sekundinis darbo užmokestis Vilniaus mieste (Lt.) ⁴⁴²	0,00319537
Per dieną troleibusai perveža keleivių	313130
Per dieną autobusai perveža keleivių	275380
Per dieną pervežama keleivių iš viso	588510

⁴⁴¹ Paryškintieji duomenys gauti iš tiesioginių pokalbių bei elektroninio susirašinėjimo su Vilniaus m. SĮ „Susisiekimo paslaugos“ darbuotojais bei randami įmonės svetainėje <http://www.vilniustransport.lt>.

⁴⁴² Apskaičiuotas pagal valandinį bruto darbo užmokestį Vilniaus mieste 2005–2007 m. Duomenys randami: <http://www.stat.gov.lt>

Valandų skaičius per parą, kai vežami keleiviai	19
Piko valandų skaičius (6-9; 16-18)	5
Darbo dienų skaičius metuose (2010 m.)	254
Koeficientas – kiek daugiau keleivių per val. pervežama piko metu nei paprastą valandą	1,91
Keleivių skaičius piko metu darbo dienomis per metus	75134142,47
Įlipimo trukmė (sekundėmis)	15
Kiek kartų padidėja įlipimo trukmė ⁴⁴³	3
Laikas, kurį keleiviai sugaišta įlipimo metu dėl padidėjusios eilės	30
Laiko vertė (keleivių sk.piko val. per m. x atlyginimas x pailgejes laikas (LT))	7202441,545

DĖST. ŽILVINO MARTINAIČIO KOMENTARAS:

Manau, kad Romualdo Bakučio, Ievos Masytės ir Vytauto Mitalo darbas – tai yra įdomus bandymas parodyti, kaip politikos analizės instrumentai leidžia spręsti praktines problemas.

⁴⁴³ Kadangi paprastai viešojo transporto priemonėse keleiviai įleidžiami pro 4 duris, tai POB sistemos atveju šis skaičius sumažėja iki 1 durų transporto priemonių priekyje, todėl keleivių srautas atitinkamai turi lipti 3 kartus ilgiau.

GERIAUSIŲ
RAŠTO DARBŲ
ALMANACHAS
2009–2010 m.

Redaktorė *Justina Juodiškaitė*
Viršelio dailininkas *Gediminas Markauskas*
Maketavo *Ilona Švedovaitė*

9,8 aut. l. 12,13 sp. l.
Tiražas 200 egz.

Išleido VšĮ Vilniaus universiteto leidykla
Universiteto g. 1, LT-01122 Vilnius
El. paštas: *info@leidykla.vu.lt*

Spausdino UAB CIKLONAS
J. Jasinskio g. 15, LT-01111 Vilnius